

Diskursiv konstruksjon av framtid

Scenarier i offentlige utredninger som retorisk praksis

Peter Møller

RETKOM 4190 – Masteroppgave i retorikk og språklig kommunikasjon
Institutt for lingvistiske og nordiske studier

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2010

© Peter Møller

2010

Diskursiv konstruksjon av framtid: Scenarier i offentlige utredninger som retorisk praksis

Peter Møller

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I oppgaven tar jeg for meg scenarier i offentlige utredninger (NOU). Scenarier er en tekst- og handlingspraksis som i stadig større grad benyttes i strategi- og innovasjonsarbeid i forvaltning og bedrifter. Oppgaven tar sikte på å belyse enkelte sider ved scenarier fra et retorisk perspektiv, nemlig hva det er som kjennetegner dem som genre, hvordan de fungerer argumentativt i offentlige utredninger, og hvordan bruken av scenarier legitimeres i offentlige utredninger. Analysene foretas med utgangspunkt i Carolyn Millers genreteori og Chaïm Perelman og Lucie Olbrechts-Tytecas argumentasjonsteori.

Undersøkelsen av scenariogenren viser at genren bør forstås som framtidsnarrativer med et foreskrevet ideal om variasjon i framstillingsform produsert innenfor bestemte institusjonelle rammer. Bruk av scenarier begrunnes med et ønske om å anskueliggjøre mulige framtider heller enn å fastslå hvordan framtiden vil bli. Undersøkelsen av scenarienes argumentative funksjon antyder derimot at de konkrete formålene med scenarier i NOUer avviker fra dette ønsket. I undersøkelsen av hvordan scenariene legitimeres kommer det fram at scenarier appellerer til en bestemt kombinasjon av nødvendighet og frihet. I forlengelsen vises det at det er en forbindelse mellom scenariogenren og det Luc Boltanski og Eve Chiapello har kalt «the projective city», et begrunnelsesregime som har bredt seg ut ved hjelp av en kooptering av kapitalismekritikk. To løpende diskusjoner i oppgaven er betydningen av IKT i scenarier og scenarienes demokratiske potensial.

Forord

I Ken Hyland og Polly Tses undersøkelse av forordene til masteroppgaver og doktorgradsavhandlinger beskriver de forord som «a unique rhetorical space to both convey their [students] genuine gratitude for assistance and to promote a capable academic and social identity» (Hyland og Tse 2004:259). Siden man bør unngå «the twin vices of fawning and vanity» (Hyland og Tse 2004:261) vil jeg likevel fatte meg i korthet.

Takk til veileder Kjell Lars Berge.

Takk til Sine Halkjelsvik Bjordal.

Takk til Marthe Burgess.

Takk til Hilde Marie Tvedten.

Takk til Klara Furuberg.

Takk til mine foreldre.

Og takk til Camilla Plocinski Nilsen.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1. Scenarier og makt	1
1.2. Problemstilling	3
1.3. Disposisjon	4
2. Teoretiske bakgrunn	5
2.1. Definisjonen av retorikk	5
2.2. Språkets retorisitet	6
2.3. Retorikk som strategi og kompetanse	7
2.4. Topikk	7
2.5. Doxa	8
2.6. Argumentasjonsteori	9
2.7. Tekst og tekstnorm	14
2.8. Genre som sosial handling	14
2.9. Forvaltningstekster, makttekster	16
2.10. Framtidsforskning og framtidsstudieforskning	17
2.11. Metodologiske problemstillinger: Abduksjon og tekstmangfold	18
3. Kontekstuell bakgrunn	20
3.1. Innledning	20
3.2. Politikk og retorikk	21
3.3. Hva er NOU?	22
3.4. NOU som bruks- og gjenbrukstekst	24
3.5. NOU som mektige tekster og de mektiges tekster	26
3.6. Forvaltning og retorikk	29
3.7. Framtidsstudier	31
3.8. Scenariebygging	34
3.9. Et problem med scenariobygging	36
3.10. Et foreløpig forsøk på genreavgrensning	38
3.11. Framtidsstudier og offentlige tekster	39
3.12. Scenarier og kunnskapsøkonomi	41
4. Scenario som genre	43
4.1. Hvilke scenarier i NOUer finnes?	43
4.2. Scenarier som genre I: Narrativer	45
4.3. Scenarier som genre II: Kontekst	54
4.4. Definisjon av scenarier som genre	57
5. Scenariers argumentative funksjon	58
5.1. Innledning	58
5.2. Om scenariene i «Et klimavennlig Norge»	59
5.3. Bilde 1: Dyr Olje	60
5.4. Bilde 2: Sterk klimapolitisk satsing	61
5.5. Bilde 3: Intet lederskap	61
5.6. Kausalitet og argumentasjon	62
5.7. Kausalitet i scenarier	64
5.8. Hvem handler i scenariene?	66
5.9. Hvordan formuleres den temporale dimensjonen i scenariene?	69
5.10. Rekkefølgens betydning	73
5.11. Effektive penger mot blomstrende miljø mot tafatte mennesker	76
5.12. Oppsummering	81

6. Troverdighet og legitimitet	81
6.1. Innledning	81
6.2. Sannsynlighet og troverdighet	81
6.3. Tid i scenarier: Tidsmetaforikk og kairos	91
6.4. Vedlegg eller hovedtekst	98
6.5. Legitimering av scenarier	102
6.6. Oppsummering	112
7. Drøfting	112
7.1. Hva vet vi nå om scenarier?	112
7.2. Scenarienes funksjon og legitimitet i offentlige utredninger	114
7.3. Scenarier og politisk makt	117
7.4. U-topiske drømmer	122
8. Litteraturliste	125

1 Innledning

1.1 Scenarier og makt

En kronikk i Klassekampen 3. mai 2010 ble innledet på følgende måte: «Det er en kald og mørk høstdag i Oslo by. Vi skriver 5. oktober, år 2050. Jeg står i Majorstuekrysset og ser små lydløse biler fra Geely Motors, Kinas største bilfabrikk, fyke forbi» (Hartwig 3.5.2010). Som de fleste kompetente lesere vet, har Klassekampen ikke mottatt en kronikk sendt fra framtiden, men derimot fått en kronikk formet som et framtidsbilde. Den kompetente leser skjønner også at formålet med kronikken er ikke å postulere en framtid, men heller å antyde og hentyde til en sammenheng mellom hva vi gjør i dag og hva dette vil føre til.

Denne oppgaven vil ta for seg en type framtidsbilder, scenarier, som gjerne opptrer i bestemte typer dokumenter som produseres og brukes av nasjonal og regional forvaltning, bedrifter, organisasjoner, forskningsinstitutter og konsulentselskaper. Scenariene, i likhet med kronikken nevnt over, er tekster som skal knytte samtid til framtid, men i motsetning til kronikken, som er skrevet av en borger til offentligheten, skrives scenariene innenfor bestemte institusjonelle rammer og med en autoritet som gjør scenariene til mektigere tekster enn kronikken.

Ikke bare har scenariene mer innflytelse, de blir også stadig viktigere. De er tekster som bidrar til å forme offentlige instanser og private bedrifters politikk og strategi, og de framstår som mer og mer uunnværlige. I følge Norsk forskningsråd (NFR) har antallet scenarieprosjekter økt fra 70 pågående prosjekter til omtrent 400 mellom 2003 til 2009 (NFR 2010a:6). NFR har selv opprettet en avdeling for framtidsteknologi, og scenariobygging og andre varianter av framtidsstudier har nå blitt et studietilbud ved flere universiteter og høyskoler. Scenarier og arbeidsformen scenariobygging kan forstås på bakgrunn av to forhold, nemlig den stadig økende «framtidsrettetheten» i dagens samfunn og styrkingen av kunnskaps- og meningsproduksjon i private eller semiprivate institusjoner til bruk i både det offentlige og det private.

«Framtidsrettetheten» viser seg gjennom et økende behov eller opplevelse av behov for framtidsberedskap og innovasjon. Framtiden skal så å si skapes i dag. Det er kanskje for lett å koble dette til digitaliseringen som har pågått de siste tjue årene eller så, men det er en forbindelse. Som Langdon Winner skriver foregår det en «rekindling of the millennial expectations that often arise during times of technological and social change» (Winner 2004:47). At «alt går raskere» har blitt et standardtopos eller en klisje uten at det er helt klart hva «alt» er. Utbredelsen av IKT går hånd i hånd med det som kalles informasjonssamfunnet

(Castells 2000), nemlig det at produksjon, bearbeidelse eller i hele tatt besittelse av informasjon overtar og blir den nye primærnæringen. Informasjonssamfunnet er på den ene siden en teori om retningen samfunnet utvikler seg i og en ideologi. Som en ideologi bærer den, for optimister, med seg forhåpningene om «mythinformation»: «The expectation that the spread of information machines is somehow inherently democratic and that no one needs to lift a finger to achieve democratization and create a good society» (Winner 2004:47). Scenarier kan forstås som en motsetning til dette eller en forlengelse. Scenariearbeid er en bevegelse vekk fra drømmen om informasjonsteknologiens magiske egenskaper ved at menneskelig meningsskaping er det som benyttes for å se framover, men er samtidig et fenomen som oppstår fordi opplevelsen av at man må være beredt på framtiden og aktivt skape den ikke er til å unngå. «Framtidsrettetheten» har sin optimistiske tolkning i begrepet informasjonssamfunnet og sin pessimistiske i risikosamfunnet (Beck 1992, Giddens 2002). Framtidsberedskap springer like gjerne ut i fra bekymringer som forhåpninger.

Det andre forholdet som scenariearbeid tar utgangspunkt i er beslektet. I tråd med framtidsberedskapstanken har «endring politisk forrang framfor stillstand» (NOU 2003:19:20). På bakgrunn av blant annet et endret syn på hva som konstituerer legitime kunnskapskilder, hvem som har kunnskapsmakt, får vi det som Maktutredningen kalte «folkestyrets forvitring». Makt flyttes fra politiske myndigheter til forvaltningen som igjen privatiseres, og offentlige arbeidsoppgaver konkurranseutsettes. Utredningsarbeid og kunnskapsproduksjon overlates til «etater, organisasjoner og konsulentfirmaer som har endring som hovedoppgave eller forretning» (NOU 2003:19:20). Et eksempel her kan være konsultentselskapet som tidligere het ECON (nå ECON Pöyry). Dette selskapet, som var en av de første i Norge til å drive med framtidsstudier, er i følge Yngve Nilsen «et nytt fenomen i skjæringspunktet mellom politikk og ekspertkunnskap» (Nilsen 2002:212). Makten til å definere hvilke bilder av framtiden som skal få en prominent plass, er gitt til aktører utenfor staten, aktører som, slik Nilsen omtaler dem, befinner seg mellom politikk og ekspertkunnskap, men som altså verken er helt det ene eller det andre. Scenariobygging er i ferd med å utvikle seg til et styrings-, kunnskaps- og utredningsredskap med troverdighet på linje med mer kjente redskaper (jf. Jenssen forestående:188). Scenarier utgjør en type makttekster som bidrar til å utforme synet på hva som skal til for å møte framtidens utfordringer. Studiet av scenarier er slik sett også indirekte studiet av hvilke kunnskapspraksiser som gjør seg gjeldende i dag og hvordan kunnskapsmakt formidles gjennom tekst.

Scenariene jeg vil analysere er hentet fra fire offentlige utredninger (NOU). Mens brorparten av scenarietekstene som produseres finnes i mer flyktige og ikke like vektige

dokumenter som NOUene, finnes det altså fire eksempler på scenarier i NOUer. Mens scenarier i sin alminnelighet er interessante å studere, er disse NOUene spesielt interessante siden man i dem kombinerer en tradisjonell utredningspraksis med en nyere. Disse er altså eksempler på at scenarier er i ferd med å bli institusjonaliserte som makttekster ikke bare i tekstruten som går mellom konsultentselskaper, forskningsinstitutter, bedrifter og forvaltningsinstanser, men også i ruten som går veien via det offentlige rom. Om politisk retorikk kan betegnes som det offentlige samfunnets iscenesettelser, representerer scenarier i gangen mellom maktinstansene en av den politiske maktens iscenesettelser.

Oppgavens mål er dermed å synliggjøre en type tekst som i stadig økende grad er virksom innenfor forvaltningens og bedrifters gjøren og land, men som har fått relativt lite omtale i akademiske kretser (se likevel teorikapittelet for noen eksempler), spesielt innenfor humaniora. Oppgaven vil derfor i stor grad ha et bredt beskrivende perspektiv.

1.2 Problemstilling

I denne oppgaven analyseres et knippe framtidsscenarier fra fire offentlige utredninger. Siden oppgaven skrives innenfor et retorisk perspektiv er kommunikasjonen i scenariene sentral: Hvordan ser scenarier ut? Hvordan brukes scenarier? Hvordan legitimeres og bygges det troverdighet i scenarier? Disse og flere spørsmål kan være interessante å stille, og, gitt mer tid og plass, ville jeg stilt dem. I denne oppgaven har det vært nødvendig å foreta noen prioriteringer. Ikke alle scenariers retoriske aspekter og fasetter kan undersøkes, og ikke alle kan undersøkes like nøye. Det retoriske perspektivet balanserer mellom det unike og det repeterbare. Tekster skrives gjerne for å imøtekomme bestemte utfordringer, å overtale bestemte publikum om bestemte saker, men eksisterer ikke i et tekstlig vakuum. Det finnes språklige forbilder og normer, genrer, og man kan skrive for flere enn en type publikum eller med flere formål. I analysen forsøker jeg å finne en balanse mellom det generelle og generaliserbare og det unike i hvordan retoriske øyeblikk gripes. Som jeg vil komme tilbake til i teorikapittelet legger dette noen føringer på hvilke slutninger man kan trekke ut i fra analysene. Kort beskrevet har framgangsmåten vært å lete etter framtrekkende trekk ved scenariene som kan bidra til å gi en bred beskrivelse av deres ulike aspekter. Et overordnet spørsmål for oppgaven har dermed vært «*Hva er særegent for scenarier som retoriske tekster og som genre?*» Slik analysen er bygd opp blir dette spørsmålet forsøkt besvart gjennom tre underordnede spørsmål, nemlig:

- *Hva kjennetegner scenarier som genre?*

- *Hvilken argumentativ funksjon har scenarier i NOUer?*
- *Hvordan legitimeres bruken av scenarier i NOUer?*

Disse spørsmålene besvares gjennom separate analyser av ulik art. Analysene er en søken etter vesentlige trekk, men ikke etter de i alle tilfeller konstituerende trekk uavhengig av konteksten og konteksten de konkrete scenariene inngår i. Et scenarios argumentative funksjon varierer, som jeg vil forsøke å vise, etter det overordnede formålet med å inkludere scenariet i NOUen. Analysene vil slik sett forsøke å vise eksemplariske tilfeller av genremessige kjennetegn, funksjon og legitimitet.

Som jeg har antydnet ovenfor befinner scenarier seg i en noe uavklart posisjon vis-à-vis spørsmålet om demokratisk betydning. *Er scenarier et uttrykk for forvitringen av folkestyret eller er det å inkludere flere i beslutningstakingsprosesser heller et eksempel på en utvidelse av representasjonsmulighetene for borgere?* Mens dette spørsmålet er interessant nok i seg selv vil det ikke inngå i analysene av scenarier i NOUer. Derimot vil det diskuteres avslutningsvis på bakgrunn av analysene.

1.3 Disposisjon

I kapittel 2 presenteres leseren for den teoretiske bakgrunnen for analysen. Her vises ikke et rammeverk for analysen, men de forutsetningene jeg legger til grunn og antagelsene jeg gjør meg om retorikk og kommunikasjon og som er bakteppet for analysen. I kapittel 3 redegjøres det for den kontekstuelle bakgrunnen: Hva er en NOU, hva er framtidsstudier, hva er et scenario, og hva er sammenhengen mellom forvaltningsteksten NOU og scenarier? Kapitlene 4, 5 og 6 er analysekapitlene. I kapittel 4 forsøker jeg å fastsette noen elementer som kjennetegner scenarier som genre. I kapittel 5 ser jeg på hvordan scenariene i en NOU (NOU 2006:18) formuleres med hensyn til kausalitet, aktørvalg og valg av temporalitet for å vise hvordan scenariet fungerer argumentativt i NOUen. I kapittel 6 undersøker jeg, med hovedvekt på en annen NOU (NOU 2000:14), hvordan scenariene forsøker å skape troverdige bilder av framtiden og hvordan man legitimerer bruken av scenarier. I kapittel 7 drøfter jeg enkelte av funnene i de foregående kapitlene og oppsummerer med en diskusjon av scenarier og politisk makt.

2 Teoretisk bakgrunn

Den fortolkningsmessige rammen rundt denne oppgaven er retorikk. Med det menes en bestemt språkforståelse og en bestemt lesningsstrategi. På de følgende sidene vil jeg ta for meg de teoretiske forutsetningene jeg tar med meg i min lesning av framtidsscenarier i offentlige utredninger samt enkelte metodologiske utfordringer knyttet til disse forutsetningene.

2.1 Definisjon av retorikk

Retorikk har blitt definert på ulikt vis siden faget dukket opp i det antikke Hellas. For Aristoteles er retorikk «evnen til i enhver sak å se hvilke muligheter vi har til å overtale» (Aristoteles 1.2.1), for Cicero er en talers oppgave «to speak in a manner suited to persuasion» og «to employ language pleasant to the ear, and thoughts suited to persuasion» (Cicero 2001:1.138, 1.213). Felles for de to definisjonene er vektleggingen av at retorikk handler om overtalelse. Felles er også det at de ser en forbindelse mellom overtalelse og veltalenhet, at det å overtale er avhengig av hvordan man ordlegger seg. Det er antakeligvis også derfor Georg Johannesen definerer retorikk som «budskapets redskap» (Johannesen 1992:42). For å få formidlet noe, må det medieres gjennom noe.

Senere definisjoner av retorikk har også tatt opp forbindelsen mellom budskapet og redskapet. For Kenneth Burke er retorikk «*a symbolic means of inducing cooperation in beings that by nature respond to symbols*» (Burke 1969:43). Mens overtalelse gjerne forstås som tvang gjennom ord når begrepet settes opp mot begrepet overbevisning, peker Burke på at retorikk angår all symbolsk samhandling. For Lloyd Bitzer er retorikk «en måte at ændre virkeligheden på, ikke ved direkte at overføre energi til objekter, men ved at skabe diskurser som ændrer virkeligheden gennem formidling af tanke og handling» (Bitzer 1997:10–11). Bitzer peker her på et aspekt som ikke er så tydelig tilstede i definisjonene ovenfor, nemlig at ikke bare synspunkter man ønsker å vinne tilhørighet til i konkrete saker, men også virkeligheten medieres gjennom ord. En slik omfattende forståelse av retorikk er muligens bakgrunnen til at Roland Barthes omtaler retorikk som «det metaspråket [...] som har regjert i Vesten fra det 5. århundre f. Kr. til det 19. århundre e. Kr.» og betegner det dessuten som en teknikk, en undervisning, en vitenskap (eller proto-vitenskap), en moral, en sosial praksis og en ludisk praksis (Barthes 1998:6–8). For I. A. Richards, som en motsetning, er retorikk «a study of misunderstanding and its remedies» (Richards 1936:3), en studie i «how words work» (Richards 1936:23). Formålet med å vise disse ulike definisjonene på retorikk er å vise

at det er ulike måter å forstå hva retorikken egentlig er, samtidig som man kan se at det finnes en viss enighet. Kjell Lars Berge oppsummerer poenget godt: «Retorikken er derfor både det overtalende, virkelighetsfortolkende/-konstituerende, prosessuelle og intensjonelle i språket» (Berge 1988:49). Berge definerer for øvrig retorikk som «et samlebegrep for de egenskaper ved språket som gjør det mulig for et individ med språket som medium å skape kongruens mellom sin intensjon med ytringen på den ene siden og mottakerens fortolkning av den og de handlingskonsekvenser som han trekker på den andre» (Berge 1988:49).

Vi har til nå sett at definisjonene av retorikk enten prioriterer avsenderen eller også inkorporerer hele kommunikasjonssituasjonen. Dette er slik jeg ser det et vesentlig poeng. Retorikk kan ses på forstås som noe en avsender utfører for å overtale andre, altså en strategi, eller det kan betegne kommunikativ praksis i sin alminnelighet, altså kompetanse. Disse to variantene står ikke i et motsetningsforhold til hverandre, noe Aristoteles visste. «Til skilnad fra de universelle retoriske ferdighetene som [Aristoteles] kaller 'dynamis' kaller han den kulturavhengige institusjonaliseringen av retorikk for 'techné'» (Berge 1988:53). På den ene siden har alle en viss språklig kompetanse som benyttes for å samhandle språklig med andre, på den andre siden tilhører man ulike diskursive fellesskap som gir ulike språklige spesialkompetanser eller rammevilkår for tilpassede strategier.

Selv om begrepsapparatet vi har arvet fra de antikke grekerne og romerne er en sentral del av moderne retorikk, vil jeg ikke foreta en full gjennomgang av dem her. For å lære mer om dette vil jeg heller henvise leseren til hvilken som helst av de siterte ovenfor. På de neste sidene vil jeg ta opp enkelte tema innenfor retorikken som jeg synes er nødvendig å få klargjort og som direkte berører analysene som følger. Disse momentene er språkets retorisitet, retorikk som strategi, retorikk som kompetanse, topikk, doxa, argumentasjonsteori og bevismidlene.

2.2 Språkets retorisitet

Som Berge skriver er retorikk det virkelighetsfortolkende og –konstituerende i språket. Antagelsen her er den at det ikke finnes et nøytralt språk, en måte å formidle virkeligheten på uten gjennom nettopp å fortolke den og at gjennom fortolkningen konstitueres og opprettholdes bilder av verden. En vanlig innvending mot et slikt språksyn er at det åpner opp for relativisme og solipsisme, men en slik innvending misforstår. I Bitzers definisjon av retorikk peker han på det «at skabe diskurser», altså skapelsen av en samtale, for å foreta en lettvent oversettelse. At virkeligheten skapes og fortolkes gjennom språket betyr ikke at hver

person sitter på sin tue og taler ut en verden, men at bilder av virkeligheten forhandles gjennom språket.

2.3 Retorikk som strategi og som kompetanse

Spenningen mellom det å betegne retorikk som det som overtaler eller som skaper overbevisning og det å betegne retorikk som et element i all språkbruk peker på en tosidighet i synet på retorikk. I en forstand er retorikk et strategisk redskap, i en annen en grunnleggende kompetanse hos en hver språkbruker. Dette gapet er mindre enn man i utgangspunktet skulle tro. En av de språklige kompetansene man har, utover det å sette sammen ord til grammatisk forståelige setninger, er å velge ut de ordene, de formuleringene og de henvendelsesformene som er relevante og strategiske i de ulike situasjonene man er i. Selv barn behersker språket på en slik måte¹, men beherskelsen er ikke likelig fordelt. Noen behersker det å overtale bedre enn andre og noen er bedre innenfor bestemte domener, bestemte genrer og hos bestemte publikum enn andre. Eller sagt på en annen måte: Avsender har sine intensjoner, sine mål som han eller hun ønsker å oppnå i en tekst, men disse målene dekker ikke tekstens fulle intensjonalitet(er), forstått som «summen av alle de faktorer som gir teksten et preg av 'rettethet', enten faktorene var intendert fra opphavsmannens side eller ikke» (Gundersen 2008:255–256). Ved siden av alle de faktorene som man i alle tilfeller ikke rår over, for eksempel ulike resepsjonsstrategier, ulike kontekstuelle faktorer som former lesningen, finnes det faktorer i språket selv som skiller intensjon og intensjonalitet. Når retorikkbegrepet likevel peker i to retninger, har dette å gjøre med at språket er noe som bevisst kan reflekteres over, man kan planlegge hva man vil si, og noe som kommer uten så mye overveielse. Disse to måtene å forstå retorikk på har sine korrelater i topikken.

2.4 Topikk

Blant de retoriske redskapene finner vi topikken. Denne kan kategoriseres som et tanke-redskap mer enn et taleredskap. Topos (i flertall topoi) betyr, direkte oversatt, «sted» og betegner mentale steder hvor man leter etter ideer, relevante saksforhold og argumenter. Jonas Gabrielsen skiller mellom topikkens heuristiske, kollektive, inferensielle og kognitive fasetter (Gabrielsen 2008:23–76). Med disse mener han at topikken kan beskrives som det å konkret hente perspektiver fra et kjent register av muligheter (under statsstyring er for eksempel

¹ Et enkelt eksempel er hvordan man årsaksforklarer hendelser. Om vilter lek forårsaker at en vase knuses, vil kanskje mange barn framlegge saken som at «plutselig falt vassen» uten å inkludere et pronomen som skulle forklare hvem som bevirket fallet.

budsjett et tema), å hente inn bestemte ferdigformulerte formuleringer (som ordtak), å finne passende argumentasjonsformer (analogier, eksempler, etc.), og at topoi er grunnleggende prosesser i tenkning hvor kulturelle preferanser og verdisystemer er de stedene man da har tilgjengelig. Skillet mellom retorikk som strategi og som kompetanse beveger seg gjennom tre første fasettene. Man kan aktivt mentalt lete etter stedene eller man henter dem på autopilot. Det siste topikkfasettets grunnidé er at de verdisystemene man bærer på og som man deler med andre, danner rammene for hvilke perspektiver, argumentasjonsformer eller standardiserte formuleringer som anerkjennes som gyldige, naturlige eller i det hele tatt relevante i diskusjoner. Slik sett er denne fasetten det som tydeligst uttrykker ideen om retorikk som kompetanse. Sosialisering inn i en kultur er også en sosialisering inn i en produsent- og fortolkerkultur.

Det er ikke mitt formål her å gjennomgå topikkens ulike fasetter i sin helhet. Derimot ønsker jeg å synliggjøre et aspekt ved retorikken som er sentralt, nemlig at arbeidet med å overtale ikke foregår gjennom en kald, kontekstløs og gjennomrasjonell (i snever forstand) framlegging av de evige sannheter, men bunner i det kontingente, det kontekstuelle og det sannsynlige.

2.5 Doxa

I det antikke Hellas skilte man mellom episteme og doxa, sikker kunnskap og gjengs oppfatning. Mens episteme var filosofens område, slik for eksempel Platon selv så det, var doxa retorikkens. For å overtale et publikum var det mer relevant å vite og ta utgangspunkt i hva publikummet tok for gitt enn hva som var sant i en endelig forstand.

Mens førstnevnte i begrepsparet i utgangspunktet har blitt ansett som det mest verdifulle, har blant andre Mats Rosengren (2003) argumentert for at doxa ikke bare er folkelig grums, men derimot helt grunnleggende for tenkning overhodet.² Som et motbegrep til epistemologien, presenterer Rosengren doxologien:

Kort sagt, vi måste genomföra en kunnskapsteoretisk vändning bort från den föregivna epistemiska säkerheten, acceptera att vi inte kan dra en klar och skarp gräns mellan sant vetande och rena trosföreställningar och därigenom också överge epistemologin till förmån för en lära om den mänskliga, förutsatta, antagna och fördomsfyllda kunnskapen: doxologin (Rosengren 2003:9).

² Selv om Rosengren er den som gjør doxas verdi til sitt hovedprosjekt, er en oppvurdering av doxa til stede hos blant andre Bourdieu, Foucault, etc. Mer generelt er vektleggingen av doxa implisitt til stede i mye humanistisk forskning i den forstand at man er mer interessert i hvordan verden framstår for mennesker enn hvordan verden er for seg.

Kort beskrevet er doxa den kontekstuellt betonedede kunnskapen vi bærer med oss, men gjerne aldri eller sjelden etterprøver eller i hele tatt reflekterer over. Selv om skillet egentlig ikke er så sentralt her, betegner doxa både de store forståelseshorisonter og diskursive enkelt-elementer. Doxa kan altså betegne praktisk, kontekstuell kunnskap i sin alminnelighet, men også enkeltmemer, som ordtak. Doxa forstås gjerne som diskursive elementer, men kan like gjerne ses på som all kunnskap, inklusiv ideene om hva som er rett måte å kle seg på (Rosengren 2003:75).

Poenget er, som nevnt ovenfor, om retorikken i sin helhet, ikke at man opererer i en solipsistisk verden, men at den gjengse oppfatningen av verden er intersubjektiv (Rosengren 2003:23–25). Et konkret eksempel, som også Aristoteles tar opp, er ordtak. Når man argumenterer for eller i hele tatt antar at «like barn leker best» eller at «motsetninger tiltrekker hverandre» med hensyn til for eksempel utenrikspolitiske saker, er disse synspunktene ikke fundert i en sikker kunnskap om verden i den forstand at noen har endelig bevist at en av disse to eksemplene (men umuligvis begge samtidig) er faktisk sant, men det er en tankefigur man anvender for å forstå et fenomen. Doxa behøver ikke å være så generelle som ordtakene ovenfor, men kan også være feltspesifikke:

Det som skiljer ulike kunnskapsformer åt har att göra med kunskapspraktik, diskursiv realisering och kunskapsfält (i Pierre Bourdieus mening), inte med bättre eller sämre 'korrespondans' med den av människan oberoende 'värden' – åtminstone inte direkt och på ett för människan avgörbart sett (Rosengren 2003:30).

Å vite hva som er de doxiske beveggrunnene til mennesker gir et bedre utgangspunkt for å vite hvilke momenter man bør framheve og tone ned i en overtalelsessituasjon. Doxa er dermed noe som muliggjør naturlig og effektiv kommunikasjon. Man behøver ikke å formidle all tenkelig relevant informasjon (om det overhodet er mulig), men man kan henvende seg til andre vel vitende om at det finnes en del ideer som deles som ikke behøver å kommuniseres. Dermed blir doxa også et tveegget sverd. Ideologiske grunnforestillinger er vanskelige å utfordre når de ikke nevnes, men kun blir tatt utgangspunkt i. Doxa, for en tekstprodusent, er dermed et hjelpemiddel og en utfordring (Amossy 2002).

2.6 Argumentasjonsteori

Aristoteles skiller mellom tre talegenrer i retorikken, den epidektiske (festtalen), den forensiske (rettstalen) og den deliberative (den politiske talen). I den grad denne

kategoriseringen er gangbar i dag tilhører utredninger og scenarier den siste kategorien. Mens den epidektiske og den forensiske talen har henholdsvis et nåtidsperspektiv og et fortidsperspektiv (hvem gjorde hva?), har den deliberative talen et framtidsperspektiv (hva bør gjøres?), noe man kan si om utredninger og scenarier også. Når man skal velge hva man bør gjøre framover er argumentasjon sentralt. Hvorfor bør vi velge alternativ A framfor alternativ B? Hvilke grunner har vi til å tro og mene at det ene alternativet gir et bedre resultat enn det andre?

Cicero presenterer i *De Oratore* (2001) en opphavsmytte for retorikken:

What other force [enn veltalenhet] could have gathered the shattered members of the human race into one place, or could have led them away from a savage existence in the wilderness to this truly human, communal way of life, or, once communities had been founded, could have established laws, judicial procedures, and legal arrangements? (Cicero 1.33)

For å samle mennesker og bygge byer måtte man benytte ordets makt. Retorikk sto som bakmann til «oppdagelsen» av juridiske og politiske institusjoner. Om en slik påstand mangler empirisk ryggdekning, finnes det likevel et snev av sannhet i det. Å vinne andre over til ens eget syn er et element i politisk og juridisk virksomhet som man ikke kommer utenom. Språk, samtale, argumentasjon er nødvendige for at institusjoner skal bygges opp.

I en kritikk av enkelte moderne argumentasjonsteorier, viser Christian Kock at det finnes en lang tradisjon fra antikken til i dag for å se retorikk i sammenheng med politisk styring. Retorikk, i følge Kock, er ikke et middel for å avgjøre epistemiske spørsmål, men handlingsspørsmål (Kock 2009:65), og det som kjennetegner spørsmål om hvilken handling man skal utføre er at det finnes flere syn på saken. Det finnes i seg selv ingen sannhetsverdi å måle politiske spørsmål ut i fra, men bare vektlegging av ulike momenter. Som Kock skriver er ikke problemet det at det er vanskelig å vurdere sannhetsverdien til politiske spørsmål, men at «it is a categorical mistake to speak of truth (or probability, for that matter) in regard to a proposal as such» (Kock 2009:76). Enighet eller å velge en handling over en annen er altså ikke et resultat av å ha funnet den sanne handlingsvei, men at man har diskutert en sak og noen argumenter har vært sterkere enn andre. Argumentasjon handler derfor om sannsynliggjøring av alternativer heller enn sannhetsrapportering.

En av de største moderniseringene av klassisk retorikk er Chaïm Perelman og Lucie Olbrechts-Tytecas *The New Rhetoric* (2006). Perelman og Olbrechts-Tyteca og Aristoteles enes om feltet hvor argumentasjon er nødvendig: «The very nature of deliberation and

argumentation is opposed to necessity and self-evidence, since no one deliberates where the solution is necessary or argues against what is self-evident» (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:1).

Først må vi forstå hva slags goder eller onder den rådgivende talers anbefalinger dreier seg om, for det gjelder jo ikke alle, bare de som muligens kan skje eller ikke skje. Det vil jo ikke bli gitt anbefalinger angående ting som av nødvendighet skjer eller kommer til å skje, eller som umuligvis skjer eller kan skje. (Aristoteles 1.4.1–2)

Argumentasjon er altså ikke et felt for det umulige, men for det mulige, og hvor minst to ulike synspunkter finnes. Siden man ikke opererer med sannhet i retorisk argumentasjon, men med sannsynlighet eller troverdighet, er argumentasjon uløselig knyttet til den eller de som skal overbevises. Eller som Øivind Andersen skriver: «det er bare ett kriterium på god retorikk: at den overtaler» (Andersen 1995:211). For at noe skal overtale, må noen overtales.

Perelman og Olbrechts-Tyteca formulerer betydningen av publikum på følgende vis: «... since argumentation aims at securing the adherence of those to whom it is addressed, it is, in its entirety, relative to the audience to be influenced» (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:19). Om et argument kan overbevise en gruppe, betyr det ikke nødvendigvis at det vil overbevise en annen. Perelman og Olbrechts-Tyteca opererer med begrepsparet «particular audience» og «universal audience». Disse betegner henholdsvis den konkrete personen eller gruppen du henvender deg til og alle personer eller grupper taleren anser som relevante i den betydning at de kan være potensielle publikum³ eller bør være i stand til å forstå eller sette pris på ens argumentasjon (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:30–35). Poenget med det universelle publikummet er altså at det er en mental størrelse for den som argumenterer. Dette vil si at ens forestilling om det universelle publikum er kontekst- og institusjonsavhengig. En forsker som publiserer en artikkel i et vitenskapelig tidsskrift, vil ikke inkludere alle mennesker i sitt universelle publikum, men kun dem som forskeren antar vil lese tidsskriftet.

Argumentasjon i et slikt syn er altså ikke et spørsmål om man kan skape det perfekte logiske resonnementet, men om man kan skape argumentet som vinner tilhørighet hos dem man ønsker å overtale. Det er en slik formulering av argumentasjon som har gitt retorikk et dårlig rykte. I *Gorgias* anklager Platon retorikken for å være demagogisk. Han hevder at blind overvinnelse av motstanderen uten hensyn til sannhet og moral er resultatet av retorikkens syn på språk og argumentasjon. Dette er, som flere har påpekt tidligere, en (villet) misforståelse

³ En dagbok skrives gjerne som en samtale med seg selv, men om man ser for seg at man vil bli berømt på et tidspunkt og at dagbøkene, etter ens død, vil bli interessante for andre, vil man gjerne skrive på et slikt vis at disse potensielle leserne blir inneforstått som lesere (eller utelatt gjennom hermetiske og hemmelige referanser).

(jf. for eksempel Andersen 1995:168–172). Rasjonalitet forsvinner ikke selv om publikums-tilpasning deltar som en faktor i overbevisning. Hvis Arbeiderpartiet ville ha regjeringspartnerne SV og Sp med på en sak og argumenterte overfor SV for sakens miljøfordeler og overfor Sp for sakens distriktpolitiske fordeler, har man ikke henvendt seg til demagogi, men viser, gjennom uensartet argumentasjon, at det finnes flere sider ved saken som er gunstige for flere. En konsekvens av at man ikke overtaler alle med de samme virkemidlene fører til, skriver Perelman, at «the idea of a rational argumentation cannot be defined *in abstracto*, since it depends on the historically grounded conception of the universal audience» (Perelman 1979:14). Argumentasjon, når den er vellykket, må være et resultat av talerens innsikt hva publikum tar for gitt, deres doxiske forestillingsverden, og talerens topiske kompetanse, hans eller hennes evne til å finne argumentene som passer til publikummet.

Men hvis publikum er så viktig for argumentasjon, hvilken argumentasjonsteori finnes? Ville det ikke være like greit med en publikumsteori i stedet? Til en viss grad kan man si at retorikk blir forklart som en publikumsteori av Aristoteles når han omtaler talerens karakter, det vil si hvordan taleren framstår for publikum, som av «nærmest avgjørende betydning for troverdigheten» (Aristoteles 1.2.4). Siden det ikke finnes noen garantier for at et forslag til handling for framtiden er bedre enn andre eller at en taler ikke tenker egen nytte når han eller hun taler om felles gode, må det eksistere en form for sosialt bånd mellom taler og publikum. På samme måte som en taler argumenterer for sitt syn ut i fra viten om publikums åpenhet for å bli overbevist, er vi, publikummet, «willing to make ourselves vulnerable to their rhetorical abilities to get it [meninger om en sak], at least as long as they recognize that we remain the final judges of what counts as a persuasive argument» (Yack 2006:429). Argumentasjon i et retorisk perspektiv er dermed ikke et spørsmål om hvordan man kan garantere at talere ikke opptrer som demagoger, men heller hvilke momenter som kan overtale publikum.

For å forklare argumentasjonsteorien til Perelman og Olbrechts-Tyteca vil jeg innlede med en liten historisk gjennomgang av retorikkens utvikling.⁴ I antikken hadde man en fullt utviklet teori for talekunsten. Aristoteles og hans samtidige kunne framlegge en teori om hvordan man skulle finne argumenter og perspektiver til saken (*inventio*), hvordan man skulle arrangere disse elementene (*dispositio*), hvordan saken skulle kles språklig (*elocutio*), hvordan man skulle huske alt man skulle si (*memoria*) og hvordan man muntlig skulle

⁴ Historien jeg gjenforteller er en grov forenkling av en mangefasettert og ujevn utvikling hvor retorikken som teknikk blomstrer og visner om hverandre i ulik grad innenfor ulike felt. Historien er likevel formulert slik for å fremme et poeng om endringer i synet på hva som konstituerer det grunnleggende i retorikk generelt og retorisk argumentasjon.

presentere saken (actio) (Andersen 1995:43). Lærebøker som katalogiserte ulike arguments-typer, ulike troper og figurer var tilgjengelige for de som var interessert i å lære seg kunsten å overtale. Alle fem delene ble ivaretatt som naturlige og mer eller mindre likeverdige elementer i kunsten å framlegge en sak på en overbevisende måte. Etter at styreformene i Athen og Roma som la til rette for offentlig deliberasjon gikk under, skrumpet forståelsen av retorikk inn til å bli en begrenset sak (med utbredelsen av skrivekunsten kom for eksempel retorikk som kunsten å skrive brev (Kjeldsen 2004:38)). På 1500-tallet skilte Petrus Ramus retorikk fra dialektikk med en slik demarkasjonsgrense at retorikken kun skulle forstås som ornamentikk. Synet slo godt igjennom, og retorikk ble kun kunsten å skape språklige blomster (Andersen 1995:307–308). Da interessen for retorikk vokste igjen på begynnelsen av 1900-tallet, spesielt i USA, var i stor grad forbindelsen til det oratoriske i antikken brutt. Muntlighet og framførelse ble mindre sentralt i en kultur sentrert rundt tekst og skriftlighet. Dette medførte at retorikken ikke gjenoppsto i sin originale form (selv om de antikke retorikernes betydning for retorikkfaget likevel er stor), men ble tilpasset moderne forhold. Moderne argumentasjonsteori har ivaretatt den katalogiserende delen av den antikke retorikken. Store deler av Perelman og Olbrechts-Tytecas *The New Rhetoric* består av argumentasjonsteknikker (nærmere bestemt 326 av 514 sider). Men som et resultat av man formulerer en argumentasjonsteori uten en større modell for taleproduksjon slik de hadde i antikken, blir stilistikken underlagt argumentasjonsteorien som et supplement til eller underkategori av argumentasjonsteknikkene. Det vil si at troper og figurer i tillegg til mer kjente argumentasjonstekniske muligheter, som eksempler, enthymemer, etc. har en argumentativ funksjon, noe de ikke hadde i samme grad i antikken (Kjeldsen 2004:219). Perelman og Olbrechts-Tyteca kaller det overordnede arbeidet for å vinne tilhørighet for å skape «presence». Begrepet viser til det å skape tilstedeværelse av det man ønsker å framheve og tilsvarende relegere til bakgrunnen det man ønsker å skjule (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:115–120). Konkret kan dette vise seg som behovet for å skape et bånd mellom taler og publikum. Hvis man aner at publikummet har en motvilje mot Arbeiderpartiet, kan den utskjulte metaforen «det norske hus» for eksempel benyttes ironisk for å markere avstand. Ironi og metaforer er slik sett ikke kun stilistiske virkemidler for å pynte på argumenter, men er i seg selv redskaper for å uttrykke posisjoner, kritisere posisjoner, endre på fortolkning av personer, hendelser og fenomener og mange flere muligheter.

Når argumentasjon ikke inkluderer bare de ordinære strategiene for å formulere resonnementer, men også andre språklige virkemidler, blir, som Perelman beskriver det, praktisk argumentasjon, «not a chain of ideas of which some are derived from others

according to rules of inference, but rather a web formed from all the arguments and all the reasons that combine to achieve the desired result» (Perelman 1979:18). Dette viser også at veltalenhet og overtalelse er to sider av samme sak.

2.7 Tekst og tekstnorm

Offentlige utredninger og scenarier er tekster. Berge definerer tekst på følgende måte:

«Tekster er ytringer som deltakerne i en viss kultur gir en spesielt avgrenset status eller verdi, der det i kulturen er utviklet tekstnormer som avgjør hvilke ytringer som gis tekstverdi, og hvordan slike tekster ordnes» (Berge 2002:236). Enkelte ytringer er gjennom et kulturelt betinget normsystem gitt en verdi som tekst. Når det kulturelle betones, innebærer det at ulike tekstnormer er aktive innenfor ulike grupper, tekstkulturer. Berge definerer tekstnormer som «normer som definerer hva som konstituerer en tekst og hvordan tekster er formet» (Berge 1990:51). Tekstnormer regulerer både det som skal til for at en ytring i hele tatt skal kvalifisere til å være en tekst og hva som skiller en god tekst fra en dårlig (Bakken 2006:37). Som Jonas Bakken påpeker finnes det et overlapp mellom den siste typen tekstnormer og de preskriptive elementene i den klassiske retorikken (Bakken 2006:47). Ut i fra den andre delen av definisjonen på tekstnormer «oversetter» Bakken Berges tekstnormnivåer, tekstualitetsnormer, ideologinormer og språknormer til retoriske termer, komposisjonsnormer (som tilhører dispositio), innholdsnormer (inventio) og stilnormer (elocutio) (Bakken 2006:58). Det er ikke det hele, fulle spekteret av tekstnormer som er interessant i denne oppgaven, så jeg vil kun nevne innholdsnormene. Innholdsnormene kan sammenlignes med topoi og regulerer hvilke innholdsmessige momenter som er passende (Bakken 2006:61). Mens det er fullt mulig å inkludere et kort dikt i en utredning, for eksempel som epigraf, er det neppe passende å skrive hele utredningen på rim. Mindre outrert: Utredninger bør utrede det mandatet ber utvalget om å utrede heller enn å bevege seg ut på fremmed territorium.

Som man kan se i Berges definisjon av tekstbegrepet er det deltakerne eller kulturen deltakerne tar del i som bestemmer hvilke normer som er gyldige. For å fortsette sammenligningen med det retoriske begrepsapparatet, utgjør tekstnormer tekstkulturers tekstdoxa. Normene er noe man sosialiseres inn i og behersker i større og mindre grad etter hvor mye man er sosialisert inn i ulike tekstkulturer.

2.8 Genre som sosial handling

Tekster opptrer ofte innenfor noen konvensjonaliserte rammer. Man har gjerne få problemer med å skille en avisreportasje fra et kåseri, en stortingsmelding fra en krimroman. I følge

Carolyn Miller er genre en «konvensjonell diskurskategori basert på en omfattende typifisering av retoriske handlinger. Som handling får genren mening fra situasjonen og fra den sosiale konteksten som situasjonen oppsto i» (Miller 2001:32). For å velge bort et taksonomisk og reduktivt genrebegrep basert på teksters formelle, syntaktiske trekk eller semantiske innhold, setter hun inn handling som det sentrale begrepet. Genrer er måter å (sam-)handle retorisk i tilbakevendende situasjoner, hvor både formelle og innholdsmessige trekk fusjoneres og konvensjonaliseres i situasjonell handling (Miller 2001:21):

De sammenliknbare responsene, eller gjentatte formene, blir til en tradisjon ... Følgelig har innsettelsestaler, lovtaler, innlegg i domstoler og liknende en konvensjonell form fordi de oppstår i situasjoner med liknende strukturer og elementer, og fordi retorer responderer på liknende måter ved at de har lært av de foregående hva som er passende, og hvilke effekter handlingene deres vanligvis har på andre mennesker (Miller 2001:24).

Dermed er genrer en måte å standardisere resepsjon av og produksjon i tilbakevendende situasjoner, og, som hun legger til i en senere publisert ettertanke, er genre også måter situasjoner samles og defineres som tilbakevendende på (Miller 1994a:71).

At genrer innenfor denne teorien forstås primært som sosiale handlinger betyr ikke at formelle trekk er uvesentlig. Disse trekkene er underlagt den sosiale handling en genre skal utføre, men er betydningsfull for at genrer over hodet skal være gjenkjennelige. Graden av konvensjonalisering av de formelle trekkene varierer mellom genrene. Det kan forekomme tekstnormer som ikke er compatible innenfor tekstkulturer eller mellom tekstkulturer, og tekstnormene kan rett og slett være lite konvensjonaliserte. Videre kan en genre ha utviklet seg over tid og dermed ha trekk som er hevdvunnet gjennom langvarig genreforhandling (Jordheim 2008:210–212) eller som kan være foreskrevne. NOUer er på den ene siden formulerte som de er på grunn av ett sett med konvensjoner som har etablert seg for denne typen tekster, på den andre siden er deler av utformingen foreskrevet gjennom veiledere for hvordan man skrive NOUer. Disse veilederne tar utgangspunkt i de etablerte konvensjonene og utgjør slik sett en konsolidering av normen for utforming av NOUer. Stilistiske og argumentative aspekter og andre tekstnormer ved genrer kan dermed i større eller mindre grad være fastsatte, konvensjonaliserte over tid eller bestemte.⁵ En videre konsekvens av at genrer er noe som blir til gjennom konvensjonalisering og er utsatt for genreforhandlinger, er at tilgangen til det topiske registeret for formulering av tekster innenfor bestemte genrer varierer

⁵ Selv om det kan variere hvor konvensjonalisert tekstnormene for en genre er, er det at tekster i det hele tatt samlet i genrer et tegn på at tekstnormene er relativt stabile (Berge 2003:29).

i klarhet, entydighet og bredde. De strategiske og kompetansemessige aspektene ved retorikk finnes dermed også på genrenivå. Ens evner til å gjenkjenne og reprodusere tekstnormer avgjør i hvor stor grad en makter å kommunisere gjennom genrer. Å ikke beherske en genre kan gjerne tilsvare det å mislykkes retorisk. For eksempel vil en utredning tilråde det som bør gjøres likedan som i den deliberative talegenren. Skriver man en utredning om hva som har skjedd og hvem som har skyld, beveger man seg, innenfor denne tekstkulturen, mer i retning av granskningsrapporten. Tekstnormer på et funksjons- eller handlingsplan regulerer med andre ord hvorvidt en tekst kan plasseres innenfor en genre heller enn en annen.

2.9 Forvaltningstekster, makttekster

Tekstene som produseres i statsforvaltningen er i all hovedsak sakprosaetekster. Johan L. Tønnesson definerer sakprosa i første omgang som «tekster som adressaten har grunn til å oppfatte som direkte ytringer om virkeligheten» (Tønnesson 2008:34). Med det menes altså at når den som leser en tekst oppfatter teksten som en tekst som skal omtale virkeligheten, er teksten sakprosa. Definisjonen er med andre ord knyttet opp til leseren av teksten. Tønnesson skiller mellom litterær og funksjonell sakprosa. Førstnevnte er «forlagspubliserte tekster med navngitte forfattere» og sistnevnte er «offentlig tilgjengelige tekster skrevet av private eller offentlige institusjoner eller av navngitte eller ikke navngitte privatpersoner» (Tønnesson 2008:34). Offentlige utredninger tilhører den siste kategorien funksjonell sakprosa ved å være produsert av en offentlig institusjon og som Tønnesson skriver er produsert «på vegne av en institusjon til allmennheten eller til andre institusjoner» (Tønnesson 2008:34). Eller som han også skriver i en parafrase av Ludvig XIV: «Staten, det er sakprosa» (Tønnesson 2008:61).

Som Berge formulerer det, krever makt en «gjensidig intensjonell rettethet» (Berge 2003:25). Både den som utøver makt og den som den utøves overfor må begge anerkjenne førstnevntes makt. Med utgangspunkt i Engelstads tredeling av maktbegrepet peker Berge på tre ulike tekstmaktdimensjoner (Berge 2003:30–32). Den første maktdimensjonen er «teksten som unik handling». Dette vil si at tekster kan tilegne seg makt gjennom sin overbevisningskraft og konstruksjon av bestemte ideer om lesere (modellesere). Den neste maktdimensjonen er «teksten som forekomst av en tekstnorm». Enkelte tekster har tekstnormer som i en tekstkultur forstås som verdifulle og mektige. NOUer kan sies å være slike tekster. Den siste maktdimensjonen er «teksten som representasjon av en viss ideologisk posisjon eller diskurs». Med dette menes at teksten inkorporerer en bestemt ideologisk posisjon eller kun er relevant fortolkbar ut i fra en bestemt ideologi.

Jeg går i denne oppgaven ut i fra Flyvbjergs påstand om at «*magt produserer rationalitet, og rationalitet magt, men i et ulige forhold, hvor magt som klar tendens dominerer rationalitet*» (Flyvbjerg 1993b:376). Med det menes at makt trumfer kraften i de bedre argumenter definert, som Perelman formulerer det, som argumentasjon *in abstracto*. Makt definerer (språklig) virkelighet og dermed rammene for hva som kan anses som rasjonelt (Flyvbjerg 1993b:424). Scenarier er, som jeg vil komme tilbake til i den siste analysen, makttekster i Berges tredje betydning ved å være relevant fortolkbar gjennom et bestemt ideologisk paradigme.

2.10 Framtidsforskning og framtidsstudieforskning

Jeg er ikke den første som analyserer scenarier, offentlige utredninger eller scenarier i offentlige utredninger, men et stort fokus på disse tekstene som tekst har det ikke vært. Jeg vil her kort gjennomgå enkelte bidrag. I tillegg til at framtidsstudier internasjonalt er et aktivt forskningsfelt med egne tidsskrifter (for eksempel *Futures*), finnes det også forskning på forskning på framtiden.

Ann-Marie Laginder publiserte i 1989 en avhandling om framtidsbilder i «offentligt utredande». Mens denne avhandlingen ikke tar for seg eksplisitte scenarier i offentlige utredninger, undersøker hun hvilke framtidsbilder som uttrykkes i tre utredninger. Undersøkelsen kretser rundt synene på teknologi, utdanning og samfunnsutvikling. Med utgangspunkt i blant andre Fred Polaks *The Image of the Future* (1973) viser Laginder hvordan symbolske bilder, i betydning forenklede sammenfatninger eller kondenseringer av forestillingsverdener (Laginder 1989:32), former utredningenes arbeid. Symbolske bilder kan sammenlignes med det Gabrielsen omtaler som topikkens kognitive fasett. Laginder finner i sin avhandling en viss hang til teknologideterministiske syn på framtiden, men at «moraliska värderingar med människan i centrum fungerar som motkraft – om än inte med full styrka» (Laginder 1989:181).

I 2005 publiserte Kent Ehliasson en avhandling om framtidsstudier i store organisasjoner. Ehliassons siktemål er å skape en modell for å analysere framtidsstudier og applisere denne på to scenarioarbeider fra det svenske forsvaret og telekommunikasjons-selskapet Ericsson. Et av hans funn er at begge scenarioarbeidene var preget av lite refleksjon rundt samfunn og menneskesyn utover det som var direkte relevant for organisasjonene (for eksempel at mennesker er konsumenter i Ericssons scenarier). I likhet med Laginder fant Ehliasson en lite reflektert diskusjon av teknologi, men en klar vektlegging, spesielt i det svenske forsvarets studie, av IKTs betydning i framtiden (Ehliasson 2005:247–250).

I Stefanie Jenssens avhandling (som vil bli utgitt i løpet av året) tar hun et etnometodologisk blikk på Norsk forskningsråds framtidsstudieprosjekt CREATE. Jenssen finner blant annet at arbeidet med å utvikle scenarier besto av en balansering av synspunktene til scenarioprosjekters deltakere og det å skape scenarier som var relevante og hadde betydning for oppdragsgiverne (Jenssen forestående:185). Å skape troverdige scenarier og legitimere scenarioprosessen sto sentralt i prosjektet Jenssen fulgte. I følge Jenssen har nå framtidsstudier «definitely left the anteroom of politics and has taken a seat beside other planning instruments in the high office of governance» (Jenssen forestående:188). Scenario-arbeidet var likevel styrt av behovet for å kunne presenteres innenfor ulike kontekster og måtte tilpasses konvensjoner for dokumenttypene man allerede finner i forvaltningskontekster (Jenssen forestående:191).⁶

I motsetning til forskningseksempelene ovenfor er min oppgave ikke tilknyttet en samfunnsvitenskapelig tilnærming til studiet av framtidsbilder, men en humanistisk og, mer spesifikt, retorisk tilnærming. Med dette perspektivet blir det ikke viktig hvilke syn som uttrykkes i scenariene (Laginder og Ehliasson) eller hvordan aktører jobber for å skape scenarier (Jenssen), men heller hvordan man kommuniserer i og med scenarier. I likhet med Laginder er jeg opptatt av hvilke bilder av framtiden som målbæres i scenarier, men med det retoriske perspektivet vektlegges meningsskapingen i forbindelse med disse bildene mer. Jeg er altså ikke primært interessert i hvilke bilder av framtiden man opererer med, men hvordan disse bildene blir kommunisert, sannsynliggjort og legitimert.

2.11 Metodologiske problemstillinger: Abduksjon og tekstmangfold

Som nevnt tidligere er min analyse av scenarier i offentlige utredninger *lesninger* av scenariene. Det vil si at jeg i større grad leter etter framtrædende og iøynefallende trekk ved dem heller enn at jeg trakter tekstene gjennom et ferdigdefinert metodisk skjema. Noe av bakgrunnen for at en slik analysestrategi er valgt er at tekstutvalget som analyseres er begrenset. Mens det finnes mange ulike typer rapporter som inneholder scenarier, finnes det, så vidt meg er bekjent, kun fire NOUer med scenarier i. En annen begrunnelse er at studiet av argumentasjon vanskelig kan kvalifisere til epistemisk vitenskap hvis man samtidig skal være

⁶ Et tema vi gjenfinner hos Jenssen er IKT. Prosjektet hun observerte hadde IKT som tema og vi gjenfinner her samme klokkeetroen på bruken av IKT som noe uunngåelig (Jenssen forestående:38). IKT i scenarier er ikke et hovedtema i denne oppgaven, men vil bli nevnt og antydningvis diskutert med jevne mellomrom siden det er et interessant kasus. Man kan si at temaet legger et visst beslag på forestillingene om framtiden. Dette er ikke en særlig kontroversiell påstand, flere har bemerket det samme (se for eksempel Due 2009, Mosco 2004), men påstanden er aktuell så lenge synet på IKT består.

tro mot hvordan praksis er, og ikke bare bør være, under ideelle forhold (jf. Flyvbjerg 1993a). Analysen blir slik sett kvalitativt utforskende og abduktiv.

Abduktiv resonnering betegner en resonneringsprosess, beskrevet av Charles S. Peirce, som kan sidestilles med deduksjon og induksjon. Mens man med deduksjon kan utlede et forhold ut i fra en regel og et sett med fakta, benyttes til abduksjon for å komme fram til en hypotese. Peirce formulerer den følgende strukturen på abduksjon:

The surprising fact, C, is observed;

But if A were true, C would be a matter of fact,

Hence, there is reason to suspect that A is true (Peirce 1955:151).

Man sammenligner et sett med fakta med en tenkt regel for å komme fram til hvorvidt disse samstemmer. Et eksempel på en «perfekt» abduksjon ville vært et hvor regelbeskrivelsene samsvarer med fakta i en slik grad at ingen annen slutning ville være mulig (Bybee 1991:286). Som Bybee påpeker står abduksjon svakere enn deduksjon og induksjon som logiske redskap ettersom abduksjon verken angir hva som må være sant (deduksjon) eller hva som er sannsynlig at er sant (induksjon), men kun hva som er mulig at er sant (Bybee 1991:288). Disse forskjellene i logisk modalitet er tydeligst i tilfeller hvor treffpunktene mellom fakta og hypotese er få. Når treffpunktene derimot er mange, styrkes det abduktive resonnementet. Abduktiv resonnering dømmes etter hvor lett den som får resonnementet presentert kan se for seg en alternativ konklusjon (Bybee 1991:296). Styrken i resonnementet funderes i hvor lite sannsynlig det er at en annen forklaring enn den som er presentert er mer sannsynlig. Man kan kanskje knytte denne framgangsmåten grunnleggende til retorisk analyse slik Tore Bjørge gjør: «Det vitenskapelige prosjekt i retoriske analyser er en kontinuerlig argumentasjon for sannsynligheten i våre tolkninger. Dette innebærer at slike tolkninger av tekster og diskurser aldri kan være endegyldige» (Bjørge 2000:59). For i størst grad å sannsynliggjøre mine påstander vil jeg foreta en *bred* beskrivelse av scenarier.

I denne oppgaven vil formålet være å finne forklaringer som så godt som mulig samsvarer med forekomster av for eksempel genretrekk, aktørvalg, legitimeringsstrategier, etc. Med det skulle en metodologisk svakhet være synlig: Funnene kan ikke i full grad benyttes til å definitivt utlede hva som konstituerer scenarier som en genre eller hvilke legitimeringsstrategier som er fullt ut representative for gruppen med tekster. Derimot vil, så lenge leseren finner forklaringene på funnene sannsynlige, funnene regnes som representative hypoteser.

Hvorfor har jeg så valgt å kun analysere scenarier i offentlige utredninger og ikke scenarier uavhengig av tekstlige omgivelser? Ved å analysere flere scenarier ville enkelte påstander fått økt sin tyngde. Forklaringen har med NOUs status å gjøre. I motsetning til de ulike rapportene som sirkulerer mellom forskningsinstitutter, konsultentselskaper, offentlige og private instanser, har NOUene en større og mer etablert rolle i å spille i offentligheten. De inngår i et kommunikativt samspill mellom forvaltning og samfunnet som helhet. Mens scenarier i sin alminnelighet er interessante, er scenarier i slike betydningsfulle tekster spesielt interessante. De gjør det i større grad mulig å stille spørsmål rundt hvilke argumentative praksiser som er legitime ikke bare mellom ulike aktører i en økonomisk eller administrativ sirkel, men mellom slike aktører og offentligheten.

3 Kontekstuell bakgrunn

3.1 Innledning

På de følgende sidene vil jeg ta for meg den kontekstuelle bakgrunnen for scenariene. I hovedsak dreier dette seg om hva en NOU er, hva framtidsstudier er og hva scenarier brukes til. Kort og godt dreier kapittelet seg om forholdet mellom NOU som tekst og scenarier som tekst og bakgrunnen for at de frambringes i det hele tatt. Gjennomgangen i dette kapittelet tar sikte på å gi leseren et innblikk i den tekstverdenen og de relevante tekstkulturene NOUene og scenariene inngår i.

I Millers beskriver som nevnt genre som en form for sosial handling i tilbakevendende situasjoner: «Genre viser til en konvensjonell diskurskategori basert på en omfattende typifisering av retoriske handlinger.» (Miller 2001:32). Behovet for en standardisert kommunikativ praksis, skaper genrer. En form for tilbakevendende retorisk situasjon innenfor det politiske feltet er utredningsarbeid og dette arbeidets skriftlige resultat, Norges Offentlige Utredninger (NOU).⁷ På nettstedet regjering.no gis følgende beskrivelse av NOU: «Regjeringen eller et departement nedsetter utvalg og arbeidsgrupper som utreder forskjellige forhold i samfunnet. En utredning kan enten komme som NOU [...] eller som en rapport.»⁸ I den grad dette er en definisjon på utredningsformen er det en handlingsdefinisjon: Noen i regjeringen eller et departement nedsetter et utvalg for å utrede «forskjellige forhold», og det

⁷ Det kan virke rart at jeg nå omtaler utredninger som en genre og senere scenarier, som kan være en del av utredninger, som en genre. Det dette er et eksempel på er en overordnet og en underordnet sosial funksjon. En slik rangering har visse konvensjonelle begrensninger: Mens man neppe finner et scenario som rommer en utredning, finner man flere utredninger med scenarier i seg.

⁸ <http://www.regjeringen.no/nb/dok/NOUer.html?id=1767>

skriftlige resultatet av denne utredningen kan være NOU. Som en genre er NOU dermed ikke definert ut i fra tekstinterne trekk, men ut fra bakgrunnen for at teksten skrives overhodet, den institusjonelle rammen. Definisjonen er ikke særlig tilfredsstillende, siden et utredningsarbeid også kan bli en rapport, som det står skrevet. Med andre ord er utredningssituasjonens skriftlige resultat ikke nødvendigvis det man kaller en NOU.

Utredninger er makttekster, og «studiet av tekster», skriver Siri Meyer, «gir oss god innsikt i denne spenningen mellom det individualiserte sosiale livet og den avindividualiserte statlige makten» (Meyer 2003:11). På de følgende sidene vil forvaltningens rolle på avsender-siden få mest oppmerksomhet.

3.2 Politikk og retorikk

Konkrete ytringer, manifestasjoner av retorisk praksis, vil på grunn av genrefokuset ikke bli behandlet her. Millers genreteori er en retorisk genreteori siden dens utgangspunkt er handlingen en tekst utfører. Det er den sosiale funksjonen til tekstene som definerer dem. Om det retoriske er eller er *i* språket (jf. Berge 1988), hindrer dette ikke at også rammene rundt de konkrete ytringene har en retorisk karakter. Sagt på en annen måte: Lloyd Bitzers begrep om «retorisk situasjon», som Millers genreteori til dels bygger på (Miller 2001:20), legger til grunn at det «er hverken taleren eller den persuasive intentionen, men situationen, som er den retoriske aktivitets kilde og grundlag» (Bitzer 1997:12).⁹ Rammene rundt de konkrete ytringene er med andre ord vesentlige for å forstå ytringene. Kommunikasjon i det politiske, så vel som andre felt, er, som et minimum, alltid retorisk så lenge det eksisterer ulike oppfatninger og meninger (Miller 1994a:74). Det er nettopp i tilfeller hvor uenighet er mulig at behovet for retorisk handling og utredninger oppstår

I den politiske hverdagen er nok brorparten av den politiske kommunikasjonen skriftlig, enten gjennom notater, rapporter, etc. formidlet internt innenfor forvaltningen eller formidlet direkte eller gjennom medier til borgere. I dette underkapittelet er den gruppen skriftlig tekster kalt NOUer temaet. En NOU er i utgangspunktet en brukstekst for forvaltningen, men siden disse tekstene offentliggjøres, blir de også gjenbrukstekster, tekster for medier, interesseorganisasjoner og den interesserte borger. Tekstene går med andre ord under Johan Tønnessons definisjon av funksjonell sakprosa, det vil tekster som skal oppfattes som «direkte ytringer om virkeligheten» og som er «offentlig tilgjengelige», skrevet «på

⁹ Bitzer har blitt kritisert av Richard E. Vatz for å underkjenne språkets kreative aspekt, at retorikk like gjerne skaper situasjoner som det omvendte (Vatz 2000). Jeg vil komme inn på forholdet mellom situasjonelle krav og kreativitet senere.

vegne av en institusjon til allmennheten eller andre institusjoner» (Tønnesson 2008:34). I tråd med Millers genreteori er NOUs «sjangerkrav [...] intimt forbundet med deres tiltenkte funksjon» (Tønnesson 2008:34).

3.3 Hva er NOU?

NOU er en trykket utredningsserie som startet i 1972 og avløste serien *Innstillinger og Betenkninger*, som i følge «Praktisk rettskildelære» eksisterte i perioden 1935–1972.¹⁰ I følge Hans-Ingar Ødegaard var utgivelsen av serien et ønske «om å gi denne typen dokumenter en lik utforming, og dermed gjøre disse dokumentene mer tilgjengelige for innsyn og i den politiske debatten». Utredninger gitt ut tidligere hadde kommet i «mange forskjellige former og med forskjellige navn, noe som skapte problemer i forhold til innsyn i disse dokumentene som er viktige bidrag i lovforberedelsesprosessen».¹¹ Det har også blitt foreslått at skiftet var inspirert av Sveriges tilsvarende utredninger, SOU.¹² Begge påstandene har støtte i innstillingen «Offentlige utredninger» (Utredninger 1970:58), hvor stortingsbibliotekar Olaf Chr. Torp og hans arbeidsgruppe foreslår navnebyttet. Forslag kom også på bakgrunn av unødvendige utgifter knyttet til utgivelse i flere format (Utredninger 1970:58:3–4).

Mens permanente styrer, komiteer, råd og utvalg kan levere NOUer, er det i all hovedsak midlertidige, utnevnte utvalg nedsatt av departementer som produserer dem (Bøgh 1978:4). For at en rapport skal trykkes i serien NOU kreves det at «oppnevning av utvalget er foretatt enten ved kongelig resolusjon (kgl. res.) eller av Stortinget» og at «oppnevnenende instans mener utredningen har offentlig interesse» (Utredningsinstruksen 2007:45). En av hovedfunksjonene til NOU er å presentere relevant informasjon i forbindelse med lovendringer og andre politiske vedtak. Utredningene vil derfor gjerne også inkludere en «presentasjon av endringsforslag» og en «gjennomgang av forslaget paragraf for paragraf med begrunnelse og kommentar til endringene» (Bøgh 1978:5). Som jeg vil komme mer tilbake til senere er NOU primært problemløsningstekster: «Avgjørelser der uenighet om så vel mål som midler kommer inn, er [...] knyttet til all ny lovgivning. [...] Alle *midlertidige utredningskomiteer* er i realiteten opptatt med problemløsning av dette slaget» (Moren 1974a:184–185). En annen formulering av utvalgenes funksjon er at de gir myndighetene «*informasjon* om interessentenes synspunkter, – både når det gjelder *omfang* og *styrke*» og «en skaffer seg mulighet til å *koordinere* de enkelte felt og eventuelt utjevne eller samordne

¹⁰ <http://juridisk.net/prjus/rettskildene/forarbeider/>

¹¹ E-postkorrespondanse med Hans-Ingar Ødegaard, rådgiver i Departementenes servicesenter, 31. oktober 2008.

¹² E-postkorrespondanse med Hans Robert Zuna i Statsforvaltningsavdelingen i Fornyings- og administrasjonsdepartementet 14. november 2008.

motstridende interesser» (Sagdahl 1974:137). Forvaltningens egen veileder lister opp fire årsaker til å utnevne utvalg, nemlig at det er

- «områder der det er uenighet som kan kreve en gjennomdrøfting og klargjøring av argumenter for å komme videre på området»,
- «områder eller utfordringer der myndighetene har behov for innspill for å kunne utvikle en politikk»,
- «faglig kompliserte felt der det er behov for at en gruppe eksperter kommer sammen for å gi myndighetene råd» eller
- «behov for å få et område eller tema gjennomgått av et utvalg hvor ønsket er å få ulike gruppeinteresser representert» (Veileder for utvalgsarbeid i staten 2007:5).

Disse kan sies å være forvaltningens retoriske situasjoner. Et eksempel på utvalg som oppsto ut i fra behov nevnt ovenfor er Lossius II-utvalget (NOU 1985:34), som ble opprettet etter at avisene og interesseorganisasjoner i 1982 rettet kritikk mot statens behandling av psykisk utviklingshemmede. En direkte konsekvens av denne kritikken var utnevnelsen av utvalget å for ivareta gruppeinteresser og tilegne seg ekspertkunnskap (Sandvin 1996:49).¹³

NOUs standardstruktur har blitt presentert på følgende måte:

1) Et kapittel om utredningsutvalgets oppnevning og mandat. Ofte opplyses det om utvalgets arbeidsmåte. 2) Neste kapittel gir en oversikt over eksisterende lov eller ordning i Norge, kanskje med en historikk. 3) Det er vanlig med en oversikt over forholdene i andre land. 4) Utvalget påpeker i et eget kapittel dagens problemer og kommer i denne forbindelse – eller i et eget kapittel – med retningslinjer for endring. 5) NOU har ofte vedlegg bakerst i heftet. Her kan en finne statistikk, plansjer og andre oversikter. (Bøgh 1978:4–5)

Det kan legges til at det også er vanlig å presentere utredningens hovedpåstander og konklusjoner tidlig i en NOU, noe som er gjort for å gjøre utredningen leselig både som en liste konklusjoner og som en lengre argumenterende tekst. Utformingen av NOU er i utgangspunktet bestemt av Utredningsinstruksen, men er også avhengig av de individuelle departementene. Den grafiske framstillingen av utredningene er fastsatt i det grafiske designprogrammet for departementene.¹⁴ Det foreslås i 1970 at NOU skal gis ut i samme format som stortingsforhandlingene (Utredninger 1970:58:10). På NOUs forsider finner man stort sett verken riksvåpenet eller departementenes logo. Dette skyldes, i følge Zuna, at man

¹³ Overgangen til NOU kom også på bakgrunn av kritikk i aviser (1970:58:vedlegg 2, 3).

¹⁴ http://www.design.dep.no/templates/designPage_899.aspx

«ikke ville gi inntrykk av at en NOU var et offisielt regjeringsdokument, men bare et RÅD til regjeringen eller departementet».¹⁵

Midlertidige utredningskomiteer har vært en fast del av norsk politisk styre siden 1814, men deltakers sammensetningen har endret seg siden den gang i retning mot større andel av eksterne, ikke-politiske deltakere (Solvang og Moren 1974:32). Deltakere i utredningsutvalg velges av departementet som bestiller utredningen og de blir valgt på bakgrunn av et ideal om balansert sammensetning (Bøgh 1978:5): «Utvalget er ofte satt sammen av representanter fra ulike fagområder, profesjoner og også interessegrupper» (Veileder 2007:7). Om tall fra perioden 1945–1970 kan sees på som gyldig i dag, består de fleste utvalg av representanter fra forvaltningen, interesseorganisasjoner og forskningsverdenen (Grimsbo 1973). Ser man på en av utredningene jeg vil ta for meg senere, NOU 2006:18, består utvalget, kalt Lavutslippsutvalget, av følgende medlemmer:

- Professor Jørgen Randers, Oslo, leder. Jørgen Randers var da utredningen ble skrevet professor ved Institutt for offentlige styringsformer på BI.
- Adm. direktør Eli Arnstad, Stjørdal. Eli Arnstad var administrerende direktør ved Enova og Senterpartipolitiker.
- Professor Ola Flåten, Tromsø. Ola Flåten var professor ved Norges Fiskerihøgskole.
- Direktør Alvhild Hedstein, Oslo. Alvhild Hedstein var direktør i Stiftelsen Miljømerking og Venstrepolitiker.
- Direktør Hanne Lekva, Stavanger. Hanne Lekva var direktør i Statoil og leder av programmet «RENENERGI – Framtidens rene energisystem».
- Direktør Lasse Nord, Porsgrunn. Lasse Nord var direktør i Hydro. Sverre Aam var konserndirektør i SINTEF Energiforskning AS.
- Konserndirektør Sverre Aam, Trondheim.

Her ser vi at utvalgets medlemmer tilhører feltene *akademia*, *relevante private* eller *delstatlige bedrifter* og institutter.

3.4 NOU som bruks- og gjenbrukstekst

Det vil her skilles mellom NOU som brukstekster og gjenbrukstekster, det vil si som tekster brukt innad i offentlig administrasjon og som tekster brukt av større deler av offentligheten. Dette skillet er kunstig på samme måte som skillet mellom forvaltningen som en nøytral instans og regjeringen som en politisk og strategisk instans er det (jf. Moren 1974b:24). I

¹⁵ E-postkorrespondanse med Zuna 14. november 2008.

følge Peters er et av de fundamentale trekkene ved moderne statsstyre at skillet mellom det offentlige og det sosiale er vagt (Peters 2001:3). Skillet opprettholdes likevel analytisk for å vise to måter tekstene blir brukt på.

I første omgang er som nevnt NOUer tekster som brukes i offentlig administrasjon innad. I følge Grimsbo¹⁶ brukes disse primært som «konfliktlødere» mellom motstridende interesser. Gjennom å utnevne tredjeparter «for hvem lite står på spill» kan man ofte «reduere eller eliminere konflikter» siden «de har tillit på grunn av sine begrensede interesser i eventuelle konflikter, og får informasjon som aldri ville bli gitt i situasjoner der det bare var to parter som var konfrontert med hverandre» (Grimsbo 1974:110–111). Utvalgenes arbeidsmåte har betydning for denne meglingsfunksjonen: «Utvalgenes virksomhet foregår som lukkede forhandlinger. [...] Det er lettere å inngå kompromiss når en slipper å være opptatt av å overbevise omgivelsene om at deres interesse blir vel ivaretatt» (Grimsbo 1974:112).

Bruken av NOUer stopper som nevnt ikke i departementene og i utviklingen av odelstingsproposisjoner, regjeringens lovforslag. Den er også underlagt Offentleglova (2006):

Formålet med lova er å leggje til rette for at offentleg verksemd er open og gjennomsiiktig, for slik å styrkje informasjons- og ytringsfridommen, den demokratiske deltakinga, rettstryggleiken for den enkelte, tilliten til det offentlege og kontrollen frå ålmenta. Lova skal òg leggje til rette for vidarebruk av offentleg informasjon.¹⁷

NOUer blir ikke offentliggjorte kun på grunn av tvang gjennom lov, men også fordi de inngår i en deliberativ eller kommunikativ praksis fra forvaltningens side. En av NOUers funksjoner er i følge Grimsbo det han kaller *kommunikasjonsfunksjonen*, det vil si at utredningene er et middel for det statlige byråkratiet til å kommunisere med samfunnets interesserte borgere og organiserte interessenter (Grimsbo 1973:12).¹⁸ En slik kommunikasjon foregår gjerne mellom forvaltningen og interesseorganisasjoner og andre med interesse i saken som en opptakt til en høringsrunde. Utredninger blir som en argumentativ bakgrunn for politiske vedtak. En annen form denne kommunikasjonen tar, er gjennom media og en eventuell debatt der. Ødegaard skriver i den sammenheng at «utredninger som ble klassifisert som NOU fikk en mye større politisk tyngde, og ble dermed større gjenstand for debatt».¹⁹ Påstanden støttes av Veileder for

¹⁶ Grimsbo skriver ikke om NOU spesielt, men om utredningsutvalg generelt.

¹⁷ <http://www.lovdata.no/cgi-wift/liles?ltdoc=/all/nl-20060519-016.html>

¹⁸ Grimsbo opererer med flere funksjoner ved offentlige utvalg: uthalings- og utsettelsesfunksjonen, innovasjonsfunksjonen, konfliktløsningsfunksjonen, avpolitiseringsfunksjonen, effektivitetsfunksjonen og arbeidskraftsfunksjonen (Grimsbo 1973:11–13). En siste som han ikke nevner er gisselfunksjonen (Hoven 1974:51), som jeg vil komme inn på senere.

¹⁹ E-postkorrespondanse med Ødegaard 31. oktober 2008.

utvalgsarbeid, hvor det er skrevet at beslutningen om å gi ut et utvalgs rapport som NOU kan komme sent ut i prosessen (Veileder 2007:15). Slik sett er utgivelsen av en NOU et signal fra departementene til offentligheten om at teksten er betydningsfull (Utredningsinstruksen 2007:45).

Det er vanlig å sende ut utredninger sammen med lovforslag til relevante private interesser før en proposisjon vedtas i Stortinget. Denne arbeidsformen har vokst fram uten tvang fra lov. Slik sett er skillet mellom bruks- og gjenbruksaspektet ved utredninger for markert, og det er kanskje bedre å se på forvaltning og private interesser «som integrerte, ikke separerte, deler av det politiske system» (Brautaset og Dovland 1974:58).

Gjenbruksaspektet ved NOU kan også sees på som et bidrag til en deliberativ, demokratisk prosess: Utredninger av saker blir gjort tilgjengelig for en offentlighet som dermed kan kommentere den videre politiske prosessen. En slik tolkning nærmer seg et idealistisk bilde på offentligheten, hvor informasjon tildelt borger blir transformert gjennom dialog til opinionsdannelse i den offentlige sfære. Rett nok står gjerne media som mellominstans, både i formidling av utredningsarbeid og befolkningens synspunkter. Som det har blitt vist i forbindelse med HVPU-reformen (resultatet av Lossius II-utvalgets arbeid), kan medias innflytelse på denne kommunikasjonen vel så gjerne være forstyrrende som opplysende – potensiell deliberativ kommunikasjon forvandles til mediedramaturgi (Morlandstø 1998). Denne deliberasjonen begrenses videre: Reaksjoner på utredninger kan påvirke den videre politiske prosessen, men ikke selve utredningen.

3.5 NOU som mektige tekster og de mektiges tekster

En NOU kan sies å være en makttekst fordi den er en offentliggjort, autoritativ påstand om hvordan en politisk sak bør forstås. På de følgende sidene vil jeg hovedsakelig ta for meg hvordan forvaltningen spiller inn i prosessen med å utarbeide NOUer. Her vil jeg forsøke å vise hvordan utredninger kan inngå i større politiske strategier, og dermed hvordan disse kan bli forsøkt formet som bestemte retoriske situasjoner ut i fra bestemte «retorisk-politiske intensjoner». Utover et par eksempler vil det ikke fokuseres på hvordan konkrete utredninger har eller har hatt en betydning før analysen av NOU 2006:18.

I prosessen med å utnevne et utredningsutvalg har opphavsinstansen en mulighet til å påvirke utredningens valg. Primært er det her snakk om initiativet til oppnevning, utformingen av mandatet til utvalget, sammensetning av deltakere, bestemmelse av formann og sekretær, muligens også fastsettelse av utredningsarbeidets varighet, og dermed også en

bestemmelse av når en eventuell odelstingsproposisjon skal fremmes (en mulig uthalingstaktikk) (Sagdahl 1974:137–138).

Det er departementene som bestiller utredningen som har ansvaret for å formulere utvalgets mandat. Selv om veiledningen for utvalgsarbeid vektlegger klar definering av området som skal utredes, tydelig formulerte problemstillinger, og at man ikke skal legge føringer på «utvalgets anbefalinger eller konklusjoner» (Veileder 2007:8), så kan tydelig definering tilsvare en viss føring på hva et svar kan bli.

Spørsmålet om hvem som faktisk utnevner utvalgene kan være vanskelig å besvare. I utredningene tåkelegges prosessen bak initiativtakingen gjennom standardformuleringen «oppnevnt ved kongelig resolusjon» (jf. Grimsbo 1973:139–140). Med andre ord er en potensielt politisk strategi bak utnevningen av et utredningsutvalg skjult bak en byråkratisk anonymitet. I følge Arild Thorbjørnsen er prosessen med å bestemme utvalgenes mandat og deltakersammensetning avhengig av hvor viktig saken antas å være. Ofte kan politikere også delta i prosessen. Thorbjørnsen nevner som et eksempel Kvalitetsutvalget (NOU 2002:10). Mens det ble oppnevnt av Trond Giske, statsråd i utdannings- og forskningsdepartementet i 2001, valgte Kristin Clemet, den påfølgende statsråden, å både utvide antallet deltakere i utvalget og utvalgets mandat.²⁰

Kanskje den fremste formen for påvirkning på utvalg foregår gjennom valg av deltakere. Sammensetningen skal som nevnt være balansert, men det er mulig å påvirke hvordan «*denne balansen skal slå ut*» (Sagdahl 1974:137). Et eksempel kan være utvalget bak NOU 1995:9 som, i følge Tom Are Trippstad, ble utnevnt av daværende statsråd for Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Gudmund Hernes, og departementet, valgt på grunn av deres tilknytning til en kulturelite, formodentlig positiv til Hernes' politikk (Trippstad 2003:303–304).²¹

Balansen kan også forskyves gjennom mer grunnleggende begrepsavhengige grunner. For eksempel skriver Kristin Asdal om hvordan begrepet «sakkyndighet» tenderte i hennes eksempel (røykskadekomitéen) mot å usynliggjøre interesser: «Komiteens sakkyndige var ikke nødvendigvis 'vitenskapsfolk'. De var heller ikke representanter for en interesse. De var personer med kunnskap om saken» (Asdal 2008:125). Utvalgets oppgave var å utrede forensningsspørsmål fra tungindustri, men gjennom begrepsbruken ble to av utvalgets

²⁰ E-postkorrespondanse med Arild Thorbjørnsen, tidligere ansatt i Kunnskapsdepartementet, 19. november 2008.

²¹ Interessant i den sammenhengen er kanskje det at denne NOU faktisk har riksvåpenet på utredningens framside, det vil si i strid med den tanken, nevnt tidligere, om at man ønsker å presentere NOU som råd heller enn offentlige regjeringsdokument. Hvis dette kan sies å ha vært en bevisst avgjørelse, er den i tråd med Trippstads påstander om Hernes' elitistiske maktlogikk (Trippstad 2003).

medlemmer, representanter for tungindustrien, ikke invitert som interessenter, men som *industrikyndige* (Asdal 2008:125–126).

En annen side ved prosessen med å velge ut deltakere i utvalg er det som har blitt kalt gisselfunksjonen. Andre begreper for denne funksjonen eller strategien er «repressiv toleranse» eller kooptering: marginalisering av minoritetssynspunkt ved å assimilere disse minoritetene inn i en større gruppe. I denne sammenheng vil det bety at en inviterer en representant fra en maktkritisk posisjon inn i utvalg for på den måten å tvinge representanten til å inngå kompromiss med de andre deltakerne i utvalget. Med andre ord er det en vesentlig likhet mellom å holde deltakere gissel og det som kalles avpolitiseringsfunksjonen: I et utvalgs mandat kan det for eksempel bes om en nøytral kompromissløsning til et problem, noe som kan gjøre den resulterende NOU politisk tannløs (Grimsbo 1973:12).

Hittil har eksemplene på påvirkning antatt en viss kynisk karakter – NOU som realpolitisk maktkamp. Hvorvidt man bør anlegge et slikt kynisk perspektiv på disse utvelgingsprosessene, se på dem mer som ubevisste konsekvenser av organisatoriske strukturer eller, som i Asdals tilfelle, ta utgangspunkt i et begrepshistorisk perspektiv (altså begrepenes betydning for forståelsen), er i grunnen et spørsmål som enten er åpent eller som er avhengig av de enkelte tilfeller. Selv om det sannsynligvis er tryggest å anta at en kombinasjon av maktkamp og tradisjonell forvaltningspolitikk sammen spiller inn (i den grad de er separate), kan det være verdt å se litt nærmere på saken.

I Makt- og demokratiutredningen foreslås det at forvaltningen er i stadig endring og at «aktuelle reformmodeller kommer utenfra og bare i begrenset grad bygger på erfaringer fra norsk forvaltningspolitikk». Antakeligvis stammer noen av disse eksterne modellene fra utvalg som produserer NOUer, men også fra mindre omfattende tekster produsert av forsknings- og utredningsinstitutter og konsulentselskaper. Endringene blir i utredningen omtalt som en pendelvirkosomhet, der endringene etter en reform blir tilbakestillt i den neste. Det foreslås videre at denne runddans skyldes at «endring har politisk forrang framfor stillstand» og at «reformer gir markeringsmuligheter for regjeringspolitikere som ønsker å vise initiativ og handlekraft». Når utredningen konkluderer med at «reformprosessen i det offentlige har vært ideologisk basert og politisk styrt, med profesjonelle endringsagenter som pådrivere og støttespillere» (NOU 2003:19:20), antyder dette at det er grunnlag for å ikke kun se på NOUer som nøytrale tekster bestilt av en nøytral instans (jf. Innis 1998:53).

Å nedsette utredningsutvalg er i et demokratisk perspektiv tosidig. På den ene siden åpner utredningsarbeid opp for å inkludere andre enn profesjonelle politikere og statsforvaltningen i statlig virksomhet, men på den andre siden ser det ut til at personene som blir

valgt til å delta i utredningsutvalg tilhører en relativt homogen gruppe, med høy utdanning, høy sosial status og med en overrepresentasjon av personer fra større byer – med andre ord makteliter (Grimsbo 1973:124–125). Om disse utvalgene derimot kan sies å være representative, ikke for befolkningens sosioøkonomiske ulikheter, men ved å representere ulike politiske interesser («funksjonell representasjon» (Christensen og Egeberg 1997:173)) er nok avhengig av det enkelte utredningsutvalget. I Trippestads og, til en viss grad, Asdals eksempler er denne representativiteten ikke til stede i noen særlig grad. Representativiteten blir i slike tilfeller et spørsmål om befolkningsgruppers interesser har et organisatorisk sterkt nettverk som kan representere dem (jf. NOU 2003:19:23).

Så langt har departementenes rolle stått i fokus. I og med at det er utvalgene som skriver utredningene, er det jo også disse som til slutt gjør det retoriske arbeidet NOU er. De kan, som foreslått ovenfor, være utsatt for eksternt press. Det finnes også internt press. Utvalgene er preget av en «kompromisskultur» (Christensen og Egeberg 1997:178). Mens mandatet eksternt pålegger utvalgene å samarbeide, er det grunn for utvalget selv til å orientere seg mot enighet og dermed gjerne et kompromiss: Utvalg som kommer med flertallstilråding, helst enstemmige, har størst sjanse for å få gjennomslag for sine råd i forvaltningen og hos politikere.²² Utvalgsledere blir da sentrale personer i utvalgene siden de er i kontakt med forvaltningen i forbindelse med utarbeidelsen av mandatet. Disse kan derfor få mye makt gjennom rollen som mellomledd, og om konsensus er idealet, kan kanskje konsensusen sentreres nært utvalgslederens posisjon. Utvalgslederen og de øvrige medlemmene i et utvalg kan derfor sies å være i ulike retoriske situasjoner.

3.6 Forvaltning og retorikk

Som nevnt tidligere ble skillet mellom en nøytral forvaltning og den politiske delen av den statlige styringen betegnet som kunstig. Det har blitt foreslått tidligere at statsforvaltningen har et sett med muligheter til å påvirke utredningsutvalgs arbeid og at disse igjen gjerne kan være strategiske. Men er disse mulighetene eller funksjonene, som de har blitt kalt, egentlig retoriske? Kan det ikke like gjerne hevdes at de er politiske og at å trekke inn retorikk er overflødig?

Bakgrunnen for å trekke dem fram har å gjøre med et grunnleggende trekk ved politiske prosesser: De er språklige. Store deler av forvaltningens aktiviteter er språklige arbeider, enten det er i form av muntlige taler, presentasjoner, etc. eller skriftlige produkter

²² E-postkorrespondanse med Thorbjørnsen 19. november 2008.

som rapporter, anbefalinger eller meldinger. Som Miller skriver, er genrer «one of the structures of power that institutions wield» (Miller 1994a:71). Strategiske målsettinger er ikke løsrevne fra språklige praksiser, spesielt ikke i institusjonaliserte genrer som NOU.

Politiske strategier, deriblant prosessene bakom og i arbeidet med utredninger, er retoriske: De er en praksis som legger grunnlaget for det kommende skriftlige arbeidet, maktteksten. En analogi til disse prosessene kan være den delen av talearbeidet som kalles *inventio* – delen av en retorisk prosess hvor grensene for hva som senere skal manifestere seg språklig fastsettes. *Inventio*, som en del av den retoriske prosessen, er ikke et materielt, retorisk produkt selv, men er en forutsetning for å lykkes retorisk. Forvaltningens utforming av et mandat blir som en *inventio* fase eller et diskursivt bakteppe for utvalget. Til forskjell fra forarbeidet til en tale, som styres av den enkelte taleskrivers forestillinger og tanker, er prosessene bak utvalgene mer schizofrene – resultater av flere personers forestillinger og tanker. Dette står likevel ikke som en motsetning til påstanden her om at rammene rundt utredningen er retoriske. Forvaltningens bidrag, utover et konkret tekstlig produkt, et mandat, er en retoriskpolitisk intensjon, et potensielt ønske om å påvirke en videre politisk og retorisk prosess.

Det har blitt gitt inntrykk av at forvaltningens rolle i prosessen er den eneste av betydning, og at politisk retorikk i stor grad er assosiert med tvang. Dette er ikke entydig sant. Det finnes også muligheter for friere deliberasjon eller motmakt. For foruten utvalgenes egne *inventio* i deres arbeid med utredningen, er forvaltningens *inventio* også utredningsutvalgenes *kairos*.²³ Etter utnevnelsen og mandatformuleringen skal det skapes et språklig produkt med en best mulig anbefaling for framtiden. Denne står i siste instans utredningsutvalget for. Utvalgenes medlemmer behøver ikke å være i samme retoriske situasjon. I det som kalles «partssammensatte utvalg» (Veileder 2007:7), hvor representanter for motstridende interesser bes om å komme med en kompromisstilråding, deltar medlemmene både i den retoriske situasjonen det er å bli enige, og den hvor det å holde mest mulig på sine egne synspunkter er målet. Tvangen, eller den retoriske situasjonen, er den ene siden av saken, muligheten til å vri situasjonen til sin fordel, *kairos*, er den andre.

Bitzer ville kalt det jeg har omtalt som den retoriske intensjonen for «tvingende omstendigheter», det som «utgøres af de personer, hændelser, genstande og relationer som er dele af situationen fordi de har magt til at afgrænse og frembringe de beslutninger og

²³ Skillet mellom *kairos* og retorisk situasjon er, i følge Kjeldsen, skillet mellom en situasjon som innbyr til og en situasjon som tvinger fram en respons (Kjeldsen 2004:78). Dette er en forenkling, men peker likevel på at *kairos*-begrepet assosieres mer enn retorisk situasjon med den kreative muligheten man har i konkrete situasjoner (Andersen 1997, se også Miller 1992).

handlinger som er nødvendige for at afhjælpe det påtrængende problem» (Bitzer 1997:13). Det interessante med NOU er at det påtrængende problem, det retorisk publikum og de tvingende omstendigheter, Bitzers tre kjernebegreper, i stor grad sammenfaller for utredningsutvalg. Samme instans som gir medlemmene i utvalget et påtrængende problem, selve utnevnelsen, og skaper utvalgets tydeligste tvingende omstendighet, mandatet, er også en av utvalgets hovedpublikum.

NOU tilhører en spesialisert diskurs med relativt klart institusjonaliserte tekstlige former, en fastsatt tematisk avgrensning, en noenlunde standardisert publikumsgruppe, men med et vidt spekter av potensielle funksjoner. Siden utredninger har disse trekkene og, som nevnt, går inn under betegnelsen NOU ved å ha noe forvaltningen anser å være en samfunnsbetydning, er NOU en sammensmeltning av «situasjonelle, formelle og innholdsmessige egenskaper» (Kjeldsen 2004:98). Avgrensningen av definisjonen på NOU-genren som gis på regjeringens nettside, sitert tidligere, at utredninger ikke behøver å ende opp som NOU, er korrekt på tross av at den utelater mange sentrale aspekter ved genren, deriblant genrens politiske og retoriske betydning.

3.7 Framtidsstudier

Framtidsstudier, framtidsforskning, forecasting og futurologi er noen av flere begrep som betegner en ikke-kanonisk forskningsgren, hvor spekulasjon om og planlegging av fremtiden er forskningens mål. Framtidsstudier, som en samfunnsvitenskapelig og til en viss grad humanistisk disiplin, deler en vesentlig andel av de problemstillingene som er knyttet til de fleste av disse to feltenes disipliner. Årsaken til at framtidsstudier likevel faller utenfor det tradisjonelle vitenskapsfeltet, er studiets forskningsobjekt, det som ennå ikke har hendt. Flere gir derfor ikke framtidsstudier fullt ut status som vitenskap: «Fremtidsstudier er en ofte vitenskapsliknende virksomhet med uhyre tvilsom og mangetydig vitenskapsteoretisk status» (Strandbakken 1991:26–27). I større grad enn spådomskunster som astrologi, og andre pseudovitenskaper som gir seg ut for å ha en vitenskapelig metode, benytter framtidsstudier likevel vitenskapelige aktiviteter som anerkjennes innenfor akademien.

Jeg vil her ta for meg en av framtidsstudiernes metoder, nemlig scenariebygging. Det vil det være nødvendig å bevege meg innom scenariebyggingens metodologiske bakgrunn. Metodologien og dens historiske utvikling er en del av genres kontekst, og derfor en del av genrens formende faktorer.

Framtidsstudier kan sies å være en ung vitenskapelig aktivitet med gamle aner. Mens spådomskunster nok har eksistert omtrent like lenge som menneskeheten (Bell 2007:2–6), er

det mer opplysende å knytte studiene opp mot offentlig planlegging og organisasjonsvitenskap. Innenfor framtidsstudiet kan man i utgangspunktet skille ut to hovedtradisjoner, en rent samfunnsvitenskapelig tradisjon og en samfunnsvitenskapelig orientering som er «sterkt humanistisk-filosofisk preget». Førstnevnte har sitt opphav i amerikansk anvendt vitenskap og militærplanlegging, mens sistnevnte er i utgangspunktet en fransk tradisjon for planleggingsbyråkrati og eksistensialisme (Strandbakken 1991:22–23). Man kan rett nok spørre seg hvor humanistisk den franske tilnærmingen egentlig var, siden den var forankret i et «økonomdominert planleggingsmiljø» og dermed var kanskje vel så samfunnsvitenskapelig som den mer teknologiorienterte, amerikanske tilnærmingen (Neumann og Øverland 2001:376). Som jeg vil komme tilbake til, kan det humanistiske innslaget ha noe med både formålet med forskningen og metodene som brukes å gjøre. Kort kan det nevnes at i Norge var planleggingstradisjonen i departementene knyttet til det samfunnsøkonomiske hegemoniet som utviklet seg fra 1930-tallet, og framtidsstudier fulgte dermed denne tenkemåten. På 1960-tallet dukket det likevel opp en interesse for framtidsstudier fra Johan Galtung og Institutt for fredsforskning (Neumann og Øverland 2001:377–379), hvor bruksaspektet ikke var like preget av økonomisk nyttetenkning eller et teknologideterministisk planleggingsregime, men like gjerne kretset rundt etisk tenkning om framtiden og nettopp en ikke-deterministisk forståelse av menneskelige handlingsmuligheter, noe som til en viss grad kan sies å nærme seg en humanistisk tradisjon.²⁴

Typisk for begge tradisjonene jeg nevnte er imidlertid forbindelsen til praktisk planlegging av framtidige handlinger og mål. Samtidig med den byråkratiske og militære interessen for framtidsstudier, utviklet det seg en interesse også innenfor næringslivet for rasjonell arbeidsplanlegging, noe som gjør at framtidsstudier i dag stort sett er anvendt forskning med statlige organer og bedrifter som arbeidsgivere (Ehliasson 2005:17–18). Den konkrete nytteverdien av forskningen avhenger av arbeidsgivernes interesser og behov. Vesentlig også sett i sammenheng med studienes nære forbindelse til strategisk planlegging er studienes normative karakter. Selv en i utgangspunktet deskriptiv undersøkelse av hva som vil skje innenfor et felt, impliserer handlinger arbeidsgiveren bør eller ikke bør foreta seg for å møte utfordringen.

Disiplinen har til rådighet et vidt spekter av tilnærmingmetoder. For eksempelets skyld vil jeg her nevne to. Ekstrapolerings- eller framskrivningsteknikker er kvantitative

²⁴ Jeg nærmer meg her den begrunnelsen for humanistisk forsknings legitimitet hvor skapelsen av *humanitas* er sett på som målet (Kjørup 1999:64–69). I større grad enn en foretrukket tolkning av legitimitetsspørsmålet, antyder det noe som kan kjennetegne humaniora, nemlig spørsmål om verdier (Flyvbjerg 1993:80–82).

studier hvor framtidige trender leses ut av samtidige trender. Delphi-studier er spørreskjema- eller intervjuundersøkelser hvor eksperter blir bedt om å vurdere et eller flere framtidige kasus, svarene samles, og svarenes median, det vil si de vanligste svarene, sendes tilbake til ekspertene for revurdering av egne synspunkter, altså en kvalitativ og kvantitativ konsensus-tilnærming (Asplund 1979:66–71).

Det er muligens en normal tilstand for en ung forskningsdisiplin å prøve ut ulike tilnærminger, men jeg vil her peke på de tre tydeligste årsakene til mangfoldet. For det første fikk en serie med mislykkede forutsigelser, spesielt rundt oljekrisen i 1973 (Ehliasson 2005:21–22), interessen for nye metoder til å øke. Behovet for å planlegge ens virksomhet sto sterkere enn erkjennelsen av at framtiden alltid til en viss grad er ukjennelig. Metodeutvikling var dermed tenkt som en måte å forsøke å omgå problemet på. For det andre har antakeligvis en konkurransesituasjon mellom ulike forskningssenter, hvor markedsføring av ens egne metoder er en del av forsøket på å tiltrekke seg potensielle arbeidsgivere, skapt mangfold.²⁵ For det tredje følger framtidsstudiene de generelle paradigmatiske endringene i vitenskap dette århundret, hvor man har avvist positivistiske kunnskapsteorier til fordel for kunnskaps-teorier som tillater større grad av usikkerhet og subjektivitet i forskningen (Strandbakken 1991:25). Et konkret eksempel er gangen fra forskning på *framtid* til studier på *framtid*, en kilde til mange neologismer, som Jouvenels *futurible* – en sammentrekning av *future* og *possible* (Asplund 1979:122–123, Jouvenel 1967:18). På samme måte har studiet endret navn fra vitenskapsklingende betegnelser til noe vagere. Et av de mer populære betegnelse på framtidsstudier i dag er *foresight*, oversatt av NFR til *framtidstenkning* (NFR 2010a:5). En endring i forståelsen av vitenskap har også ført til en endring i metoder.

Ut i fra disse endringene i vitenskapssyn kan man derfor si at de vitenskapelige pretensjonene innenfor framtidsstudier ikke er knyttet til å kjenne framtiden så mye som å foreslå den. Som Bell og Olick skriver: «Even at the most simple level, of course, a prediction based on an explanation is contingent by its very nature, being conditional on the initial ‘If . . .’» (Bell og Olick 1989:118–119). Videre anser de framtidsstudienes rolle eller formål til å være «to discover or invent, examine and evaluate, and propose possible, probable, and preferable futures...» (Bell og Olick 1989:119). Vektleggingen ligger ikke på sannsigende prediksjon, men heller på antydning og forslag. Denne innstillingen til epistemologisk sikkerhet er i stor grad forenlig med en retorisk tilnærming til vitenskap: En saks status

²⁵ Hvor stor del av dette metodiske mangfoldet som er reelle ulikheter er ikke alltid klart. Scenariebyggeren Peter Schwartz i boken *The Art of the Long View* (1996) ser ut til å mene at en av teknikkene hans er å lese ukeblader eklektisk både i valg av ukeblad og valg av artikler i bladene (Schwartz 1996:81–86).

refererer ikke til sannhet, men til plausibilitet (Kjørup 1999:238). Det er i en slik vitenskapsteoretisk kontekst at scenariene, slik de vil bli presentert her, finnes.

3.8 Scenariebygging

I følge Erik Øverland er scenariebygging en av de mest utbredte metodene for framtidsstudier i Norge i dag (Øverland 2007:1). Metoden finnes i for mange utgaver og med for mange ulike metodiske spissfindigheter til å kunne gjøre rede for alle, så her vil kun grunntrekk i metoden presenteres.²⁶

En av pionerene innenfor framtidsstudier og scenariebygging, Herman Kahn, definerer scenariebygging som «hypothetical sequences of events constructed for the purpose of focusing attention on casual processes and decision-points» (sitert i Neumann og Øverland 2001:381). I et scenario foreslås det altså en tenkt hendelseskjede med ulike veiskiller. En tradisjonell framgangsmåte med røtter i Kahns arbeider er å lage et trendframskrivnings-scenario, hvor tendenser i tiden fortsetter, forsterkes, etc., og supplere denne med to–tre alternative scenarier²⁷, hvor parametrene har ulike verdier i de ulike scenariene (Neumann og Øverland 2001:394). For eksempel «økonomien vil holde seg stabil» versus «en forverring» og «en forbedring». Som et eksempel er NINAs «Tverrfaglig scenariebygging om natur og miljø» en slik scenarierapport, hvor en ventet utvikling stilles opp mot to kontrastscenarier (Svarstad et al. 2004:14). I denne rapporten besvares spørsmålet om hva et scenario er på følgende vis:

Når det gjelder forskning og planlegging, benyttes termen «scenario» om (minst) tre forskjellige begreper: 1) om en beskrivelse av en mulig framtidig situasjon (situasjonsscenario); 2) om en konstruksjon av en kjede av hendelser som leder fra utgangssituasjonen til framtidssituasjonen (utviklingsscenario); 3) om en kombinasjon av 1) og 2). (Svarstad et al. 2004:12)

Scenarier kan med andre ord enten komme i form av en kausalkjede, slik som i NINAs rapport, eller som en beskrivelse av et punkt i tid (også kalt framtidsbilde selv om denne betegnelsen også brukes om scenariotekster). Scenariene kan bygges opp kvantitativt eller

²⁶ I en forstand kan scenarier være sluttresultatet av hvilken som helst type framtidsstudier siden scenarier kan like gjerne forstås som formidling av alle typer framtidsstudier som en konkret metodologisk tilnærming (Bell 2007:316). På de følgende sidene vil scenarier beskrives i en smalere metodologisk forstand. Denne dobbeltheten er likevel ikke uten betydning. Den gir en antydning om den nære sammenknytningen mellom formidling og scenarier som jeg vil komme tilbake til senere.

²⁷ Tredelingen er en av de vanligste variantene, men det foregår en debatt i fagmiljøene om hvorvidt antallet scenarier bør være høyere, noe som gir bedre anskueliggjørelse av ulike framtider, eller lavere, som gir bedre leservennlighet (jf. Jenssen forestående:112n147).

kvalitativt, hvor førstnevnte benytter seg av økonomiske og algoritmiske modeller og sistnevnte er en narrativ tilnærming av en mer ikke-systematisk art (man kaller disse ofte formelle og ikke-formelle tilnærminger (Asplund 1979:88)). Man skiller også mellom scenarier som tar utgangspunkt i nåtiden og beveger seg framover og de som har sitt utgangspunkt i framtiden og beveger seg bakover (såkalt backcasting). Disse korresponderer til en viss grad til skillet over. De kvantitative metodene er stort sett nødt til å ta utgangspunktet i nåtidens relevante data og ekstrapolere disse, mens kvalitative metoder står friere til å bevege seg begge veier (Swart et al. 2004:140). Disse tilnærmingene ekskluderer ikke hverandre og lar seg gjerne kombinere, siden «narrative offers texture, richness and insight, while quantitative analysis offers structure, discipline and rigor» (Swart et al. 2004:141). I denne oppgaven er det de kvalitative scenariene som er representert.

Hvordan et scenario konkret utformes er ikke alltid like klart: «När förfaringssättet 'scenarioskivning' först dök upp i framtidsforskningen lanserades det knappast som en metod. Några få centrala moment i förfaringssättet utpekades, och det var i stort sett alt» (Asplund 1979:88). Det er for eksempel vanlig å henvise til en grafisk modell for scenariebyggingen heller enn å utførlig forklare metoden, som om grafen i seg selv kan forklare metoden (se bl.a. Svarstad et al. 2004, Wiek et al. 2006, Neumann og Øverland 2001). Flere kjente scenariobyggere har likevel basert seg på en sekstrinnsmetode, formulert av Wulf, Meissner og Stubner som:

- Definition of scope (avgrense prosjektet, definere formål og metode)
- Perception analysis (undersøke hvordan de som har bestilt arbeidet ser på framtiden)
- Trend and uncertainty analysis (undersøke hvilke trender som er relevante og vurdere hvor sannsynlige det er at de vil fortsette eller forsterkes)
- Scenario building (tenke ut og skrive scenarier)
- Strategy definition (styrke strategien til de som har bestilt arbeidet)
- Monitoring (undersøke behovet for endringer) (Wulf, Meissner og Stubner 2010:11–13)

Royal Dutch Shell ble kjent for å tidlig ta i bruk scenariobygging med flere framtider, flere scenarier på et problem. Mens standarden tidligere hadde vært enkeltscenarier basert på framskrivninger av samtidige forhold, noe som gjerne ga gode prognoser i oppgangstider (Wright 2004:6), ble det etter oljekrisen på 1970-tallet vanligere å operere med flere framtider og i dag er denne måten å konstruere scenarier den nye standarden.²⁸

²⁸ En noe kynisk begrunnelse for scenariebyggingens popularitet kan være at treffsikkerheten øker når man opererer med tre–fire disjunktive spådommer i stedet for én (jf. Asplund 1979:46).

Mens disse seks punktene kun er et grunnriss av en større prosess, kunne det ofte «formedlades det intrycket att scenarioskrivning förutsatt en speciell – men inte närmare karakteriserad – begåvning eller talang» (Asplund 1979:88).²⁹ Scenariebygging kan i en forstand se ut til å være lite annet enn en impresjonistisk aktivitet, hvor et framtidsgeni ser tendenser i fenomener og hendelser, og derfra leser ut utviklingstrekk. For å motvirke bieffekten av det enslige geniet, sneversynet, har det blitt vanlig å bedrive scenariebygging i grupper (Neumann og Øverland 2001:384, 388). Deltakerutvalget skiller seg fra NOUer i det at man vektlegger bredde- over ekspertkunnskap. Med det menes ikke at eksperter ikke benyttes i scenariebyggingen, men at gruppen kalt stakeholdere, de med en interesse i saken, utgjør en større andel av deltakerne. Ekspertbegrepet er noe mindre entydig i scenarier enn i NOUer. Mens man finner tradisjonelle sakkyndige innenfor scenarioarbeid, er kompetansebredden vid og sammensatt. Dette begrunnes gjerne med behovet for behovet for allsidighet og legitimitet (NFR 2010a:29). I tillegg deltar gjerne også en fasilitator, en med kompetanse til å drive scenariobygging (NFR 2010b:12). Selv om fasilitatoren skal «fasilitere» eller tilrettelegge mer enn å bestemme, har de deler av ansvaret som en utvalgsleder ville hatt.

Foruten å øke spekteret av forslag til framtidig utvikling, understreker gruppearbeidet noe jeg vil komme tilbake til i forbindelse med en argumentasjon for retorikkens relevans for framtidsstudier, nemlig at kvalitativ scenariebygging er en diskursiv praksis (Svarstad et al. 2004:16). Neumann og Øverland foreslår videre at «scenarievirkosomhet [bør være] en institusjonalisert arbeidsform der også scenariene selv stadig forandres og videreutvikles» (Neumann og Øverland 2001:388).

3.9 Et problem med scenariobygging

Et notorisk om enn ikke alltid tilkjennegitt problem med scenariebygging er spørsmålet om hvem aktørene i byggingen er. I en kvantitativ studie må man som et minimum forvente at byggerne er kompetente til å behandle tallmateriale, men hvem skal bestemme hva de relevante parametrene for tallmaterialet og scenariene er? Wiek et al. skriver om det som kalles «operating agents» at disse kan enten være eksperter eller lekfolk alt etter scenariebyggingens konstruksjon og funksjon: «Formal approaches are appropriate for stakeholders or laymen in that they provide structures for knowledge and competence generation, whereas intuitive approaches are appropriate for experts» (Wiek et al. 2006:748). Formelle og intuitive

²⁹ Kees van der Heijden, en av Shells scenariobyggere, skriver også at man i Shell foretrakk å ha «remarkable people» (van der Heijden 1996:x) som scenariobyggere.

tilnærminger korresponderer her henholdsvis til kvantitative og kvalitative studier. At intuitive tilnærminger bør behandles av eksperter funderes i Dreyfuss og Dreyfuss' ekspertise-system. Dette er et system som skiller ut trinn i en læringsprosess, hvor man i problemløsning kan bevege seg fra et nybegynnerstadium med kontekstuavhengig og regelbundet tilnærming til problemer, til et ekspertstadium med intuitiv og holistisk simultan-identifikasjon av sakens ulike fasetter (Flyvbjerg 1993a:34–35). I tilfeller hvor saken ikke kan angripes systematisk og logisk gjennom dens analytiske bestanddeler, slik som i kvantitative studier, besitter eksperten den kompetansen det er å kunne intuitivt fange inn de relevante deler og se deres verdi. Mens teorien er en interessant utfordring til tradisjonell opphøying av formålsrasjonalistisk tenkning over andre tenkningspraksiser, er det grunn til å stille spørsmålstegn ved gyldigheten i dette tilfellet: Hvilken ekspertise besitter den som er ekspert på framtiden? Jeg vil her ta utgangspunkt i Asplunds kritikk av Delphi-metoden (Asplund 1979:58–86), siden denne er vel så anvendelig på scenariebygging.

Ekspertise kan defineres som det å besitte kunnskap innenfor et felt, og framtiden er som kjent ukjent. Skulle noen ha ekspertise innenfor framtiden, det vil si kunnskap om det som ennå ikke har hendt, men som vil skje (vi ser her bort i fra det deterministiske problemet denne formuleringen impliserer), ville det være poengløst å utføre studier overhodet. Man kunne enkelt og greit spørre vedkommende om hva som ville skje.³⁰ Her vil kanskje Dreyfuss og Flyvbjerg skyte inn at det er nettopp en slik forståelse av en ekspertise man vil bort i fra. Kunnskap, spesielt innenfor humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag, er ikke kontekstløs teori, men like mye en kontekstuell og erfaringsmessig nærhet (Flyvbjerg 1993a:55–59). Hvor kommer ekspertisen i så fall fra? Man forventer at en ung bilist på oppkjøring (ideelt sett) besitter samme teoretiske kunnskap om bilkjøring som en erfaren bilist, men ikke samme erfaringen. Er det erfaringen som gir ekspertisen? I så fall vil en dreven framtidsforsker være bedre til å forutsi enn det en uerfaren framtidsforsker vil være. Dette har vist seg å ikke være tilfellet. En studie har funnet ut at husmødre er vel så gode som eksperter innenfor kommunikasjon, konsumvaner, sosiologi og framtidsstudier til å forutsi framtidig bruk av elektroniske kommunikasjonsfasiliteter i hjemmet (Asplund 1979:75).

Man skulle tro at dette var tilfellet kun i kvalitative studier, men det kan godt argumenteres for at dette også er situasjonen innenfor kvantitative studier. Det er en kjensgjerning innenfor økonomifaget, i hvert fall i den praktiske siden av faget, at man verken kan forutse resultatet av å holde på eller bytte ut en økonomisk politikk med en annen

³⁰ Her er det fristende å sitere McCloskeys heuristiske kritikk av overoptimistisk epistemologier: «If you're so smart, why ain't you rich?» (McCloskey 1986:16).

(Ormerod 2005:727). Økonomiske spådommer er alltid betingede spådommer, altså basert på et «hvis X, så...» (McCloskey 1986:15–16). Med andre ord vil en kvalitativ og en kvantitativ tilnærming til framtidsstudier skille lag i epistemologisk sikkerhet så lenge det gjelder tilgjengelige talldata («hvordan har julegavehandelen endret seg de siste femti årene»), men ikke når det gjelder det som ennå ikke har hendt («hvordan vil handelen endre seg») (Mintzberg 1994:257–261). I den tenkte undersøkelsen av endring av julegavehandel vil en vesentlig komponent i undersøkelsen være mennesker. En kvantitativ undersøkelse kan ekstrapolere tendenser i gavekjøp og slik sett gi en håndfast antydning av hvordan vanene vil endre seg ut i fra teoretiske rammer for hva en konsument vil foreta seg. Samtidig vil den lide av det Flyvbjerg beskriver som problemet med en teoretisk tilnærming til studiet av mennesker og samfunn, nemlig «at ethvert forsøk på en kontekstuaafhængig defintion af en hændelse... ikke nødvendigvis vil stemme overens med den pragmatiske måde en konkret social situation definerer en hændelse på» (Flyvbjerg 1993a:59–60). En slik resonneringsrekke foreslår at en kvalitativ scenariestudie kan være overlegen en kvantitativ studie, ettersom førstnevnte formår noe sistnevnte ikke gjør: Å begrunne, innenfor rammene av at framtiden tross alt er ukjent, hvorfor en eventuell endring ville virke ut i fra praktiske og mer kontekstsensitive hensyn.

3.10 Et foreløpig forsøk på genreavgrensning

Jeg har hittil forsøkt å gi en grov kontekstuell ramme for scenarier, og vil, før jeg i analysen tar for meg scenarier som en genre, hente inn noen momenter som er vesentlig for genrebeskrivelsen. I et historisk og sosialt/institusjonelt kontekstnivå, kan scenariene knyttes til strategisk planlegging for statlige eller private aktører. Scenarier er dermed en måte å imøtekomme usikkerhet på. Mens scenarienes formål er gammel (jf. spådomskunster), er den konkrete metodologisk og vitenskapsteoretiske basisen relativt ung.

Scenarier er i første omgang fundert på et spørsmål om «hva hvis...» Forutsetningen for å bedrive scenariebygging er at man er interessert i å legge planer for framtiden, og vil ha svar eller forslag til hva som kan skje og hvordan det vil være rasjonelt å handle. Scenarier er derfor tematisk definert av hva oppdragsgivere er interesserte i å vite noe om. Rammen for scenarier som genre er altså svært vid når det gjelder tematikk. Det samme er den også når det gjelder formmessig framstillingsform. Jeg har allerede vært inne på noen av valgene av metode man har tilgjengelig, hvor scenarier kan være bunnet i kvantitative og kvalitative metoder, framoverskuende eller tilbakeskuende, eksplisitt normative eller deskriptive, formet som en utvikling eller som et punkt i tid. Et annet skille som tidligere ikke er nevnt eksplisitt

er rammen for språklig framstillingsform. Mens et scenario kan være en ganske nøktern del av et resonnement («hvis X, så Y, derimot hvis W, så Z»), så kan det også formes som et dramatisert hendelsesforløp eller beskrivelse av et tenkt framtidig tidspunkt.³¹ Disse ulikhetene berører ikke genren på en slik måte at en framstillingsform faller utenfor og en annen innenfor definisjonen. Selv om noen metoder eller framstillingsformer er vanligere enn andre, tilhører de alle den samme genren.

Scenariene kan opptre i ulike språklige, politiske, sosiale kontekstuelle rammer. En ramme som er felles for de aller fleste er at scenariene er bestilt av statlige eller private aktører, og, selv om de skulle være produsert uten en slik bestilling, er intendert som en beskrivelse av hva som kan skje og hva man (det vil si arbeidsgiveren) bør gjøre. Scenarienes intensjonalitet er altså knyttet til å ha en virkning i verden, å overbevise noen til å foreta valg. Det vesentlige ved scenariogenren er med andre ord den sosiale funksjonen den har, nemlig å gi en framstilling av hva som kan skje med det formålet å overbevise andre om å handle på en bestemt måte. Den primære tekstlige og politiske rammen i denne oppgaven er NOUer. Plasseringen av scenarier i denne gruppen tekster legger føringer på hvordan scenariene brukes. Jeg vil derfor se på forholdet mellom scenarier og utredninger.

3.11 Framtidsstudier og offentlige tekster

I Sverige har scenariobygging i samband med forvaltning hatt en prominent rolle. På bakgrunn av en tilråding i utredningen «Att välja framtid» (SOU 1972:59) ble det i 1973 opprettet et Sekretariatet för Framtidsstudier. Dette statlige sekretariatet ble i 1987 erstattet av det uavhengige forskningsinstituttet Institut för framtidsstudier. Som det skrives på instituttets hjemmeside var sekretariatet ikke tiltenkt som en rådgivende instans for regjeringen, men heller «skulle vara ett underlag för den politiska planeringen och stimulera den allmänna debatten kring väljandets problem och förutsättningar».³² Denne tradisjonen for og sammenknyttingen av scenariobygging og policy-forskning finner man også i Danmark, men i liten grad i Norge (Storsul et al. 2005:97). Likevel finner man noe.

Som jeg så vidt nevnte i forbindelse med framtidsstudiers historiske bakgrunn, har framtidsstudier to historiske ben å stå på i Norge – 1930-tallets planleggingsregime og 1960-tallets fredsforskning. Det er det sistnevnte benet som har hatt størst betydning i senere tid, siden det tidligere benet har vært mer sosialøkonomisk planlegging enn framtidsstudier (Neumann og Øverland 2001:374–376). I Norge hadde man i etterkrigstiden begynt med

³¹ For eksempel George Orwells roman *1984* kan og har blitt lest som et scenario.

³² <http://www.framtidsstudier.se/sv/redirect.asp?p=1777>

langtidsplanlegging, spesielt i Finansdepartementet, som et fast innslag, som en følge av den sosialøkonomiske hegemoniet i forvaltningen. Dette generelle planleggingsregimet i forvaltningen endret seg på 1970-tallet som en konsekvens av en større debatt om offentlig sektors rolle (Neumann og Øverland 2001:377). Kanskje er det mulig å opprettelsen av Maktutredningen (1972–1981) til denne endringen.

Framtidsstudienes andre ben er det som kommer gjennom fredsforskningen. Johan Galtungs arbeid innen framtidsstudier mot slutten av 1960-tallet fikk noe oppmerksomhet. Mens dette arbeidet kanskje er mer kjent internasjonalt og innenfor framtidsstudiefeltet, fikk arbeidet i Norge, i hvert fall innenfor akademiske kretser, kanskje mest oppmerksomhet gjennom Dag Østerbergs kritikk i 1967 (Østerberg 1967, Otnes 2006:22). Denne retningen innenfor framtidsstudier fortsatte utover 1970- og 1980-tallet gjennom *Framtiden i våre hender* og *Alternativ Framtid* (Neumann og Øverland 2001:379). Dette benet i framtidsstudier har til en viss grad overlevd og blitt transformert hos mer kommersielle aktører, men med den vesentlige modereringen at kommersiell scenariobygging også i vesentlig grad har hentet inspirasjon eller import utenlandske metoder, fra for eksempel Royal Dutch Shell. Det som bevares fra dette benet er fokuset på normative framtidsstudier. Med det menes at når scenarier opptrer i offentlige utredninger er disse gjerne ikke kun tilrådinger på bakgrunn av strategisk ønskelighet eller antatte muligheter for profittmaksimering, men også på bakgrunn av betraktninger om hvilke framtider som man ønsker i et etisk perspektiv.

Muligens det mest kjente scenarioarbeidet gjort i Norge er *Scenarier 2000* (1987). Dette arbeidet fikk en rekke presseoppslag og en avisdebatt i 1987–88. Som debatt kretset det hovedsakelig rundt det ideologiske innholdet i scenariene, som den politiske venstresiden tok for å være for laissez-faire (jf. Solheim i Aftenposten 10.12.87). Hovedsakelig var resepsjonen i avisene preget av rapportering fra scenariene heller enn drøfting. Mens man i Sverige har debattert scenariobyggingens betydning i politikk, og at «... många [har] uttryckt oro för att den växande floran av prognosmetoder och planeringssystem skall försvaga politikarnas och folkviljans inflytande över samhällets framtida utveckling» (Andersson og Ingelstam 1979:v), ser det ut til at denne debatten og uroen har uteblitt i Norge.

Det har likevel vært en økning i interessen for scenarier og framtidsstudier i Norge. Mens det på begynnelsen av 2000-tallet kun var to konsulentselskaper som drev med foresight på fulltid (Future Preview og ECON), finnes det i dag flere og flere selskaper og institutter som satser innenfor feltet. Hovedsakelig er det snakk om konsulentmiljøer og forskningsmiljøer som driver med framtidsstudier, og det finnes i dag muligheter for å utdanne seg i foresight ved flere norske høyskoler og universiteter (NFR 2010a:20, 22). I tillegg har NFR

opprettet en underavdeling kalt Framtidsteknologi under satsningsdivisjonen. Fra 2003 til 2009 økte antallet prosjekter fra 70 til 400 (NFR 2010a:6). I følge Jenssen har dette sammenheng med en rapport (Arnold et al. 2001) hvor det ble anbefalt at NFR burde begynne med nasjonale og regionale foresightprosjekter for skape en større debatt om prioritering av forskningsmidler og øke legitimiteten deres ved å inkludere flere aktører (Jenssen forestående:18).

I NFRs undersøkelse av bruk av foresight, altså alle typer framtidsstudier, finner vi at scenarier er både den mest brukte framtidsstudieformen og den mest kjente. Hele 97 % av respondentene kjente til scenarioformen. I tillegg anslår NFR at i 2003 var to av tre foresightprosjekter basert på scenariobygging (NFR 2010b:12).

I NFRs undersøkelse av hvilke felt som benytter seg av framtidsstudier skiller de mellom samfunnsforesight, regional foresight og organisasjonsforesight. De to førstenevnte kategoriene inkluderer gjerne framtidsstudier som er tilknyttet statlig eller kommunal forvaltning. I følge NFR er disse kategoriene omtrent jevnstore (NFR 2010a:28). I deres brukerundersøkelse finner de at 55 % av respondentene hadde deltatt i foresightprosjekter finansiert av en enkeltstående bedrift eller organisasjon, 41 % finansiert av en region eller offentlige aktører i samarbeid med private, og 33 % av respondentene med finansiering fra en statlig institusjon (NFR 2010b:17). Likevel har scenarier i liten grad inngått i produksjonen av NOUer. Årsaken til dette er ukjent, men ut i fra NFRs rapporter om foresight ser det ut til at man anser foresight og utredning som ulike i valg av deltakere og metode (NFR 2010a:6,12).³³ Likevel antyder NFR at foresight og utredninger kan kombineres (NFR 2010a:16). I utgangspunktet finner jeg to tolkninger på forholdet. I første omgang kan det være snakk om tekstformatet og arbeidsformen bak NOUer som ikke innbyr til scenarioarbeid, eller at utredningsprosessen er langsommere enn scenarioprosessen og at utredninger representerer planleggingsdokumenter og scenarier strategidokumenter. En tredje mulighet er det at interessen for scenarier har tatt seg opp de siste ti årene og at det kun er et tidsspørsmål før scenarier og NOUer i større grad samassosieres.

3.12 Scenarier og kunnskapsøkonomi

Scenarier er i første omgang et redskap for å forberede seg på framtiden. Scenarioprosjektenes mål er i utgangspunktet å gi opphavsinstansen et bedre utgangspunkt for planlegging. Stefanie Jenssen, som skriver innenfor en science and technology studies-tradisjon (STS), omtaler

³³ Dette behøver ikke å være et problem ettersom NOU 2000:14, som inkluderer scenarier, satte ned et eget underutvalg for å skape scenarier.

foresight som en politisk teknologi (Jenssen forestående). Sett bort i fra hva teknologibegrepet innebærer i STS, er begrepet for seg selv beskrivende som en metafor. I likhet med den dagligdagse betydningen av ordet «teknologi», har foresight blitt utviklet og implementert som politisk (og økonomisk eller vitenskapelig) redskap. Det er ikke en hevdvunnen praksis, men har blitt utviklet innenfor ett felt, videreutviklet i andre eller overlappende felt, og implementeres nå i stadig større grad på alle felt det kan brukes på, deriblant offentlige rapporter. Betegnelsen er videre treffende i det at man kan se utilsiktede effekter av teknologien (både positive og negative), at som ny teknologi har scenarier en viss språklig gravitasjonskraft gjennom å introdusere et begrepsapparat og et tilhørende implisitt forventningsregister, og i likhet med mye annen teknologi selges det av noen, til noen andre.

Et begrep jeg heller vil bruke enn teknologi er redskap.³⁴ Scenarier er et redskap i to forstander. De er overbevisningsredskaper overfor leserne og de er tankerredskaper for de som skaper dem. Begge variantene har en retorisk komponent i det at man i scenariotekstene formulerer bilder som skal virke som troverdige framtider, og at i arbeidet med å skape scenarier tenker topisk. Om man skal knytte scenarier videre til retorikken kan man si at redskapsaspektene til en viss grad korresponderer med *inventio* (scenarioskaping), og *dispositio* og *elocutio* (scenarioskriving). Ut i fra scenarienes funksjon som tankerredskaper springer også scenarienes karakter som vare ut. I første omgang er scenarier salgbart fra konsultentselskaper gjennom framtidsrapporter. En bedrift eller en offentlig instans kjøper en rapport fra et konsultentselskap for å få kunnskap om et felt. Dette er såkalt ekspertbasert foresight. Denne formen er mindre utbredt enn det som kalles deltakerbasert foresight (NFR 2010b:12). En bedrift vil kunne ha behov for metoder som kan hjelpe til med kunnskapstilegnelse, innovasjon, profittmaksimering, øke lojaliteten i bedriften³⁵, etc. Noen av disse metodene er hevdvunnen gjennom utprøving og erfaring, andre må eller bør læres. Scenariebygging tilhører den sistnevnte kategorien. Den vanligste formen for scenariearbeid er som tidligere nevnt å jobbe i grupper. Disse inkluderer gjerne en fasilitator fra et konsultentselskap med erfaring med scenariearbeid (NFR 2010a:13). I et slikt scenarioprojekt fungerer arbeidet som en workshop som opphavsinstansen betaler et selskap for å lede.

³⁴ Årsaken til at jeg foretrekker å kalle scenarier for redskap framfor teknologi kommer nettopp av det megetsigende i begrepet. På samme måte som teknologibegrepet kan anskueliggjøre, kan det også tilsløre. Dette gjelder spesielt i framtidsrettede fenomener som scenarier. Teknologibegrepet mobiliserer lett sterke sympatier eller antipatier. Begrepet «ny teknologi» har en tendens til å vekke utopiske forventninger. Med det er det ikke sagt at begrepet «redskap» er verdinøytralt, men det er likevel enklere å snakke om gode og dårlige redskaper enn god og dårlig teknologi.

³⁵ I følge Jenssen er det å skape konsensus om en instans' grunnverdier en potensiell funksjon ved scenariearbeid. Ved at medarbeidere sammen tenker ut en framtid for bedriften, investerer de, så å si, også i sin egen framtid i bedriften (Jenssen forestående:40–41, se også NFR 2010b:10).

Med framtidsstudienes økte popularitet har feltet opplevd en økende grad av institusjonalisering. I tillegg til en økning i antallet konsultantselskaper som spesialiserer seg i foresight, finner vi scenarioarbeid benyttet i høyere grad hos forskningsinstituttene samtidig med at foresight har blitt tilgjengelig som studieområde ved Universitetet i Tromsø, Handelshøyskolen BI og Universitetet i Stavanger (NFR 2010a:19–22). Å kalle scenarier for en vare tydeliggjør det at de inngår i kunnskapsøkonomien.

Det er en gjengs forestilling at vi i dag beveger oss eller har beveget oss inn i kunnskapssamfunnet, informasjonssamfunnet, det postindustrielle samfunnet eller lignende betegnelser. Dette viser til en endring i synet på hva som er bærende i samfunnet og økonomien. Mens industriell produksjon tidligere var vurdert som kjernen i økonomien, er det i dag kunnskap som står for verdiskapingen. Denne endringen er et resultat av blant annet globaliseringen (industri kan flyttes noenlunde fritt), økningen av tjenestesektoren på bekostning av primær- og sekundærnæringene og IKTs økende betydning og utbredelse på den ene siden (Castells 2000), og forventningene til disse på den andre siden. Med dette mener jeg at om ikke endringene tilsvarende forventningene (alt flyter ikke fritt, det er fortsatt bruk for bønder, IKT har ikke utslettet behovet for andre kommunikasjonsformer), spiller forventningene en rolle i å frambringe noen av trekkene ved samfunnet og økonomien man ser rundt seg. Med disse endringene følger (eller foreløper (se Myklebust 2002)) også en vektlegging av kunnskapsproduksjon og innovasjon. Det er med en slik virkelighetsforståelse som bakgrunn scenarier får økt betydning. Scenarier er en type tekst som kan plasseres blant de mange rapporter, utredninger og strategidokumenter som produseres, selges og beveger seg fra og til konsultantselskaper, forskningsinstitutter, universiteter og høyskoler, stats- og kommuneforvaltning. De inngår i produksjonen av premisser for bedriftsinterne avgjørelser, kommunale eller statlige avgjørelser og til en viss grad offentlige debatter.

4 Scenario som genre

4.1 Hvilke scenarier i NOUer finnes?

På de følgende sidene vil jeg forsøke å beskrive de grunnleggende trekkene ved scenariet som genre. De følgende utredningene vil utgjøre analyse materialet:

- NOU 1994:17: Til informasjonens pris.
- NOU 1998:11: Energi- og kraftbalansen mot 2020.
- NOU 2000:14: Frihet med ansvar.

- NOU 2006:18: Et klimavennlig Norge.
(- NOU 2007:8: En vurdering av særavgiftene.)

Selv om temaet for de ulike utredningene, omfanget til utredningene og scenariene, og scenarienes utforming er ulike, må scenarier som egen genre utvise trekk som går igjen. Det vil være mitt formål i den følgende analysen å argumentere for at scenarier er en genre med bestemte trekk, men først vil jeg kort beskrive utredningene.

NOU 1994:17 ble avgitt til Administrasjonsdepartementet og tar for seg prising av offentlig informasjon. Utvalget ble bedt om å utrede hvorvidt offentlig informasjon, som NOUer, bør være gratis tilgjengelig og eventuelle kostnader forbundet med en slik ordning. I denne utredningen finner vi to overordnede scenarier: «Jakten på inntekter», hvor informasjonstilgang blir dyrere, og «Opprøret», hvor maktkonstellasjoner endrer seg på bakgrunn av endringer i nettverkskommunikasjon.³⁶ Scenariene i denne utredningen finnes i et vedlegg og utgjør 21 av totalt 155 sider.

NOU 1998:11 ble avgitt til Olje- og energidepartementet og har som mandat å «utrede og vurdere energi- og kraftbalansen for Norge fram mot 2020» (NOU 1998:11:3). Utredningen inneholder fire scenarier, «Stø kurs», «Den lange oppturen», «Klimaveien» og «Grønn hjernekraft». Disse representerer ytterpunktene i en modell over to akser: Innovasjonsdrevet samfunnsutvikling versus rikdomsbasert samfunnsutvikling og svake klima- og miljøavtaler versus ambisiøse klimaavtaler. Scenariene i denne utredningen utgjør fem kapitler, totalt 95 av 603 sider.

NOU 2000:14 ble avgitt til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og blir i mandatet bedt om å vurdere universitetene og høyskolene som utdannings- og forskningsinstitusjoner og hvilke endringsmuligheter disse institusjonene har. Denne utredningen inneholder tre scenarier som tar for seg forholdet mellom høyere utdanning og IKT. Disse heter «Socrates.campus.edu», «Nasjonalt Kontrapunkt» og «Læringsnomadens marked». Scenariene finnes i et vedlegg og utgjør 64 av 1030 sider.

NOU 2006:18 ble avgitt til Miljødepartementet og skal, som det står i mandatet, utrede «hvordan Norge kan oppnå betydelige reduksjoner i de nasjonale utslippene av klimagasser på lengre sikt – en 'nasjonal klimavisjon for 2050'» (NOU 2006:18:15). Denne utredningen har en tematisk likhet med NOU 1998:11, men vektet mer eksplisitt mot miljøvern. Det er for

³⁶ I denne utredningen benyttes ikke begrepet «scenario», men «framtidsbilde». Framtidsbilder brukes gjerne som betegnelse på framtidstekster hvor man skisserer en framtidig tilstand heller enn en framtidig utvikling. Jeg vil i dette tilfellet regne framtidsbilder som en variant av scenarier.

øvrig kun disse to utvalgene som bes eksplisitt i mandatene om å lage scenarier som en del av utredningen.³⁷ Utredningen tre scenarier heter «Dyr olje», «Sterk klimapolitisk satsning» og «Intet lederskap». Scenariene i denne utredningen tilhører et underkapittel og utgjør 2 av 144 sider.

NOU 2007:8 ble avgitt til Finansdepartementet. Temaet for utredningen er hvorvidt man skal endre dagens særavgifter eller ikke. Denne utredningen skiller seg ut fra de andre i det som i utredningen omtales som scenarier, like gjerne kan anses som framskrivninger. Den noe mer nøkterne framstillingsformen kan kanskje leses ut av scenarienes titler: «Kostnadseffektiv klimapolitikk med fri kvotehandel», «Kostnadsineffektiv klimapolitikk med fri kvotehandel», «Kostnadsineffektiv klimapolitikk med begrenset kvotehandel» og «Kostnadseffektiv klimapolitikk med begrenset kvotehandel». Denne utredningen regnes altså som i grenselandet mellom scenarier og andre framtidsbeskrivelser, og vil derfor ikke brukes like mye på de kommende sidene. Utredningen er inkludert mer som en kontrast- eller mellomposisjonstekst. Framskrivningene finnes i et vedlegg og utgjør 13 av 187 sider.

4.2 Scenarier som genre I: Narrativer

Før jeg går inn på beskrivelsen av scenarier som en genre kan det være verdt å gjøre oppmerksom på en begrepsmessig flertydighet. Den dagligdagse definisjonen på et scenario er en «beskrivelse av hvordan en tenker seg en plan, handling el. framtidig utvikling». Denne definisjonen har noe til felles med framtidsscenariene jeg vil undersøke, men er for vag. Et *scenario* kan referere til tre ting. Det kan vise til 1) arbeidsprosessen med å skape framtidsbilder, til 2) teksten, altså framtidsbildet, og til 3) framtidsbildet sammen med andre tekster som hører med som innledning, trendbeskrivelser, og drøfting av framtidsbildet. Scenarier kan på den ene siden være en handlingspraksis og på den andre to typer tekstpraksis, en minimal tekstpraksis med kun utmalingen av framtiden og en med flere tekster ved siden av. Denne begrepsforvirringen opprettholdes av scenarioskapere, noe som antakeligvis har en sammenheng med at handlingen og tekstene er deler av en prosess. Framtidsbildet og tekstene som kan følge med kommer som et resultat av scenarioarbeidet. På de følgende sidene vil handlingspraksisen som regel bli omtalt som scenariobygging eller scenarioarbeid, framtidsbildene for scenarier og tekstene rundt framtidsbildene som for eksempel scenarioinnledning, trendbeskrivelsene, etc. Når framtidsbildene betegnes som scenarier er det fordi jeg anser

³⁷ I NOU 1998:11 står det rett nok at utvalget skal «ta utgangspunkt i ulike *framskrivninger* av balansene fram til 2020» (NOU 1998:11:3, egen utheving). Mens framskrivninger og scenarier ikke er det samme i framtidsstudier, har begge utvalgene det til felles at de blir bedt om å språkliggjøre framtiden på en eller annen måte. I likhet med NOU 1994:17 benyttes i NOU 2006:18 heller ikke betegnelsen «scenario», men «framtidsbilde».

disse som det eneste uunnværlige tekstlige elementet i beskrivelsen av scenarier som en genre. Hvis et framtidsbilde består av flere underordnede tekster regnes de alle som deler av scenariet. En siste begrepsavklaring: Som jeg vil komme tilbake til, skrives scenarier gjerne i grupper. Dermed kan *scenario* (i betydningen framtidsbilde) vise til enten et enkelt framtidsbilde eller en gruppe framtidsbilder. Jeg vil i all hovedsak omtale et enkeltframtidsbilde som et scenario, men når det gjelder genren kan en gruppe framtidsbilder omtales som scenario (gjerne i formulert som «scenariogenren» eller «scenario som genre»). Leseren er herved informert og advart.

Jeg nevnte tidligere at scenarienes utforming er ulike. Dette gjelder ikke bare mellom utredningene, men også innad. Mens for eksempel NOU 2006:18 har tre korte ensartede scenarier, hvor tre utviklingsbaner skisseres, har NOU 1994:17 innenfor det første scenariet, «Jakten på inntekter», tre ulike undertekster, nemlig to avisartikler fra oktober 2014 og en dramatisert dialog rundt en familiemiddag fra samme høsten. Blant scenariene i NOU 2000:14 finner man ikke bare ukebladtekster fra framtiden, men også et utdrag fra rektors dagbok anno 2007. Med et slikt spekter av overflatemuligheter til å utforme scenarier, vil ikke genren kunne identifiseres gjennom en undersøkelse av hvilke trekk man utfører innenfor genren (se Swales 1990), eller andre undersøkelser av tekstenes overflatestrukturer. Genren, som jeg vil vise nedenfor, kan ikke forstås ut fra teksten i seg selv. For å forstå scenariogenren bør man heller se mot genretradisjonen blant andre Carolyn Miller er en eksponent for. Først vil jeg trekke fram et moment ved scenariene som ikke gjør dem til en genre i egen rett, men som gir et utgangspunkt for å forstå scenarier som en genre.

Det er et en egenskap ved scenariene som ser ut til å være felles for dem alle, nemlig det at de alle er en eller annen form for fortelling om framtiden. Det fortelles om hva som kan skje. Typisk er også det at framtidsberetningen situeres i framtiden eller at man på annet vis opplever at en framtidig kjede av hendelser utspiller seg. I eksempelet nedenfor blir vi, som lesere, presentert for en kjede av hendelser i framtiden.

Flere orkaner i nærheten av Manhattan har også økt bekymringen for skadelige klimaendringer hos den nyvalgte administrasjonen i USA. Etter mange år med stillstand i de internasjonale klimaforhandlingene innfører derfor de rike landene et bredt og sterkt kvotehandelsregime allerede fra 2012. (NOU 2006:18:51)

Det er dermed nærliggende å klassifisere scenarier som narrativer om framtiden eller, med dagligdagse termer, som fortellinger om framtiden.³⁸ Labov definerer en narrativ som «one method of recapitulating past experience by matching a verbal sequence of clauses to the sequence of events which (it is inferred) actually occurred» (Labov 2006:218). Som vi ser i eksempelet ovenfor presenteres det framtidige innenfor en nåtids- og fortidsramme. Vi skuer tilbake til 2012 fra et tidspunkt lenger inn i framtiden. I og med at scenariene likevel ikke rekapitulerer tidligere opplevelser, men heller framsetter nye, mulige opplevelser kan det være vel så fornuftig å gå ut i fra Labovs definisjon av en minimal narrativ: «a sequence of two clauses which are *temporally ordered*: that is, a change in their order will result in a change in the temporal sequence of the original semantic interpretation» (Labov 2006:218). Det eneste kravet for å kvalifisere som minimale narrativer er at scenariene består av en temporal bevegelse som ikke kunne vært snudd på hodet eller på annet vis endret på uten å endre forståelsen av tekstenes innhold. Hadde de rike landene innført et kvotehandelregime før USAs administrasjon opplevde bekymringer over skadelig klimaendringer, hadde det vært en annen tekst.

For Labov vil en fullt utviklet narrativ, i tillegg til en temporal bevegelse, inneholde følgende trekk: Abstract, Orientation, Complicating action, Evaluation, Result or resolution, Coda (Labov 2006:219). Handlingen Complicating action er i følge Labov det som tilsvarer den minimale narrativen (Labov 2006:224). Ser vi for eksempel på førsteavsnittet i scenariet i NOU 2006:18 om endringer i energipriser som er sitert nedenfor, finner vi for eksempel at innledningene alene kan anses som å ha Orientation (Etterspørsel, politisk uro og få nye funn), Complicating action (gjør at olje- og gassprisene stiger og dermed også elektrisitetsprisene) og Result or resolution (som gjør at alternative energikilder blir konkurransedyktige).

Sterk etterspørsel fra Sørøst-Asia, politisk uro i Midtøsten og få nye funn gjør at olje- og gassprisene fortsetter å stige fra dagens nivå på rundt 70USD/fatet og 2 kr/Sm³. Dette drar med seg kullprisen, som så leder til rekordhøye elektrisitetspriser i hele det europeiske elmarkedet, inklusive det norske. Alternative energikilder som biomasse, vind og sol, blir dermed konkurransedyktige vis-à-vis fossile energikilder samtidig som det blir økt fokus på å redusere all energibruk. (NOU 2006:18:50)

Selv om de alle er narrativer, er de ikke ensartede. I første omgang skiller de seg fra hverandre ettersom de enten er enkle eller sammensatte. I NOU 2006:18 finner vi tre scenarier

³⁸ At jeg omtaler scenarier som narrativer er neppe særlig kontroversielt. Dette er en etablert forståelse av hva scenarier er innenfor foresight eller framtidsstudiefeltet (jf. Jenssen forstående). Som van der Heijden skriver: «The scenario is a story, a narrative that links historical and present events with hypothetical events taking place in the future» (van der Heijden 2005:258). Ikke bare scenarier, men også planlegging generelt har blitt omtalt som «storytelling» (Throgmorton 1992:17).

bestående av cirka en halvsidelange beskrivelser av hva som kan skje. Ser vi på en av de andre utredningene, for eksempel NOU 2000:14, er den narrative strukturen ikke like lett å lese som i eksemplene ovenfor. Her består hvert scenario av flere undertekster som utgjør narrativer i seg selv. Ett av scenariene består av en innledende tekst om scenariets grunnpremisser, deretter en Aftenposten-artikkel fra 13.10.2010, så et lengre utdrag fra Aftenpostens jubileumsmarkering (sannsynligvis samtidig med artikkel) som inkluderer et utdrag fra rektors dagbok i februar 2007, samt en tekst hvor det tenkte opphavet er ukjent. Her presenteres vi for ulike narrativer (i et påfallende liktlydende språk). Noen eksemplar kan illustrere.

Utdrag fra Aftenposten-artikkelen:

Og alle var der! Tidligere og nåværende studenter, bedriftsledere, politikere og partnere fra inn og utland - virkelig og virtuelt. De dukket opp fra forskjellige verdenshjørner live og i opptak. Alumninettverkets president hadde rektor til bords. Direktøren for det toneangivende Telenordia vandret fornøyd rundt, hjertelig tilstede. Socratesuniversitetet var et av flaggskipene for lønnsomt og innovativt partnerskap mellom næringsliv og utdanning som hun visste å bruke i sin stadig mer imperialistiske kontakt med omverdenen. Og så kom Regjeringen - vitenskaps - og næringsministeren, flybåret fra Brüssel, hvor ministeren som kjent har påtatt seg tunge og viktige oppgaver på EUs vegne med sikte på en mer samordnet europisk nærings - og sysselsettingspolitikk. (NOU 2000:14:855)

Fra rektors dagbok:

Et dynamisk akademisk miljø tåler opposisjon og meningsbryting - så også Socrates, Det fikk jeg erfare i saken om alumninettverk. Kort tid etter at jeg tiltrådte stillingen, ønsket jeg å etablere et alumninettverk ved Socrates - etter modell fra MIT - hvor jeg selv var medlem. Tiden var ikke moden. Det skulle ta flere år før bærekraftige alumninettverk var etablert. (NOU 2000:14:857)

Disse ulike tekstene forteller for seg selv historier om hvordan jubileumsfesten for Universitetet i Oslo ble avviklet, hvordan universitetet endte opp med den institusjonelle strukturen scenariet legger opp til og hvordan ulike enkeltpersoner opplevde disse endringene (rektor i hennes dagbok og Ane, Rahmed og Peder – intervjuede studenter i Aftenpostens jubileumsdekning).³⁹ Samlet utgjør disse tekstene scenariet «Socrates.campus.edu». I et slikt scenario opereres det altså med narrativer på to nivåer, flere underordnede småtekster og et

³⁹ At man bruker avistekster for å dramatisere scenariene både i NOU 2000:14 og NOU 1994:17 kan ha noe å gjøre med det konvensjonaliserte potensialet avistekster har til å inkludere flere synspunkter og aktører innenfor en tekst (Se Øvsthus Tønder 2009).

overordnet scenario – summen av småtekstene. Mens narrative på det underliggende nivået lett kan passes inn i Labovs skjema, blir den overordnede scenarinenarrativen leselig som narrativ gjennom å lese ut de historiefortellende elementene fra smånarrativene.

Ser man på NOU 1994:17 finner man en annen type tekst enn de representert i NOU 2000:14 og NOU 2006:18, nemlig den dramatiserte dialogen. Teksten følger to avisartikler fra Dagens Næringsliv i oktober 2014 og kan leses som en indirekte diskusjon av disse. Her igjen finner man altså denne kombinasjonen av mindre historier som sammen utgjør en større helhet. Teksten fungerer også som et eksempel på noe som ser ut til å kjennetegne scenarie-narrativene, nemlig det å prioritere informasjonsformidling over underholdningsverdi eller mellompersonlig kontakt. Dialogen begynner på følgende vis:

Raslende bak avisen mumler mor: «For en gangs skyld stemmer det, det som står i avisen altså», sier hun. «Alle politikerne snakker om næringslivets rammebetingelser, og alt det koker ned til er at vi skal betale mye, gjerne mer enn det koster, for offentlige tjenester. Mitt lille programvare-firma bruker Nett-Export mye, men det er blitt kjempedyrt; opplagt verst for de minste bedriftene. Overskuddet hadde vært større dersom vi slapp den slags rammebetingelser.» (NOU 1994:17:109)

Etter mors informasjonstette tirade svarer far like tydelig og eksemplifiserende:

«Men neimen om dette kun er et næringslivsproblem, Kari«, skyter far inn:»Jeg har følelsen av at offentlig sektor har malt seg inn i et hjørne ved denne overstadige prisingen: Du husker hva det kostet oss å få on-line og stadig oppdatert tilgang til skoleplass-oversikten for videregående skole i Oslo, da Line helst ville gå på Fagerborg? For ikke å snakke om alt vi måtte betale til fylket og kommunen!» (NOU 1994:17:109)

I løpet av disse to ytringene presenteres leseren for mye informasjon som ville forblitt implisitt, eller på forhånd kjent av mor og far, hadde samtalen vært ført mellom virkelige personer. Vi ser altså en grunnleggende likhet mellom dialogen og NOU 2006:18s mer nøkterne kausalkjeder i det at informasjonsformidlingen om framtidens elementer er det primære i narrative. De personifiserende og eksemplifiserende framstillingsformene representerer altså ulike måter utvalgene har forsøkt å formidle ideen bak scenariene. Denne informasjonstettheten er også et tegn på at narrative ikke bare skal leses som enkle historier, men også er et forsøk på å gi en overordnet fortolkningsramme til det som står skrevet.

Et annet trekk ved scenariene er at de tar i bruk ulike genrefartøy. Med genrefartøy menes at scenarienarrativene kan kommuniseres gjennom andre genrers konvensjoner.⁴⁰ Med det menes at scenariene forplikter seg ikke til et bestemt sett med tekstnormer som regulerer hvordan man kan knytte en tekst til en bestemt genre gjennom leksikalske og syntaktiske konvensjoner utover et minimumsregister (og som jeg vil komme inn på, en del kontekstuelle faktorer). Et vesentlig element i dette registeret er scenarienes temporale orientering:

- Scenarienarrativen situeres i framtiden og beveger seg synkront.
- Scenarienarrativen situeres i framtiden og beveger seg diakront: tilbakeskuende.
- Scenarienarrativen situeres i framtiden og beveger seg diakront: framoverskuende.
- Scenarienarrativen situeres i nåtid og beveger seg framover.
- Scenarienarrativen kombinerer noen av mulighetene ovenfor.

Det eneste man kan kreve av et scenario er at det som foregår på scenariets scene er framtidige handlinger og hendelser. Dermed kan et scenario formuleres som en avisartikkel, en dagbokoppføring eller en tale, men er neppe kontrafaktisk eller fiktiv fortidig.

At scenariene kan ikle seg andre genrers drakter gjør det vanskelig å skille mellom det som faller innenfor og det som faller utenfor genrebeskrivelsen. Mens det er enkelt å gjenkjenne det narrative gjennom tydelige dramatiseringer, kan det i andre tilfeller være vanskelig å skille scenariotekst fra utredningsprosa. I NOU 1998:11 finner vi scenariet «Klimaveien» som introduseres med en beskrivelse av scenariets rammer:

Dette scenariet beskriver en verden hvor dagens norske næringsstruktur i hovedsak beholdes. Utviklingen følger her i hovedsak den banen som i Langtidsprogrammet 1998-2001 ble kalt «basisalternativet». Ettersom vi skrider inn i det nye århundret, viser norsk økonomi en jevn og balansert utvikling. Klimaavgiftene fra Kyoto-avtalen blir faset inn, og i 2007 får vi en ny internasjonal avtale, «Kyoto-2», som medfører skjerpede klimaavgifter i perioden 2010 til 2020. (NOU 1998:11:492–493)

Tonen i dette scenariet er annerledes enn for eksempel den dramatiserte middagsbordsdialogen i NOU 1994:17. Scenariets handling presenteres som mer hypotetisk ved at handlingen ikke situeres temporalt eller narrativt i en framtidsramme, men evaluerer et utfall mer enn gjennomlever det. Tonen endrer seg når narrativen så å si kommer fram til framtiden.

⁴⁰ Helge Jordheim ville kanskje benyttet begrepet «sjangermaterie» (Jordheim 2008:211) for å beskrive hvordan scenariene realiseres gjennom andre konvensjonaliserte genrer, men jeg har valgt å bruke begrepet genrefartøy fordi scenarienes fartøy i liten grad er gjenstand for «sjangerforhandlinger» – man kan lett kjenne igjen genrene som benyttes i scenariene og ofte er de gjenkjennelige som bestemte genre (for eksempel introduseres scenarier med avisartikkelen som fartøy med opplysninger om hvilken avis artikkelen er skrevet i, dato og med en fiktiv journalist som forfatter).

Forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidstakere forverres i en slik situasjon ettersom man slåss om fordelingen av en kake som ikke blir vesentlig større fra år til år. Moderasjonslinjen fra 1990-årene videreføres, men kommer under stadig sterkere press. Gjentatte streiker gir norsk næringsliv et frynsete rykte som usikker underleverandør i den internasjonale nettverksøkonomien som er avhengig av å få leveranser til avtalt tidspunkt. (NOU 1998:11:493)

Man kan altså se et spenn i scenariene mellom tekster som enkelt kan defineres som narrativer, gjerne også med (skjønn)litterære tekstnormer, og de tilfellene hvor språkbruken i større grad beveger seg mot den utredende tonen i resten av utredningene. En mer ekstrem variant av det vi finner i NOU 1998:11, finner man i NOU 2007:8. Her finnes det ikke spor av den narrative framstillingsformen. Scenariene diskuteres som scenarier i scenariene, det vil si det skapes ikke et rom hvor scenariene utspiller seg som historier. Følgende avsnitt kan være et eksempel:

Den økte beskatningen av utslipp genererer ekstra skatteinntekter til staten i tillegg til skatteprovenyeffektene som ble beskrevet i scenario 2. Dessuten reduseres utslippet fra restsektoren, slik at staten kan redusere sitt kjøp av Kyoto-kvoter. De ekstra skatteinntektene gir rom for en ekstra skattelette, og arbeidsgiveravgiftssatsen må reduseres med 18,65 prosent (d.v.s. 2,6 prosentpoeng) i dette scenarioet, mens reduksjonen utgjorde 1,78 prosent i scenario 2. Den kvalitative effekten av å redusere arbeidsgiveravgiften er beskrevet i scenario 2. (NOU 2007:8:177)

I denne utredningen diskuteres ulike hypotetiske politiske grep etter ulike tenkte avgiftsregimer, men de narrative trekkene uteblir. Det er grunnlag for å vurdere genrens grenser for flytende, hvor scenarienes dramatiserende egenskaper varierer i styrke, men at scenariene i NOU 2007:8 beveger seg utenfor rammene. Scenariene i NOU 2007:8 kvalifiserer til å være scenarier i den dagligdagse betydningen «beskrivelse av hvordan en tenker seg en plan, handling el. framtidig utvikling», men har ikke de narrative trekkene som er tilstede i genren scenario. Jeg vil komme tilbake til hvorfor denne utredningens scenarier ikke passer inn under scenariogenren i underkapittelet som følger.

Som jeg også har vært inne på finnes det et stort spenn i hvilke genrefartøy scenariene realiseres innenfor. Scenarier er antakeligvis ikke begrenset av de ulike genrefartøyene jeg har nevnt og kunne sikkert vært formulert innenfor andre genrer. Det vil altså ikke være noe poeng å lage en taksonomi over hvilke genrefartøy scenariene kan fraktes i. Heller kan man skille mellom de scenariotekstene beveger seg vekk fra den stilistiske rammen man finner i utredninger, som NOU 1994:17 og NOU 2000:14, og de som holder seg innenfor, som NOU 1998:11.

Når jeg såpass kjapt kan slutte at scenarier er narrativer og at de kan realiseres gjennom forskjellige genrefartøy kommer dette ikke alene gjennom en analyse av empirien (som er relativt liten), men mer på bakgrunn av scenarienes status som redskap, slik jeg beskrev i forrige kapittel. I stor grad er produksjonen av scenarietekster noe som er foreskrevet. Tekstnormene for scenarier er altså ikke blitt konvensjonaliserte så mye som at de har blitt instruerte. At resultatet av scenariobygging skal være en dramatisert tekst er noe som hører med i prosessen. Som van der Heijden, tidligere toppscenariobygger ved Shell, skriver om formulering av framtidsbildene: «Interest and memorability derive from originality, which should have free rein» (van der Heijden 2005:258). At scenariene formuleres som narrativer er altså begrunnet i deres funksjon som tankeredskap. De skal være iøynefallende og kreativt formulerte fordi de vil, slik teorien går, lettere fange oppmerksomhet.

At scenariene er narrativer og at de kan ikles andre genres drakter beskriver likevel ikke fullt ut scenariene. Den språklige utformingen er en side av saken, funksjonen er en annen. Et scenarios velformethet eller høye anseelse vil ikke baseres på estetisk eller fortellerteknisk kvalitet, men på bakgrunn av evnen til å sannsynliggjøre et utfall, at scenariet er troverdig som en mulig kjede av hendelser og at kjeden kan overbevise om at utfallet som beskrives kan realiseres. Det finnes altså en argumentativ komponent i scenariene. De skal overbevise. Kanskje kan forholdet mellom narrativ og argumentasjon betegnes som likt forholdet mellom metaforens to komponenter, den eksplisitte betegnelsen og den implisitte henvisningen eller sammenligningen. Narrativer er, med Richards terminologi, fartøyet for argumentasjon (jf. Richards 1936). Scenariene er narrativer i den dagligdagse betydningen, at de er fortellinger, men rommer også et argumentativt element i det at de gjennom å skissere opp en framtidig utvikling også argumenterer for at dette er et sannsynlig eller mulig utfall (jf. Hellspeng 2000:27). Eller for å si det med Chaïm Perelmans terminologi, skapes det i narrative former en form for «presence», en tilstedeværelse av det fraværende, det vil si det framtidige, som, «under the guise of mere descriptive narrative», tillater tekstprodusentene å framme sine syn på hva som er og hva som bør være (Perelman 1979:17–18). Scenarier har dermed tre nivåer fra overflate til underliggende: Genrerammen for narrativen (for eksempel avisartikkel), narrativen selv (hva skjer i framtiden?) og argumentasjonen (hvorfor skjer dette i framtiden?).

Et siste trekk ved scenariene som kompliserer en genrebeskrivelse er at de kan inkludere andre tekster enn selve framtidsbildet. I NOU 1994:17 presenteres noen synspunkter på IKT og teknologiutvikling før selve framtidsbildet, og i NOU 2006:18

kommer framtidsbildene etter en diskusjon av framskrivninger. I NOU 2000:14 og NOU 1998:11 derimot innledes scenarioarbeidet som et prosjekt ved å navngi deltakere, det argumenteres for scenarienes nytte, trendene som scenariene er basert på beskrives og det diskuteres etter framtidsbildene hvilke grep man må ta for hindre eller framskynde det man har beskrevet i framtidsbildene. Med andre ord ledsages framtidsbildene i NOU 2000:14 og NOU 1998:11 av flere tekster enn i de to andre utredningene. Dette har en sammenheng med hvordan scenariene har blitt produsert. De to sistnevnte utredningene har scenarier som eksplisitt er knyttet til framtidsstudiefeltet gjennom å skape scenarier gjennom den foreskrevne metoden jeg beskrev i forrige kapittel, de to andre utredningene er det ikke (selv om Jørgen Randers, utvalgsleder for NOU 2006:18, og Ingunn Rasmussen Sørli, forfatteren bak scenariene i NOU 1994:17, begge har erfaring fra framtidsstudiefeltet). Ut i fra disse fire utredningene er det mulig å si at for en scenariogenre er kun framtidsbilder det som konstituerer genren, men at etter hvert som scenariobygging utbrer seg kan de øvrige tekstene komme til å bli et fast inventar i genren.

Når det finnes et slikt spekter av variasjonsmuligheter kunne det være fristende å betegne scenarier som en proto-genre heller enn en etablert genre. I en forstand er dette rimelig i og med at framtidsstudier er et såpass ungt felt. Samtidig er det ikke gitt når man kan si at genrer er etablerte. Når er en genre tilstrekkelig konvensjonalisert? Kanskje er det mer nyttig å se på variasjonen som en del av genreforhandlingene (Jordheim 2008), at man arbeider for å finne et godt fartøy å presentere ideene gjennom.

Før jeg går over til den kontekstuelle delen av genrebeskrivelsen vil jeg kort oppsummere noe av det som ser ut til å kjennetegne scenarier som en genre. I den grad jeg har empirisk ryggdekning til å beskrive scenariene som genre finnes det enkelte tekstnormer som ser ut til å regulere scenarienes utforming. For det første er scenarier narrative i den dagligdagse betydningen historier. Dette er en norm som er fundert i en konsensus i framtidsstudiefeltet, tekstenes primære tekstkultur. I scenarier skal framtiden dramatiseres. I forlengelsen av denne normen finner vi en beslektet en, nemlig at variasjon i framstillingsform (for eksempel gjennom valg av genrefartøy) er tillatt og også ønskelig. En tredje norm som ikke er konstituerende for genren, men som kan være av betydning er at selve scenariet, framtidsbildet, kan ledsages av tekster som kontekstualiserer og begrunner hvor framtidsbildene er som de er.

Som jeg har vært inne på ovenfor er noen av trekkene ved scenarier bestemt ikke gjennom en utvikling av genren, men er foreskrevne av scenarioskapere. Blant annet derfor er det vesentlig å se på kontekstens betydning for å forstå scenariogenren.

4.3 Scenarier som genre II: Kontekst

Som nevnt tidligere er ikke påstanden om at scenarier er framtidsnarrativer tilstrekkelig til at scenarier kan anses som en egen genre. Hva skiller for eksempel science fiction fra scenariene når begge to er narrativer om framtiden? Hva gjør at man ikke umiddelbart vil plassere Orwells *1984* i samme kategori som scenariene i NOU 2006:18? Svaret er kontekstuel og knyttet til tekstkulturers tekstkompetanse. Demarkasjonen mellom scenarier og science fiction kan brukes til å synliggjøre scenarier som en genre.

Et første skille mellom science fiction og scenarier, slik vi finner dem her, er at førstnevnte opererer innenfor en skjønnlitterær ramme og sistnevnte innenfor en sakprosa-ramme. *1984* er, innenfor vår tekstkultur, forstått som en roman. Den kommer innbundet som en bok, selges som skjønnlitteratur hos bokhandlere og vil gjerne leses som en et stykke skjønnlitterær tekst. Scenariene brukt i denne oppgaven finnes i offentlige utredninger, men vil uansett tilhøre rapporter eller strategidokumenter enten de tilhører offentlige instanser eller private bedrifter. Scenariene befinner seg altså innenfor dokumenter som regnes som premie-eksempler på funksjonell sakprosa. Som nevnt tidligere skal utredninger oppfattes som «direkte ytringer om virkeligheten» som er «offentlig tilgjengelige», skrevet «på vegne av en institusjon til allmennheten eller andre institusjoner», det som i følge Tønnesson er definisjonen på funksjonell sakprosa (Tønnesson 2008:34). Videre er scenariene selv sakprosa. Det ligger en intensjon bak det å skrive et scenario om at scenariet i seg selv skal oppleves av leseren som en troverdig og sannsynlig beskrivelse av hva som kan skje. Det argumentative aspektet ved scenariene, at narrative prioriterer troverdighet over estetisk eller dramaturgisk kvalitet, er illustrerende i så måte. De er altså selv «direkte ytringer om virkeligheten», selv om denne virkeligheten ennå ikke finnes.

Som Tønnessons definisjon av sakprosa peker på mot slutten, skiller ikke science fiction og scenarier lag kun på den tekstlige kontekstens nivå eller i skillet mellom sakprosa og skjønnlitteratur. Også den institusjonelle konteksten er ulik. Scenariene produseres og utgis i all hovedsak innenfor rammene av forvaltningens eller private bedrifters produksjon av strategidokumenter og ikke innenfor de forfatter- og forlagstradisjonene som science fiction tilhører. Her finnes det rett nok et nevneverdig unntak, nemlig de populariserte framtidsvisjonene som selges på flyplasskiosker, som for eksempel Alvin Tofflers *Future Shock* (1970) og *The Third Wave* (1980). Disse er sakprosa-bøker om framtiden, gjerne skrevet av framtidsforskere for allmennheten. Et annet eksempel er *Norge 2030* (2000) som kom ut i bokform, men som er basert på scenarioarbeid utført sammen med departementene. Poenget er altså at scenarier opptrer primært innenfor en planleggingslitteratur og kun sekundært som

underholdnings- eller selvhjelpslitteratur slik Tofflers bøker er eksempler på. Det er altså bestemte situasjoner som innbyr og sannsynliggjør opptreden til scenarier.

Så kan man innvende: Kan ikke *1984* leses som et scenario? Svaret er selvfølgelig at «jo, det kan det», men også «kun så lenge rammene rundt teksten i rimelig grad muliggjør det». Og det gjør de også. *1984* leses ofte som en advarsel mot samfunnsutviklingen hvor statens totalitære overvåking av innbyggerne gjør dem til fanger i eget land. Den dramatiserte familiemiddagen, hvor mor, far, Line/Lene, Lars og Bitten diskuterer prising av offentlig informasjon, kan jo også leses som en skjønnlitterær fortelling, skjønt, når den leses isolert, med et noe uklart poeng og formodentlig lav litterær verdi. Man klarer som regel likevel å skille disse tekstene fra hverandre fordi de inngår i ulike tekstlige og institusjonelle kontekster.

Når jeg nå skriver at «man» klarer å skille tekstene fra hverandre, bør det kanskje spesifiseres hvem «man» er. Når Miller omtaler genrer som sosiale konstruksjoner (Miller 2001:25), betyr dette at kjennskapen til og forståelsen av genrer er noe man må sosialiseres inn i. Man må tilhøre den tekstkulturen eller de tekstkulturene som har relevante lesningsstrategier. Scenarienes første tekstkultur er naturlig nok framtidsforskere og scenariobyggere, det vil si de som lager scenariene. Denne tekstkulturen utgjør likevel ikke de primære leserne av utredningene. Utredningenes tekstkulturelle fellesskap utgjøres heller av de som bruker tekstene, nemlig ulike deler av forvaltningen, organisasjoner og interesserte borgere. Dermed er det uklart i hvilken grad de vanlige leserne av utredningene også er de vanlige leserne av scenarier.

Av de fem utredningene jeg tar for meg, har tre av dem en innledning til scenariene. I NOU 1998:11, NOU 1994:17 og NOU 2000:14 innledes kapitlene eller vedleggene scenariene begynner seg i med en forklaring av scenariene eller rettferdiggjøring av bruken av dem. Disse innledningene brukes til blant annet til å forklare for utredningenes lesere hva et scenario er og hvordan et scenario skal leses.⁴¹ I for eksempel NOU 1998:11 innledes vedleggene med scenariene på følgende måte:

Hva scenarier er og ikke er

Scenarier er - kort sagt - spesielt konstruerte historier om framtiden som skal belyse et komplekst felt. Scenarier er mer rettet mot ny forståelse enn mot korrekte forutsigelser. Poenget er å skildre et sett av mulige framtider – i flertall – som viser

⁴¹ At slike innledninger ikke finnes i de to siste utredningene har sin naturlige forklaring. Scenariene i NOU 2007:8 er, som nevnt tidligere, mer framskrivninger enn scenarier og skal antakeligvis ikke forstås som annerledes enn den øvrige teksten i utredningen. Scenariene i NOU 2006:18 utgjør 2 av 144 sider og får derfor ikke samme fokus i utredningen. Jeg vil komme tilbake til forklaringen på scenariene i NOU 2006:18s status senere.

hva som kan skje, ikke fastslå hva som kommer til å skje. Et scenario kommer derfor aldri alene. (NOU 1998:11:444)

Vi ser altså her at utvalget definerer scenarier som en bestemt type tekster («spesielt konstruerte historier om framtiden» som kommer i grupper) med en bestemt lesestrategi som inkluderer en lisens til å fortelle om det man ikke vet noe om uten at det skal forstås som skrøner. På lignende vis skrives det i NOU 2000:14 under overskriften «Hvordan leses scenariene?»:

Selv om det er blitt mer vanlig å ta i bruk scenarier de siste årene, er det fortsatt mye uklarhet om hva scenarier er og hva de kan brukes til. Scenarier handler om å utvikle konsistente, men kvalitativt forskjellige fremtidsbilder med fokus på de prosesser og hendelser som bestemmer utformingen av bildene. Hensikten med scenariene er å vise hva som *kanskje*, ikke å forutsi hva som vil skje. Det er spennvidden og samspillet mellom utviklingstrekk som skal belyses, uten å si hva som er mest sannsynlig. Det finnes ikke 'gode' eller 'dårlige' scenarier, det som vil være et positivt scenario for ett menneske eller en organisasjon, kan være negativt for et annet.

Scenarietenkning er en arbeidsmetode som går ut på å arbeide seg gjennom og strukturere det vi vet og kan anta om den fremtiden og som er viktig for oss i dag. En viktig grunn til at mange finner det både lærerikt og morsomt å lage scenarier, er at scenariene er fortellinger med en begynnelse, et hendelsesforløp og en slutt. Ved å dramatisere mulige hendelser som viser hva forandringskreftene vil kunne bety for studenter, ansatte, bedrifter og myndigheter, kan en også mentalt bli bedre forberedt på oss det som kan komme. (NOU 2000:14:854).

Det er med andre ord god grunn til å lese disse innledningene som uttrykk for forventet manglende kjennskap til scenarier hos utredningenes lesere. Scenariene er sannsynligvis forstått som såpass nye og ukjente tekster at bruken av dem må forklares. Utover å være nye opererer alle scenarier i et annet retorisk register enn utredningene. De kjennetegnes mer ved å være motsatser til det man kaller byråkratprosa enn ved å ligne denne prosaen. Scenariene har blant annet derfor ikke samme ethos som utredninger (jf. Summa 1990). Behovet for å beskrive lesningsstrategier («Dette er en undringstekst») og å imøtekomme forventet kritikk («Scenarioskaping er ikke sannsigeri, men forslag») spiller nok en rolle for hvorfor innledningstekstene finnes. Dette antyder også at scenarier som genre ikke er fullt ut etablert innenfor den tekstkulturen utredningene befinner seg i. Mens kreativitet i framstillingsform ofte vektlegges og verdsettes innenfor framtidsforskningen, kan muligens denne usikre statusen til framtidsscenarier som genre i offentlige utredninger også bidra til å forklare variasjonen i hvordan scenariene er utformet.

4.4 Definisjon av scenarier som genre

I NOU 1998:11 ble som sitert scenarier beskrevet som «spesielt konstruerte historier om framtiden». Som en definisjon er formuleringen for vag, men den peker likevel på noe av det viktigste: Scenarier er framtidsnarrativer hvor en framtidig utvikling eller tilstand beskrives. I utredningen står det videre at «scenarier er mer rettet mot ny forståelse enn mot korrekte forutsigelser. Poenget er å skildre et sett av mulige framtider...» Det pekes her på et nytt trekk: Scenarier skal forstås som forslag til hvordan framtiden kan forstås heller enn en fastsettelse av hvordan det vil bli. Mens denne framstillingen neppe er ukorrekt med tanke på opphavspersonenes eget syn på deres klarsynthet, underkommuniseres det strategiske arbeidet som kan ligge i scenarienes utforming. En del av det retoriske arbeidet i utarbeidelsen av scenarier kan like gjerne være å skape kontrast mellom ønskede og uønskede utviklinger. Slik sett må man skille mellom det ved beskrivelsen som angår ønsket lesestrategi (scenarier skal leses som forslag, ikke som spådom, scenarier skal løse opp i fordommer om framtiden) og scenarioskaperes flerartede motiver for å skrive scenariene. Vi kan med andre ord anse idealet om anskueliggjøring uten fordom som en del av en scenarioideologi som har en tvetydig status vis-à-vis definisjonen av scenarier, selv om ideologien likevel står nært scenarienes overordnede sosiale funksjon.

Når det i NOU 2000:14 påstås at det ikke finnes «gode» eller «dårlige» scenarier skilles det mellom scenarier med ønskelige og uønskelige resultater. Man bør i en planleggingsprosess ikke utelukke framtidsscenarier som beskriver det man ser på som ugagnelig hvis planleggingsprosessen skal være mer enn en bekreftelse av egne forestillinger. Men man kan likevel skille mellom scenarier som er gode og dårlige i betydningen med høy eller lav troverdighet. Det er grunn til å anta at scenarioskaperne ønsker å skape scenarier som virker troverdige, at utfall X eller Y faktisk kan inntreffe.

Det tredje momentet ved scenariene som genre er den kontekstuelle betydningen for å forstå tekstene. Denne kontekstuelle betydningen virker på ulike nivå: Scenarier er framtidsnarrativer som oftest presenteres i grupper på minst to. Scenarier vil kategoriseres som sakprosa uavhengig av den språklige drakten scenariene har fordi de skal oppfattes som «direkte ytringer om virkelighet». De klassifiseres slik på tross av at de omtaler en virkelighet som ikke finnes ennå. En av de grunnleggende intensjonene med scenariene er at de skal forstås som sannsynlige og troverdige framtidsbeskrivelser (om enn ikke nødvendigvis ønskelige). På samme måte som man i historiebøker forsøker å sannsynliggjøre sine fortolkninger av det som har skjedd, vil man i scenariene utforme scenarier for hva man tror kan skje. Scenariene klassifiseres også som sakprosa fordi de er skrevet «på vegne av en

institusjon til allmennheten eller andre institusjoner» (Tønnesson 2008:34). Dette gjelder om de inngår i en utredning, slik mine eksempler gjør, eller for eksempel i forskningsinstitutters eller private bedrifiers dokumenter.

Et forsøk på en genredefinisjon av scenarier vil derfor kunne være som følger: Scenarier er narrativer hvor en, men oftest flere framtidige utviklinger eller tilstander beskrives. Narrativene befinner seg innenfor offentlige instansers eller private bedrifiers planleggings- og strategitekster. Narrativene inkorporerer et argumentativt nivå hvor sannsynliggjøring av narrativene som troverdige handlings- og hendelsesutfall er en komponent. Scenariene får sin funksjon gjennom å være et redskap for å formidle ny forståelse og nye fortolkninger av framtiden.

5 Scenariers argumentative funksjon

5.1 Innledning

Selv om scenariene som genre har blitt fastsatt ut i fra noen minimale egenskaper og en bestemt kontekstuell ramme, er scenariene ikke fullt ut beskrevet. Det vil ikke være mulig innenfor rammene av denne oppgaven å ta for seg alle scenarienes fasetter. I dette kapittelet vil jeg likevel fokusere på noen trekk som går igjen i utvalget av scenarier jeg har til disposisjon som kan bidra til å synliggjøre hvorfor scenariene er som de er i offentlige utredninger. Kort beskrevet vil jeg gå gjennom enkelte scenariers forhold til kausalitet og argumentasjon, scenarienes temporale dimensjon og aktørperspektivene i tekstene, plassering i utredningene og betydningen av plasseringen. Denne analysen tar utgangspunkt i scenariene i NOU 2006:18. Formålet vil på den ene siden være å fremme et overordnet argument om scenarienes funksjon i NOU 2006:18 og på den andre siden å synliggjøre ulike aspekter ved scenariene som underbygger den argumentative funksjonen. Analysen vil derfor bevege seg pendelvis fra det overordnede argumentets røde tråd til de andre momentenes trådstumper. Blant disse trådstumpene vil topikkens betydning for å forstå scenarioskapingen være den mest framtrædende. På de følgende sidene vil det tas utgangspunkt i scenariene i NOU 2006:18. I neste analysekapittel vil deler av de andre utredningenes scenarier behandles ut i fra andre analysespørsmål. Først vil scenariene i NOU 2006:18 presenteres.

5.2 Om scenariene i «Et klimavennlig Norge»

Hovedanalysematerialet i dette underkapittelet er et underkapittel i den offentlige utredningen «Et klimavennlig Norge» (NOU 2006:18), skrevet av Lavutslippsutvalget. Utredningen som helhet har som mandat å diskutere mulighetene for å redusere klimagassutslipp i Norge med 50–80 % innen 2050. Etter å ha redegjort for klimaproblematikken og Norges nåværende utslipp av klimagasser, presenteres framskrivninger av utslippstrender og enkelte mulige fremtidsutsikter skisseres i underkapittel «5.7 Noen fremtidsbilder» (NOU 2006:18:50–51). Underkapittelet er et av de mer eksplisitt spekulative partiene i utredningen. Her foreslås tre ulike utviklingsbaner basert på ulike premisser, tre narrative framstillinger om hva som kanskje, altså scenarier.

Tro mot konvensjonen innenfor scenariedreven framtidsforskning opereres det med tre scenarier i NOU 2006:18, hvor en foreslått trend i retningen «mer av det samme» suppleres med to ytterpunkter. De tre korte scenariene kalles «Bilde 1: Dyr olje», «Bilde 2: Sterk klimapolitisk satsing» og «Bilde 3: Intet lederskap». Scenariet «Intet lederskap» er her trenden de andre vurderes ut i fra. Mens det opplyses tidligere i kapitlet om at det siste scenariet er grunntrenden (i utredningen kalt «referansebanen» (NOU 2006:18:43)), er dette også mulig å lese ut av scenariene selv. Dimensjonen de vurderes ut i fra er klimapolitisk engasjement og energikonsum/-behov. Scenariene har ulike forutsetninger og beskriver hvordan klimaproblemer håndteres i Norge under disse forutsetningene. I «Bilde 1» forutsettes, som tittelen foreslår, at oljeprisen øker og at denne faktoren er den avgjørende for videre utvikling. I «Bilde 2» er endrede klimaforhold faktoren som forårsaker endring, og i «Bilde 3» skisseres et scenario hvor ingen større endringer ennå har hendt. Med andre ord skiller det tredje scenariet seg fra de to foregående i at ingen tvingende omstendighet legger føringer på hvordan scenariet utfolder seg.

Til tross for å ha et tilsynelatende likt utgangspunkt, det vil si utviklingsbaner i knyttet til energiproduksjon og miljøhensyn, er de tre scenariene tre forskjellige tekster. Denne ulikheten er, som jeg vil vise i den følgende analysen, knyttet til scenarienes samlede intensjonelle funksjon, nemlig å legge til rette for det foretrukne utfallet, det utvalget kaller Lavutslippsbanen. Etter scenariene avsluttes kapittel 5 og vi presenterer for det som er utvalgets tilrådinger. Kapittelet scenariene er en del av, heter «Utvalgets Referansebane: Hva skjer om Norge ikke foretar seg noe spesielt?» og det følgende kapittelet «Teknologiske løsninger og atferdsendringer knyttet til norske utslippskilder: Hva kan gjøres?» Ut i fra titlene på kapitlene kan man se at utvalget presenterer en problematikk som de selv svarer på i kapittelet som følger, og det er denne besvarelsen som er Lavutslippsbanen. Når

Lavutslippsbanen ikke er en del av analysen skyldes det at denne ikke har samme hypotetiske og narrative karakter som de andre scenariene, det er utvalgets tilråding, og faller dermed utenfor.

5.3 Bilde 1: Dyr olje

«Bilde 1» innledes med følgende segment:

Sterk etterspørsel fra Sørøst-Asia, politisk uro i Midtøsten og få nye funn gjør at olje- og gassprisene fortsetter å stige fra dagens nivå på rundt 70USD/fatet og 2 kr/Sm³. Dette drar med seg kullprisen, som så leder til rekordhøye elektrisitetspriser i hele det europeiske elmarkedet, inklusive det norske. Alternative energikilder som biomasse, vind og sol, blir dermed konkurransedyktige vis-à-vis fossile energikilder samtidig som det blir økt fokus på å redusere all energibruk. (NOU 2006:18:50)

Segmentet presenterer en kjede av kausale relasjoner, et sett med aktører og et tidsforløp, tre aspekter som er nært sammenknyttet. Som en proposisjonell formulering av en mulig framtid, knyttes her tre forutsetninger (sterk etterspørsel, politisk uro og få nye funn) til tre–fire utledninger som bygger på hverandre, nemlig at kullprisen går opp, at elektrisitetsprisen som en følge går opp og at alternative energikilder dermed blir konkurransedyktige samtidig som det fokuseres på å minske energikonsumet.

Teksten videre er delt inn i fem segmenter, hvor de fire første utdyper konsekvensene av det første segmentets resonnement for ulike utslippsområder. Disse tar for seg energikonsum i den kraftintensive industrien, oppvarming, transportsektoren og petroleumssektoren. Disse utdypingene viser hvordan alternative energikilders konkurransedyktighet fører til en utfasing av utslippsintensive energikilder. Tekstens siste segment gjengir konklusjonen fra første segment og presenterer en modererende kvalifisering:

I dette framtidsbildet vil de høye energiprisene langt på vei alene føre til sterkt reduserte klimagassutslipp. Det forutsetter likevel at man i tide investerer i nødvendig teknologiutvikling som vindmøller for dypt vann, nye produksjonsteknologier for biodrivstoff, automatiserte pelletsaminer, varmepumper og lavutslippsfartøy. (NOU 2006:18:51)

Som man kan se er dette segmentet utenfor selve scenariorammen siden det tematiserer de foregående segmentene («i dette framtidsbildet») og fordi den kvalifiserende kommentaren vurderer en forutsetning for at scenariet kan bli virkelig.

5.4 Bilde 2: Sterk klimapolitisk satsing

Mens «Bilde 1» introduserte leseren til en verden preget av entydige relasjoner mellom økonomiske faktorer og energimessige faktorer, har «Bilde 2» har en annen type innledning:

Skader som kan relateres til klimaendringer kommer fortere, hyppigere og sterkere enn ventet. Hetebølgen i Europa fra 2003 kommer tilbake allerede i 2009, og tørkesomre i Sør-Europa gjør at skog- og lyngbranner brer om seg. Akutt vannmangel gjør golfferien i sydlige strøk til et fjernt minne, og selv alpinferier i Alpene er det nå blitt vanskelig å få arrangert. Flere orkaner i nærheten av Manhattan har også økt bekymringen for skadelige klimaendringer hos den nyvalgte administrasjonen i USA. Etter mange år med stillstand i de internasjonale klimaforhandlingene innfører derfor de rike landene et bredt og sterkt kvotehandelsregime allerede fra 2012. (NOU 2006:18:51)

I dette scenariet vektlegges relasjonen mellom merkbare manifestasjoner på klimaendringer på den ene siden og sosiale aktiviteter og politikk på den andre. Kort beskrevet saboterer klimaendringer sosiale aktiviteter, hovedsakelig ferier, noe som fører til politisk oppvåkning. I likhet med det forrige scenariet har også dette scenariet en tredelt struktur, hvor faktor en forårsaker faktor to som igjen fører til faktor tre.

Det andre scenariet er, som det første scenariet, delt inn i fem segmenter, hvor, etter det første segmentets grunnresonnement, fire segmenter tar for seg konsekvensene av første segment innenfor kraftsektoren, privatpersoners konsum, transportsektoren, hovedsakelig oppdrettsnæringen, og petroleumssektoren. I det siste segmentet beveger man seg ut av scenariorammen og avslutter, også likt det første scenariet, med en oppsummerende kommentar:

For resten av industrien og på kraftsiden får vi en utvikling som i mangt og meget minner om framtidsbilde 1 skissert ovenfor, i det høye kvotepriser kompensere for fallende råvarepriser på fossil energi og sikrer god lønnsomhet for fornybar energi og energieffektivisering. (NOU 2006:18:51)

Utover det som kommenteres her – den innholdsmessige likheten med det første scenariet – er teksten også tematisk sett likt oppstilt.

5.5 Bilde 3: Intet lederskap

I «Bilde 3» presenteres vi for en framtid hvor lite nytt har skjedd:

Etter femten år med intense klimaforhandlinger blir det nå klart at man ikke kommer noen vei. Motsetninger mellom i-land og u-land, mellom oljestater og i-land uten egne oljeressurser, og faktisk også innad i gruppene av i-land og u-land, gjør at hele prosessen kjører seg fast. I 2012 står man uten noen oppfølging av Kyoto-protokollen, og selv om noen land velger å bekjempe stadig økende klimagassutslipp, går nå mesteparten av innsatsen til å forbrede seg på klimaendringene. Sterkere innvandringsvern og økte forsvarsutgifter er to av trekkene som går igjen i nesten alle i-land og som gjør at tilpasningskostnadene blir høye. (NOU 2006:18:51)

Det siste scenariet er et hvor verken økonomiske faktorer eller opplevelse av problemer fører til endring, men hvor lite nytt skjer. Klimaforhandlinger har gått i vasken og utslipp av klimagasser øker. Mens de to foregående scenariene delte den tematiske inndelingen, hvor første segment, som presenterer scenariets grunntilstand, etterfølges av fire segmenter som tar opp førstesegmentets konsekvenser for ulike sektorer, er strukturen her annerledes. Premisset for scenariet og begrunnelsen for premisset presenteres i første og andre setning og følges av utdypende eksempler på premissets innhold. Segmentet følges av tre andre segmenter, ett hvor konsekvensene av førstesegmentet presenteres, ett som introduserer lesere for kritiske røster som kanskje vil komme til å endre på situasjonen, og ett fullstendig utenfor scenario-rammen:

Det er utfordringen i framtidsbilde 3 utvalget har valgt å se nærmere på, og svaret på spørsmålet ovenfor er heldigvis: Ja – selv i en situasjon der resten av verden gjør lite eller ingenting for å redusere sine utslipp, er det mulig å angi tiltak som vil redusere de norske utslippene med om lag to tredjedeler i forhold til «dagens utslipp» uten at det blir veldig dyrt. (NOU 2006:18:51)

Om scenariene kan leses som avvik fra normal utredningsprosa, så er denne avslutningen en tydelig markør på at man er på vei tilbake til normalen. Scenariet omtales av Lavutslippsutvalget som «'sånn noenlunde midt på treet'; ikke veldig optimistisk, men heller ikke dypt pessimistisk, med hensyn på framtidige norske utslipp» (NOU 2006:18:44).

5.6 Kausalitet og argumentasjon

Det ble vist i oppgavens forrige kapittel at scenarienes i de fire utredningene jeg tar for meg kjennetegnes av å være narrativer. Mens narrativer bredt sett kan være hvilke som helst slags historier eller temporale bevegelser, begrenses scenariene av deres ballast: Narrativene må være sannsynlige som mulige framtider, det vil si de må ha en troverdig kausal rekkefølge og de må være troverdige som argumentative størrelser. Skillet mellom scenarienes kausale side og argumentative side er, grovt beskrevet, skillet mellom bindingene som foregår i teksten,

koherens og kohesjon, og de bindingene som beveger seg forbi teksten, det vil si hva man skal forstå med scenarienes kausale forbindelser. Noe mindre grovt formulert: De kausale forbindelsene viser argumentasjonens struktur, hvordan aktører handler og i hvilke tidsrom de handler i, men ikke nødvendigvis argumentasjons funksjon eller kraft. Det argumentative aspektet vil derfor ikke fullt ut kunne beskrives før etter at jeg har gjort rede for scenarienes aktørperspektiv og temporalitet.

I scenariene presenteres vi for en forklarende beskrivelse av noe som ennå ikke har hendt og som kanskje ikke vil skje. Beskrivelsene er hypotetiske. Slik sett er kausaliteten i teksten usann som beskrivelse, siden scenarienes innhold foreløpig ikke finnes og kan rapporteres. Kausaliteten i beskrivelsen kan, selv om de ikke refererer til noe faktisk, likevel være gyldig som argumentasjon. Scenariene måles altså ikke etter hvorvidt faktor X faktisk førte til faktor Y, men om det er sannsynlig at faktor X kan føre til faktor Y. Det er nettopp dette som er formålet med scenariene: Å sannsynliggjøre en hendelseskjede, slik at man også sannsynliggjør et ønske om en handlingsrekke hos leserne. Følgelig er et av poengene jeg vil videreutvikle på de følgende sidene er at scenarier er argumenter forkledd som narrativer eller selvforklarende kausale og historiefortellende kjeder (Hellspong 2000:29).

Når man vil uttrykke kausale relasjoner i tekster benytter man seg av kausalkoblinger, markører som *derfor*, *fordi*, *for*, *så slik*, etc., og verb som uttrykker kausale relasjoner som *å lede til*, *forårsake*, *komme av*, *resultere*, etc., og substantivformene av disse. Mens disse eksemplene uttrykker implikative relasjoner, kan kausale relasjoner også uttrykkes gjennom markører i grenseland til adversativer, som *til tross for*, *likevel*, *men*, *selv om*, etc. (Vagle, Sandvik og Svennevig 1993:164–165). Kausalmarkører kan like gjerne være implisitte som eksplisitte. Kotteksten i teksten avgjør. Argumenter bygges gjerne opp av kausale bindinger, men er ikke begrenset av denne overflatekausaliteten. Perelman og Olbrechts-Tyteca omtaler en argumentativ strategi kalt «the device of stages» hvor man deler opp gangen en framstilling i stadier for å vinne tilhørighet for de små overgangene fra A til B til C heller enn å måtte argumentere for gangen fra A til C (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:282). Rollen kausale bindinger spiller i en slik A-B-C-framstilling er ulik den hvor man går direkte fra A til C. Mens bindingene kan være tilstrekkelige for å overbevise publikum i den første varianten, er man kanskje nødt å supplere med en begrunnelse i den andre varianten. Vesentlig i denne sammenhengen er at måten kausale relasjoner uttrykkes gir oss et inntrykk ikke bare av hvor sterkt forbindelse det er mellom fenomener, men også, som vi skal se, hvilke tekstlandskap vi beveger oss i.

5.7 Kausalitet i scenarier

I scenarienes innledninger presenteres kortfattende fremstillinger av ulike tilstander forårsaket av ulike hendelser. Slik sett er førstesegmentene i de ulike scenariene scenen for scenarienes argumentative kjerne, nemlig «hva hvis X».

I det første scenariets første segment ser man en klar kjede med årsaksforklaringer. «Sterk etterspørsel», «politisk uro» og «få nye funn» forårsaker en stigning i olje- og gassprisene som forårsaker en tilsvarende stigning i kullprisen som forårsaker «rekordhøye elektrisitetspriser» som igjen er årsaken til «alternative energikilder... blir konkurransedyktige» på den ene siden og at «det blir økt fokus på å redusere all energibruk» på den andre siden. Kausative verb og kausalmarkører, som *gjør*, *drar med seg*, *leder til*, *blir dermed*, er framtreddende i segmentet og tydeliggjør koblingene mellom disse ulike vilkårene og slutningene.

I det andre scenariet repeteres denne strukturen i stor grad. «Skader som kan relateres til klimaendringer» forårsaker hetebølger, tørkesomre, skog- og lyngbrann, akutt vannmangel og «orkaner i nærheten av Manhattan». Disse igjen forårsaker en «økt bekymring... hos den nyvalgte administrasjonen i USA» som igjen fører til at «de rike landene [innfører] et bredt og sterkt kvotehandelregime». Mens årsakssammenhengene er like mellom scenariene, gjennom å knytte årsak til virkning, skiller disse innledningene seg fra hverandre i styrken og tydeligheten på kausalitetsbindingene. Her følger de ulike fysiske manifestasjonene på miljøendringer hyponymisk og eksemplifiserende ut fra scenariets første setning, i motsetning til forutsetningene i det første scenariet som direkte leder til de utledende delene av kausal-kjeden. Orkanene utenfor Manhattan er en eksplisitt kausalfaktor for at den nye administrasjonen i USA bekymrer seg, men denne bekymringen er ikke like tydelig en kausalfaktor for det brede og sterke kvotehandelregimet siden det ikke kobles eksplisitt sammen, utover at kvotehandelregimet kommer etter kausalmarkøren *derfor*. Kausaliteten er her knyttet mer til nærheten i tekst enn til eksplisitte kausale relasjoner.

I det tredje og siste scenariet er kausalstrukturen annerledes og fraværet av eksplisitte kausale koblinger tydeligst. Scenariets premiss er at man etter «femten år med intense klimaforhandlinger» ikke kommer noen vei. Premisset begrunnes med motsetninger mellom «i-land og u-land, mellom oljestater og i-land uten egne oljeressurser, og faktisk også innad i gruppene av i-land og u-land». I motsetning til de to foregående scenariene gis et av vilkårene en begrunnelse. Innledningen fortsetter med at selv om enkelte land forsøker å redusere klimagassutslipp går «mesteparten av innsatsen til å forbrede seg på klimaendringene. Styrket innvandringsvern og økte forsvarsutgifter er to trekk som går igjen i nesten alle i-land og som

gjør at tilpasningskostnadene blir høye». Her er det scenariets kausale aspekt gjennomgående implisert gjennom rekkefølgen på setningene.

Disse forskjellene i framstillingsmåte gjenspeiles i de ulike scenarienes følgende segmenter. I det første og andre scenariet følger de øvrige segmentene første segments mal i det at en generell forutsetning (hjulpet av vilkårene i første segment) forårsaker en endring. I første scenarios andre segment, om energikonsum i den kraftintensive industrien, og tredje, om oppvarming, tas det utgangspunkt i første segments påstand om økte elektrisitetspriser: «Høyere elektrisitetspriser bidrar til å akselerere denne prosessen [utflagging av industri]», «høye elpriser gjør det mer lønnsomt å installere varmepumper...». I de to neste segmentene, om transport- og petroleumssektoren, knyttes endringer til «høye drivstoffpriser» og «høye energipriser». Alle de fire segmentene binder de høye prisene til alternative energikilder (for eksempel vindkraft for kraftintensiv industri, pellets og biogass for oppvarming, biodrivstoff for transportsektoren og vindkraft for petroleumsindustrien) og en generell reduksjon i utslipp (utflagging reduserer utslipp, utslipp fra stasjonær forbrenning reduseres, biodrivstoff kombinert med utslippsvennlige biler og generell nedtrapping av transportsektoren, nedtrapping av petroleumssektoren). Første segment fungerer dermed som en generell modell for prisendring og utslippsreduksjon innenfor de sektorene som tas opp i de følgende segmentene.

På samme måte knyttes de to førstesegmentene i de to første scenariene seg til de følgende gjennom leksikalsk kohesjon: De refererer i kortform til tidligere formuleringer, som *Høye elpriser for rekordhøye elektrisitetspriser, på lignende vis for høye elpriser*, etc. Hyponymiske relasjoner bidrar også til denne bindingsstrukturen. I første scenarios første segment finner man de overordnede begrepene for penger og energi (som *olje- og gassprisene, elektrisitetspriser, alternative energikilder og fossile energikilder*), mens begrepene i de følgende segmentene mer er disse begrepenes underordnede (*drivstoffpriser, biogass og vindmøller*). De hyponymiske relasjonene i ordvalg gjenspeiler den hierarkiske oppbygningen: I det første segmentet legges grunnlaget for resonnementene i de mer tematisk spesialiserte følgende segmentene. Slik sett er scenariet framstilt rasjonelt som en forklaringsmodell etterfulgt av mer konkrete eksempler og konsekvenser.

I det tredje scenariet knyttes de følgende segmentene ikke til det første som utdypinger til en påstand, men med en annen form for kausal framdrift (denne særegenheten vil jeg komme tilbake til i forbindelse med spørsmålene om aktørvalg, temporalitet og scenarienes funksjon). Mens scenariets andresegment knytter seg til førstesegment som en utdypning til en generell påstand, slik som i de foregående scenariene, skiftes det fokus i det tredje

segmentet. Her utdypes ikke relasjoner etablert i det første segmentet, men det introduseres en kontrastiv kausalitetsbinding: «*Likevel* er det noen framsynte som ser at skadene fra klimændringer over tid vil tvinge fram utslippsreduserende tiltak internasjonalt.» Dette segmentet etterfølges av en kursivert kommentar, utenfor framtidsbilderammen, hvor utvalget kommenterer deres syn på scenariet som helhet. Når teksten beveger seg ut av scenariorammen bortfaller de kausale kjedene som er etablert innenfor scenariet, altså koblingene mellom framtidige hendelser.

En slik bevegelse utenfor scenariorammen finner man også i de to foregående scenariene. I det første og det andre scenariet kommenteres innholdet i scenariene: «I dette framtidsbildet vil de høye energiprisene langt på vei alene føre til sterkt reduserte klimagassutslipp. Det forutsetter likevel at man i tide investerer i nødvendig teknologiutvikling...», «For resten av industrien og på kraftsiden får vi en utvikling som i mangt og meget minner om framtidsbilde 1 skissert ovenfor.» I motsetning til kommentaren i det tredje scenariet kommenteres her resultatet av scenariene og forutsetningene for at de vil slå til.

5.8 Hvem handler i scenariene?

I scenarier listes det ikke bare opp en kjede hendelser. Hendelsene knyttes til noen som handler. Handlingsaspektet er tosidig. På den ene siden må narrativer ha aktører som kan forårsake eller oppleve hendelsene i narrativen. På den andre siden må scenariene ha en betydning for de som leser dem. I Aristoteles utlegninger om den rådgivende talen, nevner han et vesentlig poeng: «Hvilke saker man *kan* gi råd om, er innlysende: Det må ligge i sakens natur at den kan føres tilbake på oss, og at det er opp til oss å sette den i gang. Vi forutsetter nemlig vår undersøkelse bare inntil vi finner ut om noe er gjennomførbart eller ikke» (Aristoteles, 1.4.3.). Skal det være vits i å forsøke å overbevise noen om en bestemt plan for framtiden, må jo dem man skal overbevise være blant de som kan iverksette planen eller i det minste støtte at andre gjennomfører den. Derfor er det rimelig å forvente at aktører i scenarier som utfører det som er gagnelig, til en viss grad tilsvarer enkelte av scenarienes lesere.

Som jeg har nevnt tidligere er scenarier argumenter ikledd en narrativ drakt. Disse argumentene har den underliggende formen: «Hvis du aksepterer denne handlings- og hendelseskjedens sannsynlighet, er det rasjonelt for deg å handle i tråd med scenariets anbefalinger». Hvilke aktører som handler i scenarier er et spørsmål om hvem scenarioskapere tror er handlekraftige og har makt i dag og i framtiden. Aktøraspektet er ikke

kun et spørsmål om hvem som handler (og dermed hvem som ikke handler), men også hvordan de som handler faktisk handler.

Ser man på det første scenariet i NOU 2006:18, er det tydelig at abstrakte størrelser og prosesser er handlende. *Sterk etterspørsel, politisk uro og få nye funn* forårsaker en fortsatt stigning i *olje- og gasspriser*, som igjen forårsaker endringer i *kullprisen*, som atter igjen øker prisen på *elektrisk kraft*. Disse årsaksrelasjonene knyttes mellom komprimerte formuleringer om økonomiske og til en viss grad politiske prosesser. For eksempel er frasen «sterk etterspørsel fra Sørøst-Asia», et eksempel på nominalisering («tingliggjøring»), en fortettet formulering av påstanden at flere personer, bedrifter, etc. i Sørøst-Asia behøver mer olje og gass. Fraser som «få nye funn», vanligvis en verbalfrase, gis status som aktør i teksten, noe som kalles en grammatisk metafor.

Denne framstillingsformen forsetter videre i teksten, hvor fraser som «Norges framtidige energibehov», «utslippene», «høyere elektrisitetspriser» har subjekthandlingsposisjonene i de ulike setningene. Fokuset på energi og økonomi er entydig klart. *Olje- og gasspriser, kullprisen, elektrisitetspriser, drivstoffpriser, avgiftsomlegginger og energipriser* står i en relasjon til *elmarkedet, alternative energikilder, fossile energikilder, redusert energibruk, kraftintensiv industri, energibehovet, kraftforsyning, vindkraft, kraft fra småkraftverk, bioenergi, utslippsfri kraft, vindmøller, ny produksjonsteknologi for biodrivstoff, automatisert pelletskaminer, varmepumper og lavutslippsfartøy*.

Vektleggingen av kausalforbindelser mellom økonomi og energi gir et framtidsbilde hvor agens består av abstrakte størrelser som bevirker andre abstrakte størrelser etter behov og etterspørsel. Disse størrelsene knyttes oftest i verbalfraser gjennom kausative eller i det hele tatt bevirkende formuleringer som «gjør at», «leder til», «blir dermed», «påvirkes», «fortrenger», «reduserer» og «oppmuntres». Disse igjen gis i teksten handlingsbegrunnelser som «effektiv utnyttelse», «lønnsomt», «attraktivt» og «oppmuntres». De kausale relasjonene mellom de økonomiske og energitematiske aktørene er dermed knyttet til en diskurs som ligger mellom lovmessighetsrasjonalitet og incentivtenkning.

Fokuset på abstrakte aktører er ikke gjennomgående i de tre scenariene. Selv om man også i det andre scenariet opererer med abstrakte aktører, som de ulike merkbare manifestasjonene av klimaendringer, er menneskelig agens til stede i form av «den nyvalgte administrasjonen i USA», og implisitt i «de rike landene» og i beskrivelsene av feriemulighetene finner man statsadministrasjon og ferierende. Aktørene er videre kjennetegnet av bekymring, forhandlingsvilje og, parentetisk, hukommelse («Akutt vannmangel gjør golfferier i sydlige strøk til et fjernt minne»). Om menneskelig agens er underlagt økonomisk tilbud og

etterspørsel og vær og vind, finnes det i denne innledningen også muligheten til å foreta politiske valg, om enn knyttet til nødvendighet.

Resten av scenariet er bygd som det foregående, og, som en kontrast til forrige scenario, hvor endringer beskrives med et noenlunde nøkternt språk, oppleves det her at «salg av lav- og nullutslippsbilder nærmest *eksploderer*» og kystfisket «*blomstrer*». I det hele tatt «foretrekkes nå kortreist mat på grunn av prisen, og det blir igjen eksotisk og dyrt å spise nypoteter fra fjerne himmelstrøk tidlig i mai». Konsumaspektet er her til stede som i forrige scenario, men med den ytterlige dimensjonen at konsumenter har en smaksopplevelse. Selv om ordene «foretrekkes», «eksotisk» og «dyrt» her refererer til dårligere kår enn dagens standard, likner de likevel en livsstilsjournalistikk. Eksemplifiserende formuleringer som «å spise nypoteter fra fjerne himmelstrøk tidlig i mai» og «det blir igjen eksotisk» og at det «foretrekkes», peker mot konsumvaner som på ene siden framstilles som motedrevne og samtidig individualiserte.

Siden premisset for dette scenariet er opplevde klimaproblemer, ligger fokuset i større grad på forbrukere, borgeres og industrisektors synspunkter enn på teknisk-økonomiske løsninger og tilpasninger slik som i det første scenariet, selv om disse også er til stede i dette scenariet.

I det tredje scenariet ser nasjonalstater ut til å være den dominerende klassen aktører. Når det står i scenariets første setning at etter femten år med klimaforhandlinger blir det «klart at man ikke kommer noen vei», så refererer det til aktørene i den følgende setningen, nemlig *i-land* og *u-land* og *oljestater* og *i-land uten egne oljeressurser*. Avsnittet beskriver en tilstand hvor mangelen på løsninger er framtreddende. Aktører i de to forrige scenariene var handlende fordi de var i en posisjon hvor de kunne handle, selv om posisjonene var preget av økonomisk tvang eller nytte. I dette scenariet driver statsaktørene ikke handlingen framover, utover den framdriften som kommer av å ikke gjøre noe. Aktørene i andre avsnitt er «Norge» og «Myndighetene» og holder seg slik innenfor det perspektivet som det første avsnittet legger opp til.

Neste avsnitt, det tredje, kommer som en kontrast, hvor, på tross av motgangen, det «likevel er ... noen framsynte som ser at skadene fra klimaendringer over tid vil tvinge fram utslippsreducerende tiltak internasjonalt». Disse «argumenterer derfor sterkt» for at Norge skal redusere sine utslipp i påvente på at «'resten av verden våkner opp'». Her dukker det altså opp noen, formodentlig i Norge, siden de argumenterer overfor den norske staten, som ønsker handling. Siden disse aktørene argumenterer overfor staten, men ikke bevirker, beholdes fokuset på staten som en aktør med makt til å handle. Likevel er disse «noen

framsynte» i en særklasse i disse tre scenariene, som eksempler på menneskelige aktører som handler fritt. De står som en kontrast til bedrifter og priser i det første scenariet, som var drevet av økonomisk trang og tvang, og konsumentene i det andre scenariet, som handlet ut i fra et økonomisk nytteperspektiv. De står også i kontrast til den amerikanske administrasjonen som blir bekymret av orkaner i nærheten av Manhattan og handler som en reaksjon på orkanene. De framsyntes er bundet av en framoverskuende innsikt, noe som gjerne konnoterer fritt resonnerende mennesker. Rett nok hviler et økonomisk perspektiv i bunnen her også når de argumenterer for at Norge bør «utvikle de teknologier og tjenester som vil bli nødvendige når 'resten av verden våkner opp'», men disse framsynte handler ikke reaktivt ut i fra økonomiske eller klimatiske endringer, men forsøker å foregripe dem.

Når det tredje scenariet avsluttes med spørsmålet om Norge kan «innenfor dette perspektivet klare å redusere sine utslipp med to tredjedeler?», er det lett å lese disse framsynte som en bestemt retorisk funksjon ved scenariene. De framsynte kan peke mot rapportens publikums og appellere til deres ønske om å være framsynte, som de ukjente, framsynte i fremtiden. Det er tross alt noe refleksivt med framsynte i fremtiden.

Resonnementet finner også støtte i scenariets siste avsnitt (som tydeligere enn første scenarios sisteavsnitt beveger seg utenfor selve scenariorammen), hvor, på spørsmålet om Norge kan redusere utslippene sine med to tredjedeler, det konkluderes med at «Ja – selv i en situasjon der resten av verden gjør lite eller ingenting for å redusere sine utslipp, er det mulig å angi tiltak som vil redusere de norske utslippene med om lag to tredjedeler i forhold til 'dagens utslipp' uten at det blir veldig dyrt».⁴² Prisen på tiltakene hentes her også inn, og får utslippsreduksjon før høye oljepriser eller klimaproblemer inntreffer til å virke rasjonelt.

5.9 Hvordan formuleres den temporale dimensjonen i scenariene?

Den temporale dimensjonen ved scenariene har to sider, hvor på den ene siden teksten struktureres temporalt innad, gjennom markeringer av tidsforløp eller sekvens i teksten, og hvor teksten henviser til eksterne tider, plasseres i tid på den andre siden. Disse aspektene korresponderer til en kausal-temporal side og en deiktisk side ved teksten.⁴³

Kausalitet impliserer ofte en eller annen form for temporal bevegelse. Er A årsak til B går gjerne man fra tilstand A til tilstand B og fra tid A til tid B. Mens man kan diskutere

⁴² Plasseringen av «dagens utslipp» mellom anførselstegn kan være en løsning på et refleksivt problem i teksten: Avsnittet er en bemerkning til det foregående scenariet, med andre ord utenfor scenariorammen, og slik sett får en tveetydig temporal betydning siden den kan henvise til 2006 og en gang mellom 2012 og 2050.

⁴³ Jevnfør for eksempel Martins (2003:24–25) skille mellom «sequence in time» og «setting in time». Om Martins systemisk-funksjonelle rammeverk ikke benyttes i denne oppgaven, er dette likevel en nyttig måte å skille temporale dimensjoner fra hverandre.

hvorvidt kausalitet alltid ledsages av temporale bevegelser (det er ikke min hensikt her å diskutere teoretisk fysikk), er det i denne sammenhengen tilstrekkelig å se på de fleste kausalbindinger som uttrykk for temporale endringer.⁴⁴ I fraser som «Dette drar med seg kullprisen» og «som så leder til rekordhøye elektrisitetspriser» må det foregå over en tidsperiode, om enn kort. Denne kausal-temporale siden i tekster viser rekkefølgen på hendelser og handlinger. Siden denne siden av scenarienes temporale dimensjon i stor grad er foregrepet i analysen av kausalitet, vil denne siden nedprioriteres her.

I scenariosammenheng er tidsspennet involvert av betydning. Hvis man skal kunne lese et scenario og planlegge gjøremål etter scenariet, forventer man gjerne også at man vet hvor lang tid det tar fra du utfører en handling til at denne får konsekvenser. Lesere møter nok scenarier med et sett med forventninger til hvor lang tid en prosess vil ta. Med slike forventninger vil mye av tidssettingen foregå i leseren selv, men dateringer gir økt støtte til eller utfordrer forventningene. Også på et mer retorisk nivå er plasseringer i tid betydningsfull, ettersom det gjør scenariene mer detaljerte og dermed mer levende for lesere.⁴⁵

De fleste kausalmarkører i analysetekstene gir få indikatorer på tidsrom, utover common sense-antakelser man tar med i fortolkningen av tekstene som at gangen i ett framtidsscenario gjerne varer over flere år.⁴⁶ Derimot gir dateringer og de deiktiske referansene indikatorer. Når det står i scenariene at «... olje- og gassprisene *fortsetter å stige fra dagens nivå* på rundt 70USD/fatet og 2 kr/Sm³», «*Allerede i dag* ser vi en viss nedbygging av denne industrien i Norge» eller at «Hetebølgen i Europa fra 2003 kommer tilbake *allerede i 2009*», så gir det et referansepunkt for å forstå den temporale utviklingen i scenariene. I første omgang gir slike formuleringer, som gangen fra år 2003 til år 2009, tegn på hyppighetsfrekvens i hetebølger, men også er det en antydning om hvilket temporalt perspektiv man skal anlegge, nemlig et som strekker seg over flere år.

Utover denne muligheten til å plassere hendelser i tid, har de en annen funksjon, nemlig å situere tekstene i tid. Ut i fra eksemplenes kontekst er det nærliggende å tro at i de to

⁴⁴ Sterkere formulert av Moore: «If activities have no temporal order, they have no order at all» (Moore sitert i Bluedorn 2002:36).

⁴⁵ Jevnfør med det retoriske grepet *chronographia*: En detaljert og levende tidsbeskrivelse for å skape en illusjon av virkelighet (<http://humanities.byu.edu/rhetoric/silva.htm>)

⁴⁶ Denne antakelsen er neppe uangripelig ettersom studier av «temporal depth» – «the temporal distance into the past and the future that individuals and collectivities typically consider when contemplating events that have happened, may have happened, or may happen» (Bluedorn 2002:265) – viser at hva man forventer seg er korte, mellomlange og lange tidsrom er kulturelt betinget (Bluedorn 2002:120–124). I denne sammenhengen er saken likevel enkel: Utvalgets mandat spesifiserer at tidsrammen utvalget skal foreholde seg til er 2050.

første eksemplene refererer «dagens nivå» og «allerede i dag» til nåtid.⁴⁷ Tekstens temporale loci er med andre ord samtidig med utgivelsen av utredningen. I det tredje eksempelet presenteres 2009 som en tid som allerede er passert. Med andre ord skrives det her fra en framtidig posisjon en gang etter 2009.

En forutsetning for scenariogenren er at fremtiden kan beskrives som kjent eller kjennbar. Siden denne forutsetningen ikke er det samme som å egentlig vite hva som vil skje eller å ha overbevist et publikum om hva en mener vil skje faktisk vil skje, er det retoriske og pragmatiske arbeidet med å beskrive det som ennå ikke har skjedd blant annet et spørsmål om modalitet i tempus. En påstand framsatt for sterkt, kan ofte virke mot sin hensikt. For eksempel er presens futurum til forveksling lik en sterk epistemisk modalitet (se Klinge og Müller 2005). Dermed er det nok enklere å formulere scenarier i presens eller i preteritum. Slik sett kan man forvente at hendelsene og handlingene som beskrives er framoverskuende, samtidige (i en framtidig tid) eller tilbakeskuende i forhold til tekstens deiksis. En slik måte å beskrive det som ikke har hendt, finner man også i konjunktive fraser, som ofte formuleres i fortid. Utover å være en konvensjonell måte å snakke om tid på norsk, kan det også hende at det er en fornuftig måte å gjøre det på. Studier av fenomener som *sensemaking*, som beskriver prosessen med å skape situasjonell bevissthet rundt ens eget liv eller organisasjons liv, viser hvordan ulike temporale organiseringer av opplevelser påvirker opplevelsene. Karl E. Weick, som har studert sensemaking i organisasjoner, mener at man har enklere for å konstruere bilder av fremtiden når den grammatisk sett plasseres i fortiden (som en preskriptiv aktivitet for bedrifter kalles det «future perfect thinking», altså tenkning i presens futurum perfektum). Dette begrunnes empirisk i studier som viser at hypotetiske hendelser blir mer levende og detaljrike om man blir bedt om å plassere hendelsen i fortiden enn i fremtiden (Bluedorn 2002:128–129). Vi ser altså at det finnes en retorisk begrunnelse for å la scenariene utfolde seg i presens eller preteritum.

De to temporalvariantene, nåtid og fortid, er de mest typiske i det første scenariet, spesielt førstnevnte variant. Her beskrives de økonomiske prosesser som hendende uten behov for modalitetsmarkører som signaliserer usikkerhet.

Samlet sett gir den temporale framstillingen i de ulike scenariene ulike historier. De første scenariet forankres temporalt i nåtid, slik som i eksemplene tidligere: «... olje- og gassprisene fortsetter å stige fra dagens nivå på rundt 70USD/fatet og 2 kr/Sm³.» Dette

⁴⁷ «Allerede i dag...» følges av «... ser vi en viss nedbygging av denne industrien i Norge, og viktige aktører som Norsk Hydro og Elkem har signalisert at framtidig produksjon i økende grad vil skje utenfor Europa». Det er lite trolig at utvalget ville legge slik ord i munnen på Norsk Hydro og Elkem om det ikke fantes en viss sannhet i det.

fortsettes i neste avsnitt, hvor «Norges *framtidige kraftbehov* påvirkes ... av hva som skjer med de vel 30 TWh pr. år som *i dag* brukes...». Denne temporale tilknytningen finner vi også i «Bilde 1»s siste avsnitt, hvor, som nevnt, scenariet kvalifiseres gjennom en innvending. Innvendingen signaliserer dermed at man ikke utvetydig opererer i en framtidig tid, men på et nåtidig tidspunkt hvor investeringer i alternative energikilder foretas. Denne formuleringen vipper mellom å være innenfor og utenfor scenariets rammer ettersom den, ved å være i samme grammatiske tid som resten av scenariet, både kan referere til samtid og framtid.

Denne tidsplasseringen, dvs. «Norges framtidige kraftbehov», kan kontrasteres med en setning som følger, hvor høye elektrisitetspriser bidrar til å «akselerere denne prosessen, og frigjør nærmere 30 TWh kraft innen 2030». 2030 kan leses som et tidspunkt passert i scenariet, men er like lett leselig som en hypotetisk påstand om hvordan konsekvensene av det innledende avsnittet fortøner seg. Problemet med å avgjøre hvordan året skal leses har med scenariets hypotetiske stil å gjøre. Er scenariets synsvinkel et tilbakeskuende blikk på hvordan ting endret seg eller mer en tillitserklæring til økonomiske funksjoners regelmessighet?

Avsnittet avsluttes med setningen: «Den nye kraften som trengs får vi fra vindkraft (på land og ikke minst til havs) og kraft fra småkraftverk som delvis også går til eksport.» Mens denne setningen kan leses som en nåtidsbeskrivelse på et framtidig tidspunkt, er den like lett å lese som nåtidig. Frasen «den nye kraften» refererer til kraftbehovet som oppstår i kjølvannet av de tre innledende premissene, det vil si ny i relasjon til gamle energikilder, og dermed ikke til kraft som er ny i betydningen nylig.

Fokuset på kausale forbindelser mellom abstrakte størrelser, den implisitte forventningen om at dette er en framtidig presentasjon og fraværet av tidsdeiksis eller preteritumsformer («dette dro med seg kullprisen» i stedet for «dette drar med seg...»), gir en inntrykket av at scenariet foregår i en «ikke-tid», et hypotetisk presens. Det samme gjør bruken av passive setningskonstruksjoner. På tross av den temporale inndelingen, slik man ser den i innledningen, ser scenariet ut til å foregå i en teoretisk tid.

I det andre scenariet henvises det til flere konkrete årstall, et fortidig (2003) og to framtidige (2009, 2012). Sistnevnte årstall henvises til som fortidig – «allerede fra 2012» – noe gir en antydning om når tekstens temporale framtidige referansepunkt er. Mens dette avsnittet, i likhet med det forrige scenariets begynnelse, viser til fenomener som er kjente i dag, «Hetebølgen i Europa» som er lik den i 2003, «golfferier» og «alpinferier», skiller den seg fra det foregående scenariet ved å i større grad være *i* framtiden. Utover referansen til 2012 som fortidig opereres det med fraser som «selv alpinferier i Alpene er det *nå* blitt

vanskelig å få arrangert». At kausaliteten ikke fremtrer like eksplisitt gjennom kausale bindeord og at det heller listes opp ulike eksempler på avsnittets første setning, den overordnede framtidspåstanden, gir også et annet inntrykk enn av det forrige scenariet. Vi ser mer tilbake enn opplever en bevegelse i tid.

Det tredje scenariet er temporalt sett likere innledningen i det andre scenariet enn det første i det at man finner tydelige tidsbenevnelser. Avsnittet innledes med frasen «etter femten år» og det vises til en mangel på oppfølging av Kyoto-protokollen når man har nådd 2012. Mens de to foregående scenariene er gjensidig utelukkende ved at klimaproblematikken utfolder seg på to ulike vis, er dette scenariet lesbart som en tidsmessig forløper til begge de to andre. Det første scenariet gir ingen spesiell tidsanvisning. Det andre scenariet henviser til 2012 som «allerede i 2012», mens i dette scenariet presenteres ikke 2012 som noe nødvendigvis fortidig – det kan like gjerne være samtidig med teksten temporale loci. I det tredje scenariet ventes det fortsatt på at «skadene fra klimaendringer over tid vil tvinge fram utslippsreducerende tiltak internasjonalt», noe som allerede har skjedd i det andre scenariet. Med andre ord ser disse framsynte at man kan komme til å oppleve det som utspiller seg i det andre scenariet. Mangelen på «framtidighet» i scenariet kan man også lese ut av en annen tidsdatering i scenariet. Når «myndighetene venter, som et forsiktig anslag, 50 prosent økning i norske klimagassutslipp fram mot 2050», vet vi at vi ennå ikke befinner oss i 2050.

5.10 Rekkefølgens betydning

Vi har nå sett hvordan scenariene i NOU 2006:18 skiller seg fra hverandre i aktørvalg, i temporal forankring og til en viss grad i sin utledende struktur. Det er neppe en kontroversiell antakelse at disse ulikhetene har en årsak og at denne årsaken er villet. I motsetning til scenariene i de andre utredningene finner vi NOU 2006:18s scenarier plassert midt i utredningen, nærmere bestemt i slutten av kapittel 5, «Utvalgets Referansebane: Hva skjer om Norge ikke foretar seg noe spesielt?». Kapittelet følger utlegninger av klimaproblematikken og dagens utslipp og følges av kapittelet om utvalgets forslag til løsninger, «Teknologiske løsninger og atferdsendringer knyttet til norske utslippskilder: Hva kan gjøres?». I utredningene fra 1994 og 2000 er scenariene plassert i vedlegg og med innledende tekster som forklarer hvordan scenarier skal leses. I NOU 2006:18 finnes ingen slik innledning og scenariene er betydelig kortere. På de følgende sidene vil jeg ta for meg det jeg anser som en årsak til disse valgene. Innledningsvis vil jeg trekke inn de valgene utvalget har gjort i skapelsen av scenariene, noe som jeg mener vil bidra til å forklare scenarienes utseende og funksjon.

Rekkefølgen på scenariene er betydningsfull for å forstå deres funksjon i utredningen. Hvorfor plasseres referansebanen (det tredje scenariet) sist og ikke først for eksempel? Vi presenteres først for to scenarier hvor faktorer utenfor den norske stat legger premissene for framtidig utvikling, nemlig internasjonale endringer i energipriser og klimaendringenes fysiske manifestasjoner og trusselen fra dem, og blir til slutt servert et scenario hvor ingen løsning på problemet finnes. Men ikke bare ingenting skjer i det siste scenariet. *Noen* vet noe om framtiden innenfor scenariorammen. Noen framsynte vet at endringer vil måtte komme og kan starte i Norge. Og, om man godtar utvalgets tankebaner, kan man begynne med disse endringene i dag slik de er formulert i utredningens kapittel med tilrådinger. Rekkefølgen og plasseringen av scenariene er med andre ord en form for retorisk oppmyking av utredningens lesere: «Dette har skjedd og noe må gjøres, her er de uattraktive løsningene og her er den attraktive.» Lavutslippsutvalget er selv inneforstått med formålet med scenarienes retoriske funksjon når de skriver at

Referansebanen [dvs. Bilde 3] er åpenbart urealistisk i den forstand at det er usannsynlig at den faktisk vil bli virkeliggjort. Utvalget vil likevel hevde at dette er av underordnet betydning for utvalgets arbeid. Det sentrale er at utvalget kan vise hvordan Norge selv i det valgte framtidsbildet med stadig økende klimagassutslipp kan snu trenden og dermed bli et mer klimavennlig samfunn på sikt. (NOU 2006:18:44)⁴⁸

Slik sett forsvares ikke scenariene på samme måte i NOU 2006:18 som i de andre utredningene. Mens de andre utredningene presenterer scenariene som tenke- og undringsredskap, presenteres de i denne utredningen som rene eksempler på det uønskede. Dette kan kanskje også forklare hvorfor scenariene omtales som framtidsbilder heller enn scenarier i utredningen. Scenariene i NOU 2006:18 har en tilsynelatende egen funksjon.

Utover at det tredje scenariet åpner for en privilegert aktørrolle, ser vi også hvordan denne ulikheten mellom scenariene utspiller seg temporalt. Som vist ovenfor finner vi dateringer og andre tidsmarkører i de to første scenariene som antyder at de befinner seg lengre inn i framtiden.⁴⁹ Med andre ord står ikke det tredje scenariet på like fot med det første og det andre scenariet når det gjelder plassering i en temporal organisering. Dette kan ha en sammenheng med de tre scenarienes overordnede retoriske funksjon: Det tredje scenariet skal

⁴⁸ Hvor «åpenbart urealistisk» det tredje scenariet er sett fra et 2010-perspektiv er ikke like klart. Mens en slik formulering kan leses som et eksempel på framtidsstudienes manglende evne til å spå, skal den vel heller leses som en strategisk ytring: «Vi stoler på at leserne av scenariene ikke velger å legge et slikt framtidssyn til grunn når dere nå skal planlegge landets tilnærming til klimaproblematikken.»

⁴⁹ Her går jeg ut i fra at det første scenariets 2030 refererer til noe som har hendt.

ikke bare leses som et mulig utfall, men også, i tråd med inklusjonen av «de framsynte», en oppfordring til leserne av utredningen om å gripe fatt i miljøproblemene, slik de foreslås i utredningens følgende kapittel, før situasjonen i det tredje scenariet nås, eller mens det fortsatt er slik som i det tredje scenariet.

I avslutningen til det tredje scenariet skrives det om en reduksjon av «de norske utslippene med om lag to tredjedeler i forhold til 'dagens utslipp'». En utslippsreduksjon på to tredjedeler henviser til Lavutslippsutvalgets mandat om å undersøke muligheten for en slik reduksjon innen 2050. Når mandatet tar utgangspunkt i dagens konsum og scenariet tar utgangspunkt i et konsum en gang etter 2012, er det nærliggende å se på tidsbenevnelsen som et forsøk på å holde på framtidsrammen, det vil si ideen om at man omtaler framtiden heller enn nåtiden, siden scenario tre like gjerne kan leses som å ta for seg nåtid. Dette ser vi også når formuleringen «dagens utslipp» kvalifiserer til å plasseres mellom anførselstegn. Sitatet ovenfor peker på det samme: «Det sentrale er at utvalget kan vise hvordan Norge selv i det valgte framtidsbildet med stadig økende klimagassutslipp kan snu trenden og dermed bli et mer klimavennlig samfunn på sikt.» Hva er tiltakene som kan snu trenden? Jo, tilrådingene i kapittel 6, altså nåtidsløsningene.

Det er også et annet trekk som ser ut til å underbygge denne ideen om scenarienes funksjon som mellomspill. Scenariene skiller seg fra hverandre stilistisk. Mens det første scenariet opererer med en språkbruk som legger seg tett opp mot språket i den øvrige utredningen, endres språkbruken i de neste scenariene mot et mer «blomstrete» språk. Vi ser dette i forhold til scenarienes kausalkjeder, hvor styrken minker fra første til tredje scenario. Noe lignende kan leses ut fra hvilke egenskaper som aktørene i scenariene tillegges. Vi beveger oss fra det effektive og lønnsomme i det første scenariet, altså det formålsrasjonelle, via mer utvidede muligheter til å oppleve situasjoner innad i scenariet som å foretrekke, å bekymres, å slite og å ha det tungt i det andre scenariet og tilbake til et noe mer nøkternt utvalg i det tredje scenariet. Her finner vi ikke det samme spekteret av evalueringsmuligheter som i det andre scenariet (på grunn av forflytningen fra forbrukere til nasjonalstater som primære aktører), men derimot en ny tone og en intertekstuell nyorientering i språkbruken.

I det tredje scenariets innledning fortelles leseren kort at man ikke kommer seg videre med klimaforhandlingene. Setningen som følger er interessant: «Motsetningene mellom i-land og u-land, mellom oljestater og i-land uten egne oljeressurser, og faktisk også innad i gruppene av i-land og u-land, gjør at hele prosessen kjører seg fast.» Setningen er det som kalles et (utvidende) trikolon og et eksempel på zeugma. «Motsetningene» styres av samme verbfrase og angår tre ledd som kompliseres. For å parafrasere: Ikke bare finnes det en

motsetning mellom i-land og u-land, det finnes også en motsetning mellom oljestater og i-land uten egne oljeressurser og, som om ikke det var nok, også en motsetning innad i gruppene av i-land og u-land. Hvor finnes det ingen motsetninger, kan man spørre.

Foruten å være en nokså flott formulering finnes stilmessige forbilder.⁵⁰ Ser man for eksempel mot Bibelen finner man formuleringer som «Folk skal reise seg mot folk og rike mot rike, og det skal være hungersnød og jordskjelv mange steder» (Matt. 24.7). Det er her snakk om en form for rytmikk og relasjonsdannelsene i setningene som ligner. Tanken er ikke at setningen fra NOU 2006:18s siste scenario er en parafrasering av bibelsitatet ovenfor, men heller at det finnes en kulturell basis for å forstå tonen i en slik ytring. En lignende betraktning kan passe ovenfor frasen «resten av verden våkner opp» som er lagt mellom anførselstegn i scenariet. Hvorfor skal en frase som denne skilles ut når for eksempel kystfiskets blomstring ikke skilles ut? Utvalget må angivelig ha selv ansett formulering som spesielt meningsfullt eller med en form for «siterhet». Går vi til Bibelen finner vi også en passende formulering: «Timen er kommet da dere må våkne opp av søvnen, for frelsen er oss nærmere nå enn da vi kom til tro» (Rom. 13.11). I følge Lavutslippsutvalget kommer frelsen allerede i neste kapittel.

Vi ser altså her at selv om det tredje scenariet ikke åpner oppe like mange «blomstrende» handlingsalternativer for aktørene som det andre scenariet, beveger det siste scenariet seg mer i retningen av et «litterært» språk. Sett under ett har vi altså en tredelt bevegelse fra et nøkternt byråkratspråk til et litteraturspråklig klimaks. Som allerede nevnt er scenariene i denne utredningen betraktelig kortere enn i scenariene i de andre utredningene. Scenariene har begrenset undringsverdi for lesere av utredningen ettersom de ikke åpner opp for nye tanker, men heller utgjør en serie moderate skremselsbilder. Det er dermed grunn til å lese scenariene i NOU 2006:18 ikke som eksemplariske scenarier, men heller som en pathos-appell til leserne av utredningen: Tiden for å handle er kommet!

5.11 Effektive penger mot blomstrende miljø mot tafatte mennesker

Et tema som jeg har nærmet meg flere steder i denne analysen er forskjellene i framstillingsform mellom scenariene i NOU 2006:18. Her tenker jeg for eksempel på hvordan styrken og tydeligheten i de kausale forbindelsene varierer, aktørenes handlingsspekter, den temporale

⁵⁰ Mens jeg vil argumentere for den bibelske tolkningsrammen på de kommende sidene, finnes det også andre mulige forelegg. I NOU 1998:11, som også omhandler klima, finner vi i scenariet «Klimaveien» følgende formulering: «Vitenskapelig uenighet om de faktiske klimaendringer, konflikter mellom u- og i-land, motvilje mot internasjonale miljøavgifter i flere store land og oppsmuldring av målsetninger, gjør at verden i 2020 fremdeles står uten sterke og samordnede internasjonale miljøavtaler» (NOU 1998:11:481).

plasseringen, generelt scenarienes stil.

Jeg vil her innlede med det Gabrielsen kaller topikkens heuristiske fasett (Gabrielsen 2008:23–37).⁵¹ Mens det er mulig å lese utformingen av scenariene som strategiske valg, slik jeg har vist ovenfor, er det også mulig å lese dem ut i fra utvalgets topiske kompetanse: Hvilke språklige valg gjør man ut i fra ressursene man har tilgjengelig? Forskjellen mellom synsvinklene er, uttrykt med ekstremvariantene, hvorvidt man skal forstå skriveprosessen som en gjennomintellektuell, villet overtalelsesstrategi eller som en prosess hvor man forsøker å overtale ut i fra de redskapene man har. Disse to formene er ikke motstridende. Man kan i en og samme tekst ha en klar overtalelsesintensjon samtidig som man ikke reflekterer over valgene av de enkelte ord i teksten, men lar teksten tale. Skillet viser hovedsakelig til ulike fasetter av topikken for tekstprodusenter og for meg til to lesningsmåter. Utvalget har på den ene siden ønsket noe med teksten og de har benyttet seg av de språklige ressursene de har tilgjengelig.

Det er min antakelse i denne sammenheng at scenarienes ulikhet kan forstås på bakgrunn av hvilke topiske registre utvalget hadde å operere med som normalt kompetente språkbrukere overfor de ulike premissene scenariene hadde.

Denne stilmessige forskjellen mellom scenariene kan altså forklares om man tar utgangspunkt i det heuristiske topikkbegrepet. Som en kortformulering av hva det heuristiske topikkbegrepet innebærer, omtaler Gabrielsen det som det «at utfinde stof og argumenter» (Gabrielsen 2008:25). Det heuristiske topikkbegrepet har blitt forklart og forstått på ulikt vis av ulike retorikere, men angår «alle 'steder', hvor man kan hente stof og argumenter – ikke argumenter i sig selv ... De heuristiske topoi udpeger alene mulige fakta, foki og perspektiver på en sag» (Gabrielsen 2008:25–26). Grunntanken er den at en tekstprodusent må mentalt lete etter passende vinklinger for å overbevise. Aristoteles opererer med domenespesifikke topoi hvor et område som den deliberative talen, som angår det man tilråder eller fraråder, har fem tema («statens finanser, krig og fred, landets forsvar, eksport og import, og lovgivning» (Aristoteles 1.4.7)) som igjen har sine underkategorier. For tekstprodusenten blir det topiske arbeidet å velge ut de «stedene» som er mest relevante og som gir talen den vinklingen man ønsker. Rett nok er det flere forskjeller på en antikk taler og et regjeringsnedsatt utvalg, men også hvordan man forstår arbeidet med tekstproduksjon. En av de andre fasettene av topikken som Gabrielsen introduserer, topikkens kognitive fasett, kan bidra til å synliggjøre dette. Denne varianten av topikken plasserer topikken ikke i jakten på «steder», men anser tenkning

⁵¹ Går man ut i fra den antikke retorikkens femdelte arbeidsmetode (inventio, dispositio, exordium, memoria og actio) har vi her beveget oss baklengs fra topikkens betydning i dispositio til dens betydning i inventio.

som «stedbunden» – vi tenker i kulturelle «steder» og beveger oss ikke fritt i terrenget (Gabrielsen 2008:62–81). I denne sammenheng er et poeng sentralt, nemlig betydningen av den språklige kompetansens «stedbundenhet». Man er kulturelt knyttet til ulike forståelsesrammer, noe som inkluderer en språklig kompetanse bundet av blant annet vår kunnskap og forståelse av genrer og stilmessige idealer.

På bakgrunn av et slikt tankesett lar det seg forklare hvorfor utformingen av NOU 2006:18s scenarier er som den er. Vi har sett tidligere at det første scenariet opererer med en tydelig kausal forbindelse mellom hendelsene og handlingene, og at aktørene primært er abstrakte størrelser, energipriser og energikilder. Kontrasten til det andre scenariet, hvor kausalforbindelsene er nesten like tydelig, men hvor andre aktører, menneskelige aktører med ulike egenskaper, også opptrer, er mindre enn kontrasten til det tredje scenariet. Her finner vi en annen oppbygning av teksten med mindre eksplisitte kausalforbindelser, nasjonalstater som de primære aktørene og disse «framsynte». Vi har også sett at de opererer innenfor ulike temporale dimensjoner og med ulik tidsbeskrivelse. Det første scenariet opererer i en hypotetisk tid, andre og tredje scenario opererer med dateringer, men skiller lag i graden av temporal framdrift og plassering i tid.

Gitt at førstescenariets utløsende faktor var økonomiske forhold er det ikke unaturlig å se for seg at utvalget grep tak i det språklige registeret de kjente som beskrev økonomiske relasjoner, nemlig den fortettede, rasjonalistiske formen man finner innenfor utredninger, økonomiartikler, etc. Klima spiller ingen rolle innenfor et slikt perspektiv. I en slik økonomisk diskurs lever økonomiske aktører. En slik beskrivelsesramme gir også autoritet. Den positivistiske framstillingsformen gir økonomiske forklaringsmodeller et ethos som tilstrebes i tekster som offentlige utredninger, nemlig ytringsopphavets (og for så vidt andre potensielt sett irrasjonelle aktørers) fravær (McCloskey 1986, Breivega 2003).

For andrescenariet, hvor klima er den primære aktøren, står utvalget ovenfor en utfordring. De må ta utgangspunkt i en aktør som sjeldent handler. Mens det finnes en etablert topikk for pengenes gjøren og laden med sin etablerte stilistikk, finnes det ikke like lett tilgjengelig et topisk register om klima. Hva blir deres løsning på problemet? Jo, de griper til nærliggende assosiasjoner med klima, nemlig vær. Økonomiske aktører har sine handlingsbegrunnelser, som lønnsomhet og effektivitet, vis-à-vis andre økonomiske aktører og premisser, men ingen tilsvarende overfor klimaaktøren. En av de vanligste tankekontekstene for vær er den årlige samtalen om været slik man for eksempel finner det i dagsavisene. Påskeværet, sommerværet, vinterværet – hva blir årets tilstand? Plutselig blir alpinferier og golfferier aktuelle fenomener å hente inn. Den primære aktøren overfor vær og ferier er

individer. Vi får dermed en aktørorientering hvor de økonomiske forbindelsene ikke lenger angår abstrakte, økonomiske størrelses handlinger overfor hverandre, men mot individer eller mer presist individer i en økonomisk kontekst, forbrukere. Slik fortsetter også det andre scenariet med salg som eksploderer, kystfiske som blomstrer og hvor begreper som «eksotisk» og «dyrt» blir relevante.

Kunne scenariet vært annerledes? Killingsworth og Palmer identifiserer i sin studie av Environmental Impact Reports (EIS) tre ulike diskurser knyttet til natur og miljø, hvor natur forstås enten som objekt, som ressurs eller som ånd (Killingsworth og Palmer 1992:11). Disse diskursene knyttes videre til ulike institusjonelle eller ideologiske ståsteder, hvor for eksempel natur som ånd kjennetegner dypøkologisk tenkning, natur som objekt tilhører et mer vitenskapelig domene og natur som ressurs er nærmere knyttet til forvaltning, industri og landbruk. Herndl og Brown videreutvikler modellen og knytter ethos og etnosentrisme til «natur som ressurs»-diskursen, logos og antroposentrisme til «natur som objekt»-diskursen og pathos og økosentrisme til «natur som ånd»-diskursen (Herndl og Brown 1996:10–12).⁵² Mens denne modellmanien kan overforenkle og komplisere like mye som den kan anskueliggjøre, peker den på noe sentralt. Tenkning om og beskrivelse av klima kan bevege seg fra en posisjon hvor klima har en reell aktørrolle til en posisjon hvor klima er en indirekte aktør eller et objekt, enten forstått som et vitenskapelig naturfenomen eller som en forhandlingsressurs. I NOU 2006:18 befinner vi oss i utgangspunktet innenfor en «natur som ressurs»-diskurs gitt NOUens rolle som forvaltningens forhandlingstekst. Innenfor en slik tekstramme er det naturlig at det første scenariet følger en ressurstenkning. Mer overraskende er det at når aktørrollen skal overleveres fra økonomien til klima faller det seg mest naturlig for Lavutslippsutvalget å fortsatt forholde seg til en slik diskurs, med det etnosentriske perspektivet intakt: Hvem tjener på hva? Skiftet fra abstrakte, økonomiske størrelser til konsumenter har likevel den effekten at en streng økonomisk diskurs utgår. Innenfor «rational choice»-tenkning figurerer ikke klima som en aktør og en mer psykologiserende nytte- og livsstilsdiskurs trer derfor inn.

Vi ser med andre ord her at valg av aktører har en vesentlig betydning for hvilke perspektiver som blir anlagt, hvilke topiske registre som man velger å benytte seg av eller opplever som de mest nærliggende. I det tredje scenariet ser vi at valget av nasjonalstater som aktør gir et bilde av sterk territorialitet. Enighet på tross av landegrenser er vanskelig,

⁵² Begrepene etnosentrisme, antroposentrisme og økosentrisme forklares på følgende vis: Det etnosentriske angår konflikter mellom sosiale grupper innenfor forvaltning eller lignende, det antroposentriske går ut i fra menneskets evne til å fravriste naturen dens hemmelighet, og det økosentriske grunnes i synet på mennesket som en potensielt sett harmonisk del av naturen.

aggressiv innvandrings- og militærpolitikk er naturlige valg når stater er uenige. I dette scenariet opereres det med to motstridende aktørroller, nasjonalstater og framsynte, hvor førstnevnte ikke makter å enes og sistenevnte evner å tenke langsiktig. Relasjonen mellom disse aktørene kan forstås innenfor rammene av en strategisk lesning (som ovenfor) hvor nettopp det å bevege fokuset mot handlingsvillige individer og staters behov for drahjelp reorienterer leseren mot utvalgets tilrådinger. Relasjonen kan også forstås innenfor en topisk fortellerramme: Store mot små eller kvantitet mot kvalitet. Man kunne for eksempel ha byttet ut nasjonalstatenes motsetninger med multinasjonale bedrifters grådighet og uvillighet til å tilpasse seg en mer klimavennlig politikk. Dette ville sannsynligvis ha endret scenariet i mer revolusjonær retning. Motsetningen mellom liten og stor ville da ikke angå klarsynthet, men subversiv makt. Poenget er altså at aktørvalg inviterer til ulike diskursive rammer.

Vi har vært inne på tredjescenariets mulige intertekstuelle referanse hvor et bibelsk språk kan skimtes. Kanskje kan det være vel så fornuftig å omtale det som en interdiskursiv forbindelse. Vi ser nemlig i det tredje scenariet ikke bare eksempler på en bestemt type språkbruk, men også et bestemt fortellingsskjema. Å være framsynt kan i utgangspunktet være en evne til prosaisk å evaluere en situasjon. Det kan også forstås som en profetisk evne. Koblet med påkallelsen av formuleringen «resten av verden våkner opp», sett i lys av bibelsitetet ovenfor, kan det være nærliggende å lese det tredje scenariet som en tekst med apokalyptiske aspirasjoner. Ordet «apokalypse» betyr avsløring eller å løfte bort et dekke. Noe bakenfor det tilsynelatende blir avslørt. Mens tredjescenariet i NOU 2006:18 ikke kan sammenlignes med for eksempel Johannes' åpenbaring i voldelig intensitet eller metafysiske konsekvenser, deles grunnrisset av den narrative strukturen. Tiltagende grad av elendighet etterfølges av frelse. I scenariet presenteres leseren for en situasjon hvor konfliktnivå i verden øker, men hvor noen ser at ting vil måtte endre seg. Frelsen i det tredje scenariet er noe mer betinget enn det bibelske alternativet ettersom man forutsetter at noe må gjøres av noen for å oppnå en ønskelig situasjon heller enn å stole på at idealsituasjonen vil komme ad guddommelige veier. Formulert på en annen måte: Når scenariet med tittelen «Intet lederskap» anbefaler at Norge tar lederskap innebærer dette ikke at man skal forstå Norge som Messias. Påstanden her er altså at vi ikke kan lese scenariet som en fullt ut apokalyptisk tekst. Heller benyttes et kulturelt kjent fortellingsskjema for å beskrive et scenario hvor verken økonomiske eller klimatiske endringer framprovoserer reduksjoner i klimagassutslipp på en måte som gir scenariet retorisk kraft, et pathosklimaks.

5.12 Oppsummering

Vi har så langt sett at scenariene innenfor en utredning ikke behøver å være ensartede.

Variasjonen har blitt forklart ut i fra en synsvinkel som vektlegger retorisk strategi og en annen som heller vektlegger kompetanseaspektet ved scenarioskaping. Samlet sett viser disse lesemåtene hvordan scenarier fungerer som argumentative tekster i narrativ språkdrakt. Ved å sette sammen kausale relasjoner med bestemt modalitet, et sett med aktører med sine variasjoner av handlingsdomener, og et temporalt arrangement synliggjør scenariene et sett med utfallsvarianter som sammen skaper et resonnement. Mens det i denne utredningen ser ut til at scenariene samlet har en retorisk funksjon som argument for Lavutslippsutvalgets tilrådinger, kan funksjonen være annerledes i andre scenarier. Scenarier står i spennet mellom en direkte anbefaling og en mer åpen tilnærming hvor alternativene er mer likestilte i ønskebarhet. Når jeg nå har kun fokusert på scenariene i én av utredningene har dette nettopp med variasjonen å gjøre. Alle utredningenes scenarier kan bare ikke leses under ett i et funksjonsøyemed. Alle scenarier har altså ikke én samlet retorisk, argumentativ funksjon, men er også avhengig av konteksten de inngår i. På de følgende sidene vil jeg ta for meg tema som er mindre knyttet til disse tre scenariene ovenfor, men som er felles for alle scenariene i de fire utredningene jeg tar for meg, nemlig konstruksjon av troverdighet og legitimitet.

6 Troverdighet og legitimitet

6.1 Innledning

Scenarier opptrer ikke i vakuum. Kontekst, altså den umiddelbare tekstlige konteksten, er betydningsfull for å forstå scenariene. På de følgende sidene vil jeg ta opp tema som lettere lar seg illustrere av scenariene i andre utredninger enn NOU 2006:18, hovedsakelig NOU 2000:14. Her vil ikke bare scenariene i seg selv undersøkes, men også tekstene som følger med. Jeg vil blant annet ta for meg illustrasjonen som virkemiddel i scenarioarbeid, vedlegget som boplass for scenarier, behovet for intern troverdighet i scenariene, tidsmetaforikk og den kuriøse forkjærligheten for in medias res. En rød tråd gjennom kapittelet er hvordan scenarier legitimeres som verktøy og som argumentative størrelser i utredninger.

6.2 Sannsynlighet og troverdighet

I dette underkapittelet vil jeg utdype noe jeg tangerte tidligere, nemlig sannsynlighet og troverdighet i scenarier. Hvordan legitimeres scenariene retorisk? Legitimitet eller

troverdighet har her to sider. Scenariene må ha en intern troverdighet som sannsynlige utfall, at framtiden som skildres ses på av leser som mulig, og scenariene må ha en ekstern troverdighet, de må legitimeres som nyttige i utredningssammenheng. Som vi så i forrige kapittel benyttes topiske registre for å lage bilder av framtiden som virker sannsynlige. På de følgende sidene vil jeg først ta for meg den interne troverdigheten ved å se på hvordan scenariene vektlegger ulike sider av framtiden for å både tydeliggjøre og undertrykke. Deretter vil den eksterne legitimiteten undersøkes.

I første omgang kan det være verdt å kategorisere scenarier som illustrasjoner i Perelman og Olbrechts-Tytecas betydning, det vil si et argumentativt redskap for å styrke tilhørighet til en kjent og akseptert regel (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:357) eller «achieving presence for a rule by illustrating it by a concrete case» (Perelman 1979:22). «Presence» innenfor Perelman og Olbrechts-Tytecas teori betegner den egenskapen ved det som nevnes at det oppleves som betydningsfullt. I første omgang kan dette bety at det som nevnes må antas å være betydningsfullt fordi det overhodet nevnes, men begrepet peker videre også mot valg av retoriske virkemidler for å sannsynliggjøre og synliggjøre (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:115–120). Scenarier opptrer som sluttproduktet i scenarioarbeid og representerer den dramatiserte versjonen av det de som står bak scenarioprosessen ser for seg kan skje. Det er ikke hensikten her å sette opp en dikotomi mellom det egentlige tankearbeidet og det tilsynelatende skriftlige resultatet. Scenarienes komposisjonsmessige partikularitet er en bevisst strategi for scenarioskapere for å skape en lettfattelig ramme for beskrivelsen av framtiden, rett og slett å illustrere.

Som illustrasjoner viser scenariene hvordan framtidige handlinger og hendelser viser seg for ulike aktører i framtiden. Graden av personfokus og dramatisering varierer. Vi finner NOU 2006:18s første scenario og scenariene i NOU 2000:14 i hver sin ende av en skala, hvor førstescenariet i NOU 2006:18 opererer med makroøkonomiske størrelser i lovmessig gang og sistescenariet i NOU 2000:14 viser hvordan universitetslivet i framtiden fortoner seg for Hedda (22) fra Molde. Det vesentlige poenget med illustrasjoner består i alle tilfellene: Å skape en narrativ ramme som tydelig og overbevisende bærer scenarienes argumentative kjerne fram uten å rammes av skeptiske overfall på vei til leserens egen overbevisning (jf. Hellspong 2000:29). Skulle leserne av scenariene begynne å se på dem som usannsynlige framtidsbilder, som narrativer med usammenhengende forklaringer på for eksempel aktørers handlinger og virkningen av handlingene, svekkes scenarienes troverdighet. Regelen Perelman og Olbrechts-Tyteca viser til er derfor et doxisk grunnfundament som scenario-

skaperne og leserne kan enes om. Etableringen av dette grunnfundamentet foregår to steder i scenariokapitlene, først i innledningene til scenariene og i selve scenariene.

Forsøket på å skaffe aksept for scenarienes innhold i innledningene er en flerartet kombinasjon av appeller til leseren. I første omgang appellerer man til utsigelsesposisjonens autoritet. I NOU 1994:17 innledes scenariene med en tekst om «To teknologibaserte framtidsbilder i et prisingsperspektiv» (NOU 1994:17:100). Det opplyses under tittelen på vedlegget at innledningen er skrevet av Petter Gottschalk. Mens utredningen ble skrevet var Gottschalk administrerende direktør i Norsk Regnesentral og hadde en viss autoritet på IT-feltet. På lignende vis opplyses det i innledningen til NOU 2000:14s scenarier at scenariene er utarbeidet av «Arbeidsgruppen for digitale læremidler [ADL] i samarbeid med Future Preview» (NOU 2000:14:841). Future Preview var på det tidspunktet utredningen ble skrevet et av de få konsultantselskapene som drev med framtidsstudier på fulltid (NFR 2010a:20). Et par sider senere opplyses hvilke medlemmer ADL hadde og hvilken bakgrunn de har (NOU 2000:14:844), og blant disse representanter fra Pharos, Telenor FOU, Handelshøgskolen BI, Universitetet i Bergen, NIFU, Universitetet i Oslo, Norsk forskningsråd, Statoil og Norsk Hydro, for å nevne de man kan forvente har høyest status. Medlemmene har deltatt på bakgrunn av sin kompetanse og er ikke ren staffasje. Den spredte kompetansen deres bidrar til å øke scenariearbeidets troverdighet. Det samme poenget gjelder utredninger som helhet. Når utvalg nedsettes er det på bakgrunn av medlemmene i utvalgets kompetanse på feltet som skal utredes, noe som også øker troverdigheten i utvalgets tilrådinger. Man stoler gjerne på ekspertkunnskap eller sagt med retorisk terminologi: Ekspertstatus gir ethos (Kjeldsen 2004:136).

Denne formen for leserappell er neppe den mest betydningsfulle, men på samme måte som at utvalgsmedlemmer rekrutteres fra andre kilder enn forvaltningen for blant annet å gi utredningen en forvaltningsnøytral synsvinkel, rekrutteres de ulike medlemmene i scenarioarbeidet fra ulike institusjoner for å vise til en bred kompetansebakgrunn. I NOU 2000:14s tilfelle ser vi også at to studenter er inkludert i arbeidsgruppen for å kunne dekke studentenes perspektiv i scenarioarbeidet. Autoriteten som bygges opp i NOU 2000:14 er dermed ikke bare av samme type som i NOU 1994:17 hvor en ekspert uttaler seg, men hvor også kompetansebredde gir troverdighet.

Den neste formen for appell angår hvordan introduksjonene til scenariene formuleres. Her finner vi blant annet de leserinstruksjonene som jeg har nevnt tidligere, men også et en beskrivelse av dagens tilstand og hvilke endringer vi ser i dag, det som kalles trender. I NOU 1994:17 består innledningen av Gottschalks utredning av informasjonsbehandlings

betydning for forvaltningen, hvordan informasjonsteknologi vil endre seg i framtiden og tre underkapitler som tar for seg teknologitrender, anvendelsestrender og samfunnstrender. Her kommer vi inn på Perelman og Olbrechts-Tytecas «presence». Introduksjonen til scenariene er skrevet for å gi en kontekstuell ramme for scenariene, men er også en oppvarming av lesernes bevissthet: «As far as possible, such an effort [å skape «presence»] is directed so as to isolate it, as it were, from the hearer's overall mentality» (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:118). Etter å ha lest innledningen vil leseren formodentlig være mer klar for å akseptere scenarienes innhold enn om innledningene var fraværende. Ved å beskrive informasjonsteknologiens tilstand og framtid, altså «under the guise of mere descriptive narrative» (Perelman 1979:17–18), framlegges argumenter for hvordan virkeligheten ser ut og vil se ut i framtiden. Scenarienes innhold fortone seg som mindre kontroversielle om man går med forutsetninger for scenariene.

Konkret fortone dette seg i NOU 1994:17 og NOU 2000:14 som en vekselvirkende bevegelse mellom påstander om nåtidstilstander og påstander om framtidstilstander. NOU 2000:14s innledende avsnitt om IKT kan fungere som et eksempel: «Den første bølgen av IKT-basert læring fokuserte på IT-kurs, treningsprogram eller øvelser i konkrete oppgaver. Neste bølge vil omfatte større kontakt med mennesker og organisering av læringsprosesser» (NOU 2000:14:847). Med like stor selvfølgelighet som nåtiden beskrives, omtales det som vil inntreffe i framtiden. Går man god for at en IKT-bølge har passert, er det lett å akseptere at en ny bølge vil følge, slik bølger gjerne gjør.

Siden både NOU 1994:17 og NOU 2000:14 har informasjonsteknologi som tema er det naturlig at begge tar i bruk den gjengse forestillingen om at samfunnet gjennom endringer i IKT er selv i stor endring. Et typisk doxa i så måte er påstanden om at vi lever i kunnskaps-samfunnet (i NOU 2006:14 får vi til alt overmål vite at vi lever i K-samfunnet – hvor K-en kan fylles med de passende honnørord, kunnskap, kompetanse, kreativitet). Trendene som beskrives beveger seg altså fra noe man antar at leserne vil godta, at IKT forandrer samfunnet, at kunnskap er den nye primærvaren, og beveger seg derfra til påstander om framtiden. Om hvorvidt samfunnet er i stor endring, at IKT er katalysatoren og om kunnskap er det nye store skal jeg ikke ta stilling til her. Som påstander om nåtiden og framtiden kan det godt hende at de er sanne. Poenget er heller det at de nettopp er påstander. Legitimiteten til påstandene springer ikke så mye ut i fra deres faktastatus i og med at man gjerne må ha en viss historisk avstand for å kunne se samfunnsendringer for det de er, men stammer heller fra en bred konsensus om at verden er innrettet på denne måten. Gangen i scenarioinnledningene er dermed en måte å få tilslutning til det Perelman og Olbrechts-Tyteca omtaler som en regel, at

samfunnet endrer seg i den retningen som beskrives. Gangen i scenarioinnledningene er en måte å sekvensielt og vekselvirkende argumentere for et gitt utgangspunkt for å øke troverdigheten til scenariene som følger. Ved å kjede sammen påstander som er aksepterte og de påstandene som skal aksepteres skapes en vev av påstander som samlet gir et inntrykk av nødvendighet eller naturlighet. Denne argumentasjonsformen, med Perelman og Olbrechts-Tytecas formulering, «aims at making a stage and later developments interdependent» (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:283). Innledningene til scenariene fungerer som en mental oppvarming av leserens tilbøyelighet til akseptere scenarienes innhold.

Men om man varmer opp sitt publikum før hovedretten, må også denne være troverdig. Scenarienes troverdighet er også avhengig av hvordan scenarioskaperne legger fram scenariet. Når jeg nå forlater innledningene til scenariene og beveger meg til selve scenariene vil jeg konsentrere meg om scenariene i NOU 2000:14. Alle scenariene samlet er for omfangsrike til å gjennomgå her, så jeg vil bruke scenariene i en av utredningenes for å eksemplifisere hvordan troverdighet kan bygges opp. Jeg har valgt denne utredningens scenarier delvis fordi de, i motsetning til for eksempel NOU 2006:18, har en passende lengde og eksemplifiserer godt tendenser i scenariogenren, men også fordi jeg opplever scenariene i NOU 2000:14 som ideologisk sett påfallende. Jeg vil komme mer tilbake til dette senere. Først vil jeg gi et kort sammendrag av scenariene i NOU 2000:14.

Arbeidet med å lage scenariene i NOU 2000:14 er ikke gjort av Mjøsutvalget, men ble videredelegert til ADL. Arbeidsgruppen fikk av Mjøsutvalget mandatet «å utvikle scenarier for IKT i høyere utdanning», men endret selv mandatet til «Hvilken rolle kan eller skal universiteter og høyskoler spille, gitt påvirkning fra IKT, i morgendagens utdanningssamfunn?» Arbeidsgruppen mente at endringer i UH-sektoren måtte adresseres for å forklare IKTs betydning (NOU 2000:14:848). Når jeg senere kritiserer scenarienes fokus på IKT, må dette modereres med det faktum at IKT var gitt som en grunnforutsetning for scenarioarbeidet.

NOU 2000:14s tre scenarier heter «Socrates.campus.edu», «Nasjonalt Kontrapunkt» og «Læringsnomadens marked». Kort beskrevet tar «Socrates.campus.edu» for seg en framtid hvor institusjonene for høyere utdanning har inkorporert markedsøkonomiske perspektiver i sin styring, i «Nasjonalt Kontrapunkt» har universitetene og høyskolene markert avstand til markedsorientering og fungerer som en ikke-kommersiell oase, og i «Læringsnomadens marked» har utdanningsfeltet fragmentert seg og markedsdominansen er total. I alle tre scenariene er IKT et vesentlig moment som bidrar til å endre og konsolidere ulike ordninger. I «Socrates.campus.edu» benyttes nye IKT-løsninger sammen med mer tradisjonelle ordninger

(for eksempel både videooverført forelesning og ansikt-til-ansikt-forelesning), i «Nasjonalt Kontrapunkt» benyttes IKT i mindre grad enn i de andre scenariene og har kun en støttefunksjon for studenter som i utgangspunktet foretrekker å være «unplugged» (med ADLs ord), i «Læringsnomadens marked» er IKT allestedsnærværende. Uten at det noen plass klart uttales, er mitt inntrykk at scenariet «Nasjonalt Kontrapunkt» er det minst attraktive for scenarioskaperne. Ikke bare fordi det som presenteres er en utdanningsmessig, teknologisk og maktmessig misere sammenlignet med de to andre scenariene, men også fordi underkapitlene som følger scenariene, «Utløsende faktorer», i «Nasjonalt Kontrapunkt»s tilfelle brukes til å harselere over scenariets deltakere og deres handlinger samt enkelte overraskende spark til for eksempel bønder.⁵³ Å latterliggjøre er som kjent et betydningsfullt redskap for å underminere andres synspunkter (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:205–207).

Jeg nevnte tidligere at scenariene kan anses som illustrasjoner. For Perelman og Olbrechts-Tyteca er skillet mellom et eksempel og en illustrasjon hvorvidt de etablerer en regel eller styrker tilhørighet til en regel. Regelen som man ønsker å styrke tiltroen til i mine eksempler er, som jeg har beskrevet tidligere, i stor grad å finne i innledningene til scenariene. Som retoriske strategier har regelkonstruksjon og tilhørighetsstyrking noe å si for hvordan man presenterer eksempelet og illustrasjonen:

While an example must be beyond question, an illustration need not be, as adherence to the rule does not depend on it. On the other hand, it should strike the imagination forcibly so as to win attention (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:357).

Denne appellen til fantasien er helt klart kjennetegnende for scenariene. Utover å være fantasitekster i det at scenariene skildrer noe som ikke har hendt, er konkretiseringene av og vinklingene på de framtidige handlingene og hendelsene samt valget av genrefartøy gjort med det formål å nettopp «strike the imagination forcibly».

Som jeg allerede har nevnt bakes flere ulike genrefartøy inn i scenariene. I scenariet «Socrates.campus.edu» leser vi utdrag fra Aftenposten-artikler om 100-årsjubileet for Socratesuniversitetet fra 13.10.2010 som inkluderer et utdrag fra rektors dagbok datert til februar 2007. Behovet for å anskueliggjøre scenarienes innhold på en måte som er mest mulig lettfattelig og konkretisert dominerer formidlingspraksisen. Scenariet i sin helhet er disse fiktive handlingsreferatene. Valget av genrefartøy er neppe tilfeldig, spesielt gjelder dette

⁵³ Det ideologiske aspektet ved scenariene blir i dette eksempelet svært tydelig når Norge indirekte kritiseres for å ha en landbrukspolitikk som går rett i mot «rådende trender som frihandel og økonomisk rasjonalitet» (NOU 2000:14:871). At det finnes en økonomisk rasjonalitet utenfor frihandellogikk er tydeligvis ikke ansett som relevant.

avisartiklene. Mens avisartikkelen, som en relativt kjent genre, gir et redskap og en språklig ramme for ADL til å formidle scenarienes innhold er de også en type utsigelsesposisjon som kan bidra til å skape troverdighet. Karl Klunke, journalisten som skriver Aftenpostens jubileumsdekning, representerer ikke Socratesuniversitetet og er dermed ikke inhabil eller på annet vis forventet å forsvare universitetet, og som journalist kan vi forvente at han har en sans for maktkritikk (og dermed troverdighet). Hadde man i scenariene operert med en stemme fra intet, en fortellerposisjon utenfor historien, kunne dette kanskje ha økt sjansene for at lesere ville reagere på utsigelsesposisjonen. «Hvem er egentlig denne fortelleren? Hvordan kan vi stole på ham/henne?» Det samme gjelder dagboken hvor vi, ut i fra en generell genrekunnskap om dagbøker, vet at siden tekstprodusent og leser primært er en og samme person er behovet og interessen for å lyve liten.

I scenariet «Nasjonalt Kontrapunkt» er utsigelsesposisjonen for rammeteksten ukjent. Selv om man kan lese teksten som formulert i en avis, opplyses det ikke. Denne rammen avløses imidlertid tidlig av rektor som på et åpent universitetsmøte «direkte sendt over universitetets Internett» holder en forsvarstale for universitetet, eller som det står så «holder hun et foredrag i apologetisk ånd» (NOU 2000:14:866). Resten av scenariet vies til denne forsvarstalen. Mens vi her ser et annet retorisk utgangspunkt, altså forsvarstalen framfor jubileumsfeiringen (noe som støtter mitt syn på «Nasjonalt Kontrapunkt» som ADLs «negative» scenario⁵⁴), holder man seg innenfor de lignende genrer for å formidle scenarienes innhold.

Det siste scenariet i NOU 2000:14, «Læringsnomadens marked», formidles i sin helhet gjennom en reportasje i ukebladet HENNE 21.10.2010. Reportasjen følger Hedda (22) fra Molde som er en «proff læringsnomade i et nytt og ekspanderende utdanningsmarked» (NOU 2000:14:873). Valget å formidle scenariene gjennom framtidsaktørers munn er altså gjennomgående i NOU 2000:14. Dette er interessant ikke bare fordi man kan gardere seg mot innvendinger om inhabilitet gjennom utsigelsesposisjonen, men også fordi det sier noe om prioriteringen av utsigelsesposisjoner: Hvem har autoritet til å komme med vurderinger av framtidens hendelser? Ikke bare står media her som hovedgarantist for scenarienes innhold, men man kan også spekulere i om dette også impliserer det synet at UH-sektorens omdømme er sentralt i scenariene. At en student får rollen å rose det nye utdanningssystemet i

⁵⁴ I følge ADL finnes det ikke «'gode' eller 'dårlige' scenarier» fordi «det som vil være et positivt scenario for ett menneske eller en organisasjon, kan være negativt for et annet» (NOU 2000:14:854). Påstanden er utvilsomt sann, men det virker sannsynlig at for arbeidsgruppen er dette scenariet likevel dårlig i betydningen «en uønsket framtid».

«Læringsnomadens marked» er et annet eksempel på å velge utsigelsesposisjoner med troverdighet. Man kan anta at om studentene er fornøyde, er noe blitt gjort på en god måte.

Disse rammene for narrative bidrar til å skape «presence» ved å gjøre «an abstract rule concrete by means of a particular case» (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:360). Et scenario hvor argumentet er at UH-sektoren vil lykkes i møte framtidens utfordringer gjennom å inkorporere IKT og bedriftsøkonomiske trekk i sin styring formidles gjennom en tenkt feiring av dette universitetets 100-årsjubileum. Et scenario som argumenterer for de negative konsekvensene av å ikke inkludere IKT og bedriftsøkonomisk tenkning i sin styring formidles gjennom en forsvarstale, altså en presset situasjon.

Genrefartøyene er som vi ser ikke det eneste som bidrar. Valg av aktører har også en betydning ved at man får vitnesbyrd fra framtiden. I scenariet «Læringsnomadens marked» finner vi eksempler på det å livne opp historien med aktørkarakteristika. Hedda, HENNE-reportasjens protagonist, er, som en student fra framtiden, et moderne menneske. Basert på toposet at engelsk i stadig større grad inkorporeres i det norske språket, særlig av ungdommer, måter vi en ungdom med et utpreget norsk-engelsk språk.

Heddass frihet til valg av tid, temaområder, og fagfelt er likevel en frihet under ansvar. «U know, - om jeg ikke velger kunnskap som noen senere vil betale for, får jeg jo heller ikke cash til å leve det livet jeg vil leve». (NOU 2000:14:875)

Hedda er også frihetselskende, som vi ser over, i tillegg til å være kritisk, framtidsoptimistisk og med tilløp til arroganse: «'Listen, - verden trenger mennesker som ikke bare ukritisk gulper knowledge innenfor et lukket og uavhengig system'», «'Arbeid og utdanning fits man, og ikke omvendt slik mennesket har måttet tilpasse seg maskiner, samlebånd og hierarkiske utdanningsveier i tidligere tider'» (NOU 2000:14:875). Det vi ser i eksemplene ovenfor er en appell til toposet eller klisjeen om ungdomsegenskaper som på den ene siden skal skape en et gjenkjennelig bilde av nåtidens/framtidens verden og mennesker i scenariet, og på den andre siden faller sitatene inn i kategorien eksemplariske utsigelsesposisjoner. Hedda er i en forstand en suksesshistorie fra framtiden. Samtidig er det noe overdrevent med scenariet. Den påfallende bruken av slangformuleringer, søkte situasjoner (Hedda «joiner» en forelesning av Keanu Reeves om kroppsspråkets betydning i ulike kulturer, moren til Hedda jobber som modell i selskapet Fishnet Elderly Network og studerer drømmetydning) og en generelt fleipete tone kan tyde på at man bør lese scenariet som en noe parodisk tekst. Hvorvidt dette skal attribueres til en strategi for å legitimere scenariet gjennom å komme leseren i møte om hvor fremmed scenariet er, om dette er en måte å imitere konvensjoner i ukebladet HENNE

eller om det er en måte å signalisere at scenariet er underlegent «Socrates.campus.edu» er uklart. I «Socrates.campus.edu» møter vi også noen studenter, Ane, Rahmed og Peder. I motsetning til Hedda, som kanskje er i overkant selvsikker⁵⁵, presenteres disse som vennligere og mer seriøse. Dermed kan det se ut til at NOU 2000:14 opererer med «gylne middelvei»-oppbygning på scenariene: For lite IKT og markedsstyring, for mye IKT og markedsstyring, og en perfekt mengde IKT og markedsstyring.

Som jeg har nevnt er det lett å se den ideologiske bakgrunnen for scenariene. Bildet som skapes av IKTs og markedsøkonomisk tenknings nødvendige og vesentlige betydning for UH-sektoren er helt sentralt i scenariene. Samtidig som det kommer klart fram gjennom hvordan det å lykkes og å mislykkes i framtiden er avhengig av i hvor stor grad IKT, markedsøkonomi og frihandel inkorporeres i universitetene og høyskolene, finner vi stadig småelementer i scenariene som understreker det samme poenget. For å ta et lite eksempel: I deknningen av Socratesuniversitetets jubileum møter vi en representant for den sittende regjeringen. Hun deltar i feiringen av universitetet og taler for de oppmøtte («Tidligere og nåværende studenter, bedriftsledere, politikere og partnere fra inn og utland - virkelig og virtuelt. De dukket opp fra forskjellige verdenshjørner live og i opptak» (NOU 2000:14:855).) I talen som gjengis indirekte får vi vite at hun tidligere var skeptisk til finansieringsmodellen Socratesuniversitetet baserer seg på, men er nå overbevist. Det interessante med denne ministeren er først at hun har akkurat fløyet inn fra Brussel «hvor ministeren som kjent har påtatt seg tunge og viktige oppgaver på EUs vegne med sikte på en mer samordnet europisk nærings- og sysselsettingspolitikk» (NOU 2000:14:855). Det opplyses indirekte at Norge har i framtiden blitt medlem av EU, som, ved siden av å være mye annet, er en frihandelsunion. Dette kan regnes som et hint om eller et indirekte argument for at frihandel og markedsøkonomi blir stadig viktigere i framtiden. Mer sentralt i denne sammenheng er ministertittelen vi får opplyst om: Vitenskaps- og næringsminister. Med tittelen skal leseren forstå at framtidsregjeringen anser vitenskap og økonomi som såpass sammenfallende at departementsområdene deler en minister. Igjen ser vi hvordan scenariene fungerer som en illustrasjon i Perelman og Olbrechts-Tytecas betydning på premissene som legges i innledningene til scenariene. Hvis markedsøkonomi vil få en større og større betydning for UH-sektoren er det naturlig at man også har en minister som dekker begge feltene.

⁵⁵ Her melder en moldensers paranoia seg: Er det at Hedda kommer fra Molde et trekk som skal forsterke hennes tilløp til overdreven selvsikkerhet? Er Molde i relevante tekstkulturer en heuristisk forkortelse for et selvgodhets-topos?

Mens «presence» i utgangspunktet refererer til det man vektlegger, peker begrepet også mot motsetningen. Når noe framheves, skjule noe annet. Som illustrasjoner er scenarier ment til å framheve enkelte momenter på bekostning av andre momenter. Eller for å si det med Per T. Andersens ord: «Fortellingen er en utmerket måte å glemme på» (Andersen 2002:241). Ved å vektlegge hvor sentralt IKT kommer til å bli, en mild form for teknologideterminisme, og hvor uunngåelig det er at New Public Management brer om seg, underkommuniseres på den ene siden alternativene til IKT og markedsliberalisme, og andre aspekter ved samfunnet som uansett utfall vil være relevante på den andre siden. Her tenker jeg først og fremst på det etiske i et deliberativt lys: Hva er ønskelig og hva er uønskelig? Når man appellerer til en nødvendighet eller uunngåelighet faller det etiske lett bort. Det samme gjelder det politiske. I scenariene i NOU 2000:14 opptre representanter fra den politiske sfæren sjelden opp i en aktiv rolle og sjeldnere med positiv omtale. Vitenskaps- og næringsministeren kommer etter Socratesuniversitetets suksess for å gratulere, men er som nevnt en tidligere skeptiker.⁵⁶ I «Nasjonalt Kontrapunkt» nevnes forvaltningen i rektors forsvarstale, men kun som en svak og vag aktør:

og signalene fra departementet, når vi ser bort i fra fristillingsmulighetene, bestod av en blanding av det utydelige og det doble: litt marked, noe styring – mer nyskapning og mye fordeling. Ikke mye hjelp å få der! (NOU 2000:14:866).

I følge «Nasjonalt Kontrapunkt» blir Norge i 2004 medlem i EU. Også i dette tilfellet ser vi at den sosialdemokratiske tilnærmingen til politikk mangler autoritet. Endringspresset kommer fra EU og fra overgangen fra industrisamfunnet til verdisamfunnet:

og i tillegg kom utfordringen fra Europa. Det krevdes en ny politikk og en ny legitimering for politikken: heldigvis for oss oppstod det en situasjon der politikerne trengte oss, nesten mer inn vi trengte dem. (NOU 2000:14:867)

Statens rolle i «Læringsnomadens marked» er relativt lik den i de to foregående scenariene, men med en noe mer aktiv rolle.

I et globalt marked preget av arbeidsdeling og regional spesialisering ble det diskutert hvilke områder Norge skulle være verdensmester på. Et utvalg ledet av

⁵⁶ Ikke bare er ministeren passiv, men blir i scenariet også harselert med: «Det ble humret godmodig da ministeren benyttet begrepet læringsrevolusjon om de endringer som hadde foregått på Socrates de siste 5 år. Hvem husket vel ikke den energiske unge politikerne flaksende rundt i sitt privatleide fly 'Libresse med vinger' midt på 90-tallet for å samle velgerne til beste for 'unga våre' – bedre skole og renere luft!» (NOU 2000:14:855).

næringsministeren kom i 2003 fram til at medisin, bioteknologi, havbruk, reiseliv, og miljøteknologi skulle være de store satsingsområdene. Staten hadde brukt for mye av sine avsatte forskningsmidler på prosjekter som syntes lite aktuelle og nytteorienterte. (NOU 2000:14:874)

Selv om man ser tegn til handlekraft er denne reaktiv og i alle tilfeller er det offentlige ikke et område av betydning eller interesse:

«Moren min er også student, selv om hun nå er 57 år. I dag jobber hun som catwalker etter mange og dølle år i fylkesadministrasjonen. Noen trendspeidere fra Fishnet Elderly Network rekrutterte henne til modelljobb for Levis, and there she was», forteller Hedda. (NOU 2000:14:876)

Nå er betegnelsen «døll» rett nok hentet fra munnen til en 22-åring, men tegnene er likevel tydelige. Politikkens rolle i scenariene er liten og betydningsløs. Mens det kan virke bekymringsfullt at man har såpass liten tillit til politikken i scenariene, er dette i denne sammenhengen vesentlig primært fordi det illustrerer hvordan man velger bort noen aspekter i fortellingen om framtiden for å tydeliggjøre andre. Ved å nedtone det som skjer i det politiske feltet, framstår de reglene som skal illustreres, altså IKTs betydning og markedsliberalismens framtog, som tydeligere og mer entydige. I forlengelsen av nedtoningen av politikken oppnår man paradoksalt nok en politisk «presence». Hadde man i scenariet inkludert flere tenkte politiske reformer i framtiden ville det skapt et gap mellom nåtidens handlingsrom og det framtidige utfallet. Som et ledd i det å skape tilhørighet til et framtidssyn er man mer tjent med å situere maktpotensialet i nåtiden enn i framtiden. Dette temporale aspektet ved troverdighetsbyggingen vil utdypes mer i det følgende underkapittelet, som en overgang til spørsmålet om den eksterne legitimeringen av scenariene.

6.3 Tid i scenarier: Tidsmetaforikk og kairos

Det er neppe en overdrivelse å kalle scenarier en fremmed fugl i offentlige utredninger. De skal med tydelige ord meddele noe som man vanligvis vil være forsiktig med når man skal kommunisere, nemlig hvordan det kan bli i framtiden. Selv om også utredninger i all hovedsak tar for seg hva som bør gjøres og dermed, om enn implisitt, hva som vil skje (Karlsson 2005:110), nærmer man seg saken på ulikt vis. Mens det hadde vært mulig å systematisk gjennomgå tidsmetaforikken i scenariene, vil jeg her kun skissere opp enkelte eksempler for å vise hvordan scenarier fungerer som temporalt «fremmede» i offentlige

utredninger.⁵⁷ I den sammenheng vil jeg også argumentere for en bestemt form for selv-legitimering av scenariene i scenarietkapitlene.⁵⁸

Scenariene jeg har undersøkt er, som jeg har vist tidligere, ikke ensartede. Ett trekk som likevel er felles for tre av dem, NOU 1994:17, NOU 2000:14 og NOU 2006:18, er bruken av introduksjonsformen in medias res. Mens alle utredningene på en eller annen måte introduserer scenariene med en forklaring av hva som vil komme, arbeidet bak scenario-prosessen eller lignende, begynner ofte selve scenarioteksten brått. I enkelte av tekstene, for eksempel avisartiklene i NOU 1994:17 og NOU 2000:14, kan dette ganske enkelt forklares med konvensjonene til scenarienes genrefartøy. Men bruken av in medias res er ganske utbredt utover disse tilfellene. Før jeg diskuterer den metaforiske basisen for tidsvalg i scenariene vil jeg sitere noen eksempler.

(Fra rektors dagbok, februar 2007):

Et dynamisk akademisk miljø tåler opposisjon og meningsbryting – så også Socrates, Det fikk jeg erfare i saken om alumninettverk. (NOU 2000:14:857)

«Bil-i-indre-by avgiften» og «resirkuleringsavgiften på søppel» øker begge fra 2500 kroner til 2730. (første setning i Dagens Næringsliv oktober 2014, NOU 1994:17:105)

«Regningen på Info-abonnementet kom i går, «sukker mor.» Den er på over 2.000 kroner nå – i måneden. (fra «Ved middagsbordet III» omkring 2015, NOU 1994:17:121)

Etter femten år med intense klimaforhandlinger blir det nå klart at man ikke kommer noen vei. (NOU 2006:18:51)

I forbindelse med den temporale analysen av scenariene i NOU 2006:18 har vi sett at scenariene situeres i framtiden. Det som skjer, skjer fra et bestemt tidspunkt i framtiden. Man hopper inn i et framtidig rom hvor handlinger og hendelser utfolder seg. I hoppet inn i det framtidige rommet oppstår en situasjon, et kairotisk øyeblikk.

I antikkens Hellas opererte man med to ord for tid, kronos og kairos. Mens førstnevnte representerer den kvantitative klokketiden, kronologi, representerer sistnevnte den kvalitative tiden, øyeblikket (Miller 1992:312). I retorisk sammenheng refererer kairos til «det rette øyeblikket». Det rette øyeblikket til å tale, til å tale på en bestemt måte, til å tale til et bestemt

⁵⁷ Jeg forholder meg her til George Lakoff og Mark Johnsons genreteori. Sentralt i denne teorien er ideen om at språk grunnleggende konseptualiseres gjennom metaforer (Lakoff og Johnson 2003:3).

⁵⁸ Dette underkapittelet låner mange av resonnementene fra Miller 1994b. Et av hennes sentrale tema er konstruksjon av tid i framtidsstudier og hvordan man legitimerer ulike beredskapsformer ovenfor framtiden.

publikum (Andersen 2002:22–23). Men kairos er mer enn opportunisme. Som Carolyn Miller skriver viser ikke kairos til «the specific responsiveness of discourse to situation» men til «the dynamic relationship between discourse and situation, to the qualitative nature of the situation itself as it is shaped in and by discourse» (Miller 1994b:83). Kairos er på den ene siden betegnelsen for det å finne det rette øyeblikket til å ytre eller å skape øyeblikket for ytringen, og på den andre siden viser begrepet til forståelsen av at øyeblikk som betydningsfulle, at tider er eller forstås som kvalitativt like eller ulike.

Hva betyr det så for scenariene og valget av in medias res som introduksjonsform? Svaret har med hvordan utvalgene konseptualiserer og konstruerer tid. I svært mange retoriske situasjoner hvor man skal tilråde det gagnelige og fraråde det ugagnelige, for eksempel situasjonen hvor utredninger skal skrives, vil man ta utgangspunkt i det som har vært og på bakgrunn av det anbefale eller fraråde det man kan eller skal gjøre. I for eksempel NOU 1994:17s mandat bes utvalget først om å «kort redegjøre for dagens situasjon når det gjelder prising av informasjon» og deretter «vurdere om det er behov for nye eller endrede regler når det gjelder prising av offentlig informasjon» og «utforme eventuelle forslag til regler på området» (NOU 1994:17:15). Fra redegjørelsen til vurderingen og den eventuelle utformingen finnes det en kontinuitet. Vi ser bakover og så anbefaler vi i samtid og i sanntid. I scenariene derimot foretar vi et sprang inn i framtiden hvor de omtalte handlingene og hendelsene foregår. Det er en diskontinuitet som ligger bak scenarienes retoriske situasjon. Fra utredningens nå (og nære framtid) til scenarienes når (og fjerne framtid). Bruken av in medias res er dermed en måte scenarienes annerledeshet konseptualiseres. Scenarienes framtid, som i scenariene behandles som kjent og nær, er likevel en tid som bryter seg inn i den vanlige nåtidsrammen. Forstått på denne måten er det ikke så overraskende at NOU 1998:11 ikke kjennetegnes av bruk av in medias res. Ser vi utredningens andre scenario, «Den lange oppturen», finner vi følgende innledning:

Etter børskrakket i Asia og uroen på børsene tilbake i 1997–98, stilte mange spørsmål om hvorvidt den globale økonomiske veksten kunne fortsette. Det viser seg imidlertid at dette var kun en nødvendig korrigering. Det er først etter 1998 at den lange økonomiske oppturen begynner. (NOU 1998:11:478)

Scenariets temporale begynnelse er i utredningens i dag. Med et scenario som begynner i dagens situasjon (1998) i stedet for å begynne i framtiden en gang får vi en kontinuerlig fortelling fra utredningens ståsted. Bruddet mellom scenarienes tid og utredningens tid oppstår ikke i samme grad. Mens det hadde vært mulig å begynne et slikt scenario in medias

res, er det ikke like nødvendig. Denne måten å forklare det å innlede en tidsramme er ikke begrenset til utvalgenes følelse av diskontinuitet. Det har også et politisk mål, noe som gjør situasjonen kairotisk: Bruddet mellom framtiden og nåtiden åpner for politisk handling. Om framtiden kartlegges i sin fullstendighet finnes det ikke handlingsrom for de som leser scenariene til å skape framtiden. Spranget er altså en måte å tilsløre veien til framtiden for å forhindre fatalisme. Måten scenarienes innledning formuleres på er én av de måtene og områdene framtiden konstrueres kairotisk. Som vi skal se kjennetegnes scenariene i denne undersøkelsen også av det man kan kalle den åpne framtiden og terskelmetaforen.

På samme måten som framtiden kan komme brått på, blir den gjerne hengende i luften når scenariene avrundes. Hva konstituerer en fyllestgjørende framtid? I motsetning til for eksempel en apokalyptisk tekst finnes det ikke et mål i seg selv eller avslutning i framtiden for scenarier. Scenarienes temporale referanseramme er utredningens nå. Scenarienes deliberative bidrag er å dra på ekskursjon til framtider, vende tilbake og vise fram alternativene. I tråd med forståelsen og fastsettelsen av scenarier som tankeredsaker som åpner opp muligheter heller enn reduserer alternativet til ett valg, er det ikke mye rom innenfor scenarietkapitlene til å skape moralthistorier. Både den ovenfor nevnte ideologien om anskueliggjøring uten fordom og behovet for å vende tilbake til utredningenes temporale referanseramme gjør at scenariene kan kjennetegnes ved å holde på en åpen framtid. Dette så vi for eksempel i scenariene i NOU 2006:18 hvor hvert scenario avsluttes med kommentere utviklingen som har blitt skissert. Den framtidige utfoldelsen av handlinger og hendelser avbrytes, for å vende tilbake til nåtiden for å oppsummere for leseren hvordan det kan gå. Med andre ord gjenopprettes den utredningssituasjonen som legitimerer spranget inn i framtiden.

Som et ledd i scenarioskapingen vil man ofte identifisere trender i samfunnet. Disse bruker man for å skape en referansebane (hva vil skje hvis alt fortsetter som det gjør) og for å vekte innbyrdes for å skape ulike, men sannsynlige scenarier (hvilke trender er viktigst, vil overstyre andre trender, etc.).⁵⁹ En redegjørelse for disse trendene kommer før selve scenariene i NOU 1994:17, NOU 1998:11 og NOU 2000:14. Her møter vi det man kan kalle terskelmetaforen.⁶⁰ Denne konseptualiserer nåtiden og framtiden som adskilte, som kvalitativt annerledes.⁶¹ I for eksempel NOU 1994:17 finner vi samfunnstrender som sitert:

⁵⁹ Når man går bort i fra trender og velger et scenario hvor noe uventet skjer, kalles det et «wildcard».

⁶⁰ En beslektet metafor, gjennombruddsmetaforen, behandles i Brown 2008.

⁶¹ Det er altså noe ironisk over det å kalle det for trender ettersom det man beskriver er overskridelser.

Fra industrisamfunn til informasjonssamfunn. For tiden er det kriseartede symptomer på overgangen fra en økonomisk bølge til neste økonomiske bølge som kanskje vil ta av om få år. I tillegg finner det sted et paradigmeskifte hvor informasjon blir den viktigste ressursen og framtidig vekst vil komme på konsum av ideer og felles opplevelser framfor enda større materielt konsum. [...]

Brukernes epoke er kommet, og man kan hoppe fra programvare til programvare uten vanskeligheter, teknologien blir så transparent at den blir usynlig for brukeren. Makten er på vei fra teknologene over til de vanlige brukerne. Brukerne presser på og stiller krav. De blir ikke overrasket over teknologiens muligheter. Skolebarn vil om få år oppleve pedagogisk programvare som en viktig del av undervisningen. (NOU 1994:17:104)⁶²

I det første eksempelet ser vi denne metaforikken ganske eksplisitt i og med at endringen fra industrisamfunn til informasjonssamfunn beskrives gjennom en bølgemetafor. Nåtiden konseptualiseres som i bølgedalen i påvente på at neste økonomiske bølge vil «ta av om noen få år». Videre karakteriseres endringen også som et paradigmeskifte, altså et systematisk og overgripende endring. I det neste eksempelet omtales «brukernes epoke», altså en periodisering av tid hvor makt tilfaller en ny gruppe. Endringenes utgangspunkt plasseres i nåtiden, men med løfte om en større framtidig omveltning eller utvikling. Vi står med andre ord på terskelen til en ny tid. At datateknologi vil bli en av de avgjørende faktorene er noe vi også ser i NOU 2000:14 og som etter hvert kan kalles et historisk eller kulturelt loci communes (Kjeldsen 2004:159).⁶³

Den første bølgen av IKT-basert læring fokuserte på IT-kurs, treningsprogram eller øvelser i konkrete oppgaver. Neste bølge vil omfatte større kontakt med mennesker og organisering av læringsprosesser. (NOU 2000:14:847)

Også her benyttes bølgemetaforen. Slike formuleringer som de ovenfor er eksempler på en kairotisk konstruksjon hvor man framstiller nåtiden som øyeblikket for handling ved hjelp av en deterministisk beskrivelse av framtiden. Trendbegrepet er basert på at framtiden på sett og vis er kjennbar. Det er derfor en viss kontrast mellom det epistemiske sikkerhetsnivået man legger seg på og hvilke kairotiske konstruksjoner som benyttes i beskrivelsene av hvordan

⁶² For øvrig ser vi her uttrykt et av de definerende trekkene ved det teknologioptimistiske IKT-toposet – at teknologi i seg selv har en demokratiserende komponent i seg selv. Jeg vil komme tilbake til dette poenget i det siste kapittelet.

⁶³ En pessimistisk polemikk over de gjentatte teknologioptimistiske spådommene om IKTs betydning for utdanning finner man blant annet i Dublin 1990. En mer moderert, empirisk kritikk av synet på IKT, trafikk og transport finner vi Geels og Smit 2008. Geels og Smit finner blant annet en overoptimisme på vegne av ny teknologis muligheter til å nå funksjonelle mål og en tilsvarende gjennomgående manglende innrefleksjon av de sosiale og psykologiske sidene ved implementering av ny teknologi (Geels og Smit 2008:145).

scenariene skal leses (scenarioideologien), scenariene selv og i trendbeskrivelsene.⁶⁴ Miller beskriver denne flersidighet som en sammensatt argumentasjon hvor a) framtiden betegnes som ukjennelig, b) kunnskap om framtiden betegnes som nødvendig og c) framtidsforskning anbefales som et redskap til ikke bare å beskrive framtiden, men også for å kontrollere den (Miller 1994b:89–91). I for eksempel NOU 2000:14 finner vi en komprimert utgave av et slikt resonnement.

Scenarier gir ingen garanti for riktige avgjørelser eller vellykkede strategier, men det mange har erfart er at fravær av scenarietenkning kan medføre tapte muligheter. Forhåpentligvis er det fortsatt tid til scenarielæring på våre universiteter og høyskoler. (NOU 2000:14:849)

Altså: Det finnes ingen garantier for at dette vil føre fram til en god håndtering av framtidens utfordringer, men om man ikke griper sjansen mister man sitt fortrinn, og scenarielæring er redningen (om det er tid igjen). Vi ser altså en ydmykhet overfor framtidens ukjennelighet erstattes av trusselen om å ikke henge med i tiden.

I NOU 1994:17 formuleres dette tankesettet tydeligere:

Informasjonsteknologi er en kunnskapsteknologi. Den fremmer visse typer informasjonssystemer og visse typer organisasjonsløsninger gjennom sine implisitte forutsetninger, for eksempel ved at enkelte anvendelser av IT passer godt for teknologiens forutsetninger. Dette representerer både en trussel og en mulighet. Trusselen består i at vi ikke blir herre over teknologien. Muligheten består i at vi organiserer vår arbeidsdag på en måte vi lenge har ønsket oss, men som først nå er mulig, takket være IT. Kunnskap er uansett en hovedforutsetning for at vi skal greie å bli herre over teknologien. (NOU 1994:17:102)

Denne argumentasjonen oppretter ikke bare en trussel, men gjør et bestemt utfall nødvendig gjennom en form for «double bind». Hvis informasjon er kunnskap, man må ha kunnskap for å beherske informasjon og teknologien er uunngåelig, hvilke muligheter har man da? I tillegg påkalles her det litterære toposet om mennesket og maskinen i en herre/slave-relasjon eller det som også har blitt kalt «technic-out-of-control» (se Winner 1977).⁶⁵ Trusselbildet som skapes ligner Margaret Thatchers slagord TINA: «There is no

⁶⁴ En annen tolkning av påståeligheten i trendbeskrivelsene enn den jeg forfølger på de kommende sidene kan være at dette er en nødvendig strategisk manøver. Om disse var like epistemisk usikre som scenariene, ville mye av scenarienes troverdighet som sannsynlige utfall kunne falle bort. Dette fører med seg noe paradoksalt. Åpenheten i scenarioideologien temmes av trendenes ikke-forhandlbarhet.

⁶⁵ Langdon Winner, professor i statsvitenskap ved Rensselaer Polytechnic Institute, opptre for øvrig indirekte i NOU 1994:17s andre scenario, «Opprøret». Her får vi lese et foredrag holdt ved Polyteknisk forening 14. mars

alternative.» Det interessante er altså at man på tross av å konstruere disjunktive scenarier for å åpne opp for nye tanker om framtiden, likevel fastsetter premisser med strenge grenser.

Mens eksemplet ovenfor fra NOU 2000:14 oppsummerer resonnementet i en effektiv kortform, er det ikke det eneste eksempelet. Framtidens ukjennbarhet framheves relativt sjeldent i mine eksempler, men man finner påstanden i tekstene som beskriver scenario-skaping. Her vektlegges ikke ukjennbarheten i seg selv, men heller usikkerheten i scenario-arbeidet, noe som kan leses som et indirekte henvisning til det alle vet – at framtiden er ukjent.

Scenarier er mer rettet mot ny forståelse enn mot korrekte forutsigelser. Poenget er å skildre et sett av mulige framtider – i flertall – som viser hva som *kan* skje, ikke fastslå hva som kommer til å skje. [...] Endringene i samfunnet skjer i et raskt tempo, og langsiktig tenkning er derfor krevende. (NOU 1998:11:444)

Hensikten med scenariene er å vise hva som *kanskje* [sic], ikke å forutsi hva som vil skje. Det er spennvidden og samspillet mellom utviklingstrekk som skal belyses, uten å si hva som er mest sannsynlig. (NOU 2000:14:854)

Alt dette og mer til gjør det nesten umulig å si med noen grad av sikkerhet hva som faktisk vil være den framtidige utslippsutviklingen (i avsnitt 5.7 er det skissert noen alternativer). (NOU 2006:18:43)

Behovet for kunnskap om framtiden og dermed handlingsmuligheter vektlegges tydeligere. I eksemplene nedenfor ser vi at kunnskapen får sin verdi gjennom å enten å styrke vår mentale beredskapsevne overfor framtiden eller gi et bedre grunnlag til å kunne implementere utslippsreducerende regimer.

Et sett med scenarier kan derimot *gi grunnlag for* å bygge prognoser, drøfte ønskede utviklingstrekk samt strategier og handlinger for å realisere dem. (NOU 1998:11:444)

Ved å dramatisere mulige hendelser som viser hva forandringskreftene vil kunne bety for studenter, ansatte, bedrifter og myndigheter, kan en også mentalt bli bedre forberedt på oss det som kan komme. (NOU 2000:14:854)

Likevel har vi behov for å skissere en mulig utslippsframtid, for med noen grad av tydelighet å kunne vise hvordan Norge kan bli et lavutslippssamfunn. (NOU 2006:18:43)

2015 av den amerikanske professoren Windon Lang (se NOU 1994:17:113–116). Påkallelsen av toposet foregår altså ganske eksplisitt.

Å kalle framtiden i scenariene som åpne, slik jeg gjorde tidligere, må nyanseres. Selv om scenarioideologien presenterer prosessen som en mental forfriskning eller skal, slik det er formulert i NOU 1998:11, «utfordre veletablerte virkelighetsforståelser og problematisere utviklingstrekk som ellers gjerne tas for gitt» (NOU 1998:11:444), ser vi også at den kairotiske konstruksjonen av nødvendighet oppretter riset bak speilet. Framtiden er kun åpen i den forstand at man må foreta et valg. Velger man ingenting vil tiden rase fra en.

6.4 Vedlegg eller hovedtekst

Mens vi til nå har sett på hvordan man bygger troverdighet innad i scenariene og delvis utad, vil jeg på de følgende sidene beskrive hvordan scenariene legitimeres retorisk i utredningene. Hva er deres funksjon og nytte? Jeg har ved flere anledning berørt temaet, spesielt i forbindelse med hvordan scenariene forklares som tekster i innledningene til scenario-kapitlene. Jeg vil her forsøke å utdype temaet. I første omgang vil jeg ta for meg betydningen av scenarienes plassering i utredningene for konstruksjonen av scenarienes legitimitet.

I de offentlige utredningene jeg har sett på finnes det to plasseringsmuligheter for scenariene. Enten kan de plasseres i vedlegg eller i utredningenes hovedtekst. I NOU 2006:18 plasseres scenariene i utredningens hovedtekst. Det samme gjøres i NOU 1998:11, «Energi- og kraftbalansen mot 2020». I motsetning til NOU 2006:18 plasseres NOU 1998:11s scenarier mot slutten av hovedteksten. De seks siste kapitlene før vedleggene er viet scenariene. Disse kapitlene strekker seg fra side 444 til side 539 og utgjør dermed en stor del av utredningene. I NOU 1994:17, «Til informasjonens pris», og NOU 2000:14, «Frihet med ansvar», derimot plasseres scenariene blant vedleggene. I NOU 1994:17 er scenariene og scenarienes innledning Vedlegg 1 og strekker seg fra side 100 til side 121. I NOU 2000:14 er scenariene og scenarienes innledning Vedlegg 11 og strekker seg fra side 841 til side 905. Vi ser altså utredningene har scenarier av ulik lengde og med ulik plassering. Jeg vil på de følgende sidene forsøke å vise at plasseringen av scenariene henger sammen med deres språkdrakt og epistemiske status innad i utredningene.

NOU 1998:11s utvalg ble gitt som mandat å «utrede og vurdere energi- og kraftbalansen for Norge fram mot 2020 ... Vurderingen av energi- og kraftbalansen skal ta utgangspunkt i ulike framskrivninger av balansene...» (NOU 1998:11:3). Utvalget ble bedt om å foreta framskrivninger av energi- og kraftbalansen i Norge. Både NOU 2006:18 og NOU 1998:11 benytter MSG-6 i sine framskrivninger. Framskrivninger er statistiske beregninger ut i fra dagens utviklinger og trender, og MSG-6 er en «anvendt generell

likevektsmodell for norsk økonomi utviklet i Statistisk sentralbyrå». ⁶⁶ Modellen «gir en detaljert beskrivelse av norsk økonomisk politikk, produksjon og forbruk» (NOU 2007:8:172). At disse framskrivningene skal formuleres i scenarier er ikke fastsatt av Olje- og energidepartementet, men valgt av utvalget. Det opplyses i utredningens innledning at utvalget «valgte å gjennomføre en scenarioprosess med bistand fra Per Espen Stoknes i Semco as» (NOU 1998:11:7). I kapittelet i NOU 1998:11 som innleder scenariene knyttes ikke scenarioskapingen til en arbeidsgruppe eller en person, men beskrives i relasjon til modellen MSG-6. I innledningen til NOU 2000:14s scenariovedlegg derimot fortelles det at scenariene har blitt til gjennom prosjektet *scenarier.edu* (eller *scenarier2010.edu*). Under vedleggets overskrift opplyses det at vedlegget er en rapport «utarbeidet av Arbeidsgruppen for digitale læremidler [ADL] i samarbeid med Future Preview på oppdrag fra Utvalget for høgre utdanning ('Mjøsutvalget')» (NOU 2000:14:841). ⁶⁷ I NOU 1994:17 innledes scenariovedlegget med en argumenterende tekst av Petter Gottschalk som beskriver scenariene og argumenterer for betydningen av IT i framtiden. Under tittelen på underkapittelet med scenariene, «Framtidsbilder», opplyses det at scenariene er laget av Ingunn Rasmussen Sørli. ⁶⁸ Vi ser altså at det er en ulik prosess bak scenariene og det er ulikt hvordan prosessen presenteres.

I NOU 2006:18 blir utvalget eksplisitt bedt i mandatet om å «skissere scenarier hvor de nasjonale utslippene av klimagasser reduseres med 50–80 prosent innen 2050» (NOU 2006:18:15). I motsetning til de to klimautredningene blir utvalgene til NOU 1994:17 og NOU 2000:14 ikke bedt om å lage scenarier.

En delforklaring til denne forskjellen har med hvor rettet mot framtiden utredningene er. Mens NOU 1998:11 og NOU 2006:18, de to klima- og miljøorienterte utredningene, er rettet mot et framtidig tidspunkt, 2020 og 2050, har utvalget i NOU 2000:14 blitt bedt om å utrede «norsk høgre utdanning etter år 2000» (NOU 2000:14:5), det vil si etter tidspunktet for innleveringen av utredningen, og NOU 1994:17 å «vurdere om det er behov for nye eller endrede regler når det gjelder prising av offentlig informasjon» (NOU 1994:17:15), altså uten datering eller spesielle tidsperspektiver. Vi ser at når man eksplisitt planlegger for flere tiår blir scenarioskaping relevant, mens utredninger uten klare framtidsperspektiver eller med kortsiktig framtid i syne ikke gjør scenarioskaping relevant i samme grad. At scenariene plasseres i vedlegg i de to siste utredningene og i hovedteksten i de to første kan med andre

⁶⁶ <http://www.ssb.no/forskning/modeller/msg/>

⁶⁷ Informasjon om scenarioskapingen finner man på følgende nettside: <http://www.uio.no/adl/scenarier2010/>

⁶⁸ Interessant nok er Ingunn Rasmussen Sørli også en del av gruppen som jobbet med scenariene i NOU 2000:14. Dette kan kanskje ha noe å si for valgene av genrefartøy for scenariene.

ord ha noe med hvilken betydning scenariene har i mandatet: Bes det eksplisitt om scenarier, anses de som viktige nok til å være en del av utredningens hoveddel og anses å ha en betydning som kunnskapskilde.

Men forskjellene mellom scenarienes plassering har ikke alene med mandatet å gjøre. Scenariene skiller også lag i hvordan de er konseptualisert genremessig og stilistisk. Jeg har allerede nevnt at man i NOU 2000:14 og NOU 1994:17 skriver scenarier gjennom andre genrer, hvor NOU 2000:14 stiller med avisartikler, rektors dagbok, ukebladartikler og utdrag fra taler og NOU 1994:17 avisartikler, dramatiserte dialoger og utdrag fra taler. Scenariene i NOU 1998:11 skifter ikke mellom ulike genrer, men holder seg til kun en form for redegjørende fortelling, som eksemplene nedenfor kan illustrere.

Politikken i begynnelsen av neste århundre viser seg i all hovedsak å være dominert av de tanker og idéer som kjennetegnet 1980–90 årene. Vekslede koalisjonsregjeringer skifter på å ha stafettpinnen i et «løp» som i hovedsak følger samme kurs. I lønnsforhandlingene videreføres den såkalte «solidaritetslinjen» fra 1990-årene og forhindrer en mulig lønnsvekstspiral. (NOU 1998:11:455)

I årene framover mot 2020 skjer det ingen store klimaendringer eller større miljøkatastrofer. Hyppigheten av orkaner, tørke, oversvømmelser viser en viss økning. Mange enkeltrapporter viser foruroligende tall, men de fleste større indikatorer om det globale klimaet viser ikke tilstrekkelig tydelige endringer til å skape internasjonal overbevisning om at dette skyldes menneskeskapte utslipp. (NOU 1998:11:457)

Stilen er konstaterende og utredende. Kontrasten er stor om man sammenligner denne teksten med utdrag de to andre utredningene. Her ser vi eksempler på stilen i en HENNE-ukebladsartikkel i NOU 2000:14 og en av NOU 1994:17s «Ved middagsbordet»-dialoger.

Sondre, Heddas kjæreste det siste året, studerer ved det populære internasjonale nettuniversitetet, Virtual Learner, startet med utspring fra det norske teknologiselskapet U-MAN for 5 år siden. Elevene inviteres inn i virtuelle virkeligheter, eller såkalte VR-rom, og presenteres etter en selvvalgt grafisk profil. Virtual Learner forstår alle språk, enten det er fransk, eller urdu og språkbarrierer forsvinner dermed. Arenaen anses som svært tilgjengelig fordi elevene opplever visuell nærhet med lærer, medstudenter, presentasjonsflater, videobilder, arkiv, e-bøker, osv. Sondre studerer blant annet historie, og 3D muliggjør gjenskapelse av historiske situasjoner. Hele klassen kan reise sammen tilbake til vikingtiden, eller på vandring gjennom 1700-tallets London. Sondre kan tre inn i læringsmodus akkurat når det skulle passe han, mens han trår på treningssykkelen, er på kontoret, eller på vei hjem med toget. «Sondre tror han er innmari trendy da, når han går på denne skolen», sier Hedda, «men egentlig er det mest same shit, new wrapping». (NOU 2000:14:877)

Raslende bak avisen mumler mor: «For en gangs skyld stemmer det, det som står i avisen altså», sier hun. «Alle politikerne snakker om næringslivets rammebetingelser, og alt det koker ned til er at vi skal betale mye, gjerne mer enn det koster, for offentlige tjenester. Mitt lille programvare-firma bruker Nett-Export mye, men det er blitt kjempedyrt; opplagt verst for de minste bedriftene. Overskuddet hadde vært større dersom vi slapp den slags rammebetingelser.» (NOU 1994:17:109)

Scenariene knytter seg til ulike genreforhold med tilhørende genrekonvensjoner. Mens de kommunikative valgene som har blitt gjort kan være tilfeldige, både i den forstand at utvalgene ikke hadde noen spesiell formening om utformingen og fordi analyse materialet er for lite til å kunne komme med kvalifiserte utledninger, ser vi i hvert fall en tendens. Scenarier basert på framskrivninger og med mandat om å lage scenarier ser å ligge nærmere utredningenes øvrige tekst genremessig og stilmessig. Det kan altså se ut til at en kvantitativ basis legger opp til et bestemt saklighetsnivå som den mer fritt spekulerende formen for scenariearbeid ikke bindes av. Fra et retorisk perspektiv: Scenarier som henter sin troverdighet fra en kvantitativ tilnærming bygger sin ethos mer rundt et saklighetsideal hvor nøktern språkbruk inngår. Scenarier som ikke har denne kvantitative basisen vektlegger skapingsens kreative aspekt mye mer.

Denne vektingen av scenarienes funksjon kan vi også se gjenspeilet i innledningene til scenariokapitlene. I NOU 1998:11 beskrives scenarioskapelsen i underkapittelet «Om scenarier og langtidsplanlegging» på følgende vis:

Hver av disse fortellingene skisserer en bestemt og ikke usannsynlig samfunnsutvikling. Historiene har sitt utgangspunkt i nåsituasjonen, og utvikles ut i fra en gjennomgang av generelle trender (sosiale, politiske, økonomiske, teknologiske og økologiske). Endringene i samfunnet skjer i et raskt tempo, og langsiktig tenkning er derfor krevende. Scenarier søker å formidle en langsiktig helhetsforståelse hvor det nettopp er samspillet mellom mange faktorer og drivkrefter som er avgjørende. [...] Ved tradisjonell planlegging og framskrivninger forsøker man å avgrense usikkerheten om framtiden. Istedenfor å avgrense usikkerheten ved hjelp av makroøkonomiske framskrivninger, prøver scenario-tilnærmingen i større grad å frigjøre seg fra økonomiske modeller og å bevare fokus på den strukturelle usikkerheten. Scenariene kan forstås som verktøy for nettopp å organisere grunnleggende usikkerheter og hvordan disse henger sammen med mer sannsynlige drivkrefter for utviklingen. (NOU 1998:11:444)

Her betones scenarienes evne til å innreflektere usikkerhet innenfor en planleggings-sammenheng. Scenarier blir som et supplement til de mer tradisjonelle framsynsformene i utredninger. Man tar et steg forbi den kvantitative tryggheten. I NOU 2000:14 argumenteres det for bruken av scenarier med henvisning til den kognitive og kreative verdien.

Scenarietenkning er en arbeidsmetode som går ut på å arbeide seg gjennom og strukturere det vi vet og kan anta om den fremtiden og som er viktig for oss i dag. En viktig grunn til at mange finner det både lærerikt og morsomt å lage scenarier, er at scenariene er fortellinger med en begynnelse, et hendelsesforløp og en slutt. Ved å dramatisere mulige hendelser som viser hva forandringskreftene vil kunne bety for studenter, ansatte, bedrifter og myndigheter, kan en også mentalt bli bedre forberedt på oss det som kan komme. (NOU 2000:14:854)

Innenfor en tekstkultur som verdsetter saklighet og nøkternhet blir framtiden et problem. Den kan ikke beskrives med samme epistemiske sikkerhet som nåtiden og fortiden. Når man har muligheten til å skrive scenarier i en stil som ligger nært opp mot utredningens øvrige stil, via framskrivningenes kvantitative autoritet, kan man håpe en smitteeffekt: Utredningens troverdighet drypper ned på scenariene. Når denne strategien ikke er tilgjengelig kan det være vel så rasjonelt å vektlegge scenarienes annerledeshet. «Ikke bare er det nyttig, det er også gøy!»⁶⁹ Vi ser likevel at verdien av denne annerledesheten har sine begrensninger. Utvalgenes forståelse av utredninger som genre og som makttekst bidrar til å opprettholde skillet mellom utredning og scenario: En familiemiddag kan ikke dukke opp midt i en utredning, men må plasseres i vedlegg.

6.5 Legitimering av scenarier

Om scenariene har ulik epistemisk status i de ulike utredningene, har de i alle fall blitt ansett som vesentlige nok til å inkluderes i utredningene. Hvordan legitimeres så bruken av dem? Vi har allerede sett eksempler på noen måter scenarier legitimeres, både gjennom nødvendighetskonstruksjoner og gjennom appeller til bestemte arbeidsformer og -metoder. Alt i alt kan det sies at det brukes lite energi i utredningene på å legitimere tilstedeværelsen av scenarier, noe man i utgangspunktet kan anse som pussig. Scenarier er med botaniske termer mer podet på utredningene enn et resultat av naturlig krysspollinering. Hvis teksters retoriske virkning har noe med å vinne tilhørighet til en verdensbeskrivelse, å begrunne det usikre, hvorfor må ikke scenarier begrunnes grundig? Jeg vil komme inn på dette problemet nedenfor, men vil først peke på et skille mellom utredningene jeg analyserer.

Hvordan scenariene innledes varierer mellom utredningene. I 2006:18 finner vi scenariene i et kapittel som diskuterer framskrivninger av Norges utslipp av klimagasser, i

⁶⁹ Gledesropet er her forbeholdt scenarioskaperne og i mindre grad leserne av scenariene. Selv om det kan være underholdende å lese scenarier, peker det lærerike og morsomme til scenarienes verdi for instansen som produserer dem (jf. Jenssen om scenarioskaping som sosialiseringstøytøyt innad i bedrifter (Jenssen forestående:40)).

NOU 1994:17 finner vi en tekst som diskuterer informasjonsbehandling i dag og framover, i NOU 2000:16 og NOU 1998:11 finner vi en lengre sammensatt tekst som blant annet beskriver bruken og nytten av scenariene. Det er altså enklest å lese ut hvordan scenariene legitimeres i de to sistnevnte utredningene. I og med at både den nyeste og den eldste utredningen mangler innledningen som forklarer bruken og nytten kan man altså ikke se på fraværet som uttrykk for at scenariene som proto-genre er noe problematisk som har dukket opp eller at forståelsen av scenariene som tekster og genre har blitt internalisert av relevante tekstkulturer. En forklaring er denne: I NOU 2006:18 og NOU 1994:17 benyttes ikke scenariobegrepet på samme måte som i NOU 2000:16 og NOU 1998:11. Faktisk omtales framtidsvisjonene ikke som scenarier, men som framtidsbilder. Det er sannsynligvis en korrespondanse mellom navngivingen og prosessen bak. Som tidligere nevnt står en enkeltperson bak scenariene i NOU 1994:17, og siden det er ingen som navngis i NOU 2006:18 er det uklart hvem som står bak scenariene (utover utvalget selv). Scenariene i disse to utredningene bygges altså ikke på en slik scenarioprosess som har blitt populært og popularisert de senere årene (jf. NFR 2010a og 2010b). Vi ser denne dobbeltheten i scenariobegrepet i NOU 2000:16 og NOU 1998:11 også hvor scenariene, når de omtales for seg (altså uten arbeidet bak), kalles framtidsbilder. Framtidsbilder (som kronikkeksempelen i innledningen) er kanskje ikke den mest utbredte genren, men er antakeligvis gjenkjennelig for de fleste. Scenarier er sannsynligvis like lettfattelige som tekster, men arbeidsprosessen bak er det neppe. Når scenariene i NOU 2000:16 og NOU 1998:11 får sin innledning med argumentasjon for nytteverdien av scenarier, peker det ikke utelukkende på det tekstlige resultatet, men også arbeidsprosessen. Legitimeringen av scenarier er dermed ikke bare en legitimering av en tekstlig praksis, men også en arbeidspraksis.⁷⁰

En vanlig fortolkning av scenarier er at de er kognitivt redskap, en metode for å skape et bilde av det som vil komme som kan kontrasteres med eller supplere mer kvantitative tilnærminger. Dette er det som har blitt omtalt som scenarioideologien, at det å tenke og spekulere i disjunktive utfall, å synliggjøre ulike muligheter, gjør en bedre rustet til å møte framtiden. Redskapsargumentet er todelt i det at arbeidet med å skape scenariene blir presentert som en tankestrategi som scenarioskaperne kan ta med seg videre i sitt arbeid (jf. scenarier som vare), og samtidig er det et redskap for lesere av scenariene for å få løst opp i

⁷⁰ Når jeg ikke skiller mellom framtidsbilder og scenarier, og kaller alle for scenarier har dette med perspektivet i oppgaven. Jeg tror det er flere veier mot et tekstlig utfall, en genre som scenariene, utover det som er foreskrevet i scenariobyggingstankegangen.

forenklende, enhetlige fordommer om framtiden.⁷¹ Den første varianten finner vi støtte for i NFRs spørreundersøkelse blant scenarioskapere om styrken ved foresight. Nesten 40 % av respondentene i undersøkelsen svarer at foresights fremste fordel er at det er «et verktøy for å skape bevissthet om viktige endringer i omgivelsene» (NFR 2010b:8). Det kognitive ved scenariene anses med andre ord å være sentralt. Videre svarer 55 % av respondentene på spørsmål om hvilke begrunnelser man har for å bruke foresight at «vi trenger å forstå mer av de usikre drivkreftene i utviklingen» (NFR 2010b:9). Scenarioskaping (sammen med andre foresightverktøy) forstås altså som redskaper som kan skape innsikt i det som skjer i samtiden og framtiden. Scenariene legitimeres dermed som redskap dobbelt gjennom å være et redskap for scenarioskapere og for scenariolesere.

I argumentet om scenarier som kognitive redskap finner vi også vektleggingen av det dramatiserte i scenariene. Å dramatisere gjør en mentalt forberedt på det som kan komme, som det står i NOU 2000:14. Bruken av scenarier begrunnes dermed som en kontrast til resten av utredningsteksten, at det ikke-nøkterne har en leserpedagogisk eller retorisk funksjon som man ikke oppnår gjennom utredningenes prosa.

En vesentlig forskjell mellom scenarier og utredningstekster ligger i det dramatiserte og disjunktive. Mens man innenfor et mer tradisjonelt planleggingsregime gjerne er forventet å åpenlyst argumentere for og mot ulike tiltak og vurdere dem seg i mellom⁷², vil sammenligningen og argumentasjonen i scenariene i større grad befinne seg mellom linjene eller nettopp i de dramatiserte formene. En sammenligning fra retorikkens verden kan være illustrerende. I retorisk teori skiller man mellom syllogismen og enthymemet. Mens syllogismen består av det fulle argumentet, over- og underordnet premiss og konklusjon, inneholder enthymemet kun to av tre. Årsaken til at et element fjernes er enten at premisset er akseptert av publikum og dermed overflødig å nevne eller at premisset er uspiselig og man forsøker å lede oppmerksomheten vekk fra premisset. Selv om enthymemet kanskje ikke nyter samme status som syllogismen i det at det ikke er en fullstendig logisk rekke, har den noen fordeler. For publikum kan det være kjedelig og også oppleves som nedlatende å måtte bli loset gjennom en hel syllogisme når man tidlig fatter poenget. Samtidig kan det være smigrende for publikum at man ikke blir matet med teskje, men heller må utlede det

⁷¹ I mange av tilfellene av scenariobygging er scenarioprodusentene og -konsumentene en og samme gruppe, for eksempel en bedrift bygger scenarier til internt bruk. I mine eksempler er dette ikke tilfellet. Mens scenariobyggingen har en funksjon for produsentene som tankerredskap, skal jo utredningen leses av andre enn utrederne.

⁷² Konsekvensutredninger, et annen type tekst man finner i utredninger, kan være et eksempel. Disse tekstene er, med juridisk fundament i plan- og bygningsloven, foreskrevne kartlegginger av konsekvenser tiltak vil ha for miljø, naturressurser eller samfunn. I likhet med scenarier tar de for seg framtiden, men i motsetning til scenarier vektlegges tydelig sikker kunnskap. Konsekvensutredningens formål er dokumentasjon av konsekvenser av handlinger, ikke en «hva hvis» som i scenariene.

manglende elementet selv. Scenarienes retorisk effekt kan sammenlignes med enthymemets effekt. I stedet for en tørr byråkrattekst med sine innvendinger, modereringer og kommentarer, presenteres leseren for en spennende, ny verden hvor gangen fram og forløpet videre er relativt udiskutert (med trendbeskrivelsene som et unntak). Som Lennart Hellspång skriver er et «poäng med berättelser [...] att de tillåter oss att hävda tesen indirekt, utan att ta bladet från munnen» (Hellspång 2000:27). En annen parallell til enthymemet er at «enthymemets retoriske styrke [er] dets evne til at forklæde det topiske valg som en logisk slutning». Samtidig som publikum utleder det skjulte premisset, beveges fokuset vekk fra perspektivet som er anlagt i det eksplisitte premisset (Gabrielsen 1999:36). Dramatisering har dermed også en strategisk funksjon.

Scenariene kan legitimeres gjennom dramatisering som et overtalelsesredskap og som et forståelsesredskap. I NOU 2000:14 vektlegges dramatiseringens verdi for scenarioskaperne («Scenariene skal bidra til ny læring ved at deltakerne går igjennom hendelsesforløp som er beskrevet på en dramatisert og begripelig måte» (NOU 2000:14:848)) og i NOU 1998:11 ser det ut til at lesernes forståelse er det vesentlige når utvalget knytter verdien av scenarier opp mot formidling («Scenarier søker å formidle en langsiktig helhetsforståelse», «Scenarier kan også være en egnet metode når det kan inntreffe endringer som det ikke fins gode historiske paralleller til» (NOU 1998:11:444–445)).

I og med at dramatisering ikke kun er for leserne, men også for scenarioskaperne finnes det en sammenheng mellom dramatisering og valg av aktører og metoder. Dramatisering har sin metode, kan man si. I gjennomgangen av scenariometoden i NOU 2000:14 presenteres en kreativ fase etter at nåtidens drivkrefter er identifisert. Her kreves «intuisjon og et tverrfaglig sammensatt scenarieteam bestående av både innsidere og folk utenfra» (NOU 2000:14:849). I samme utredning beskrives det å utvikle scenarier som «en styrt prosess hvor det veksles mellom analyse og kreativitet» (NOU 2000:14:848). «Myke» kunnskapskilder og en dialogbasert arbeidsform regnes altså som legitime metoder for å skaffe kunnskap om framtiden. Siden man i stor grad har forpliktet seg til et ikke-deterministisk syn på framtiden, for eksempel gjennom å snakke om ulike framtider heller enn én monolittisk framtid, gjennom å anse framtiden som form- og forhandlingsbart eller rett og slett vise til at framtiden er ukjent, er ekspertkunnskap ikke tilgjengelig i samme grad som andre felt. Dermed vektlegges andre aktører og andre typer kunnskap. Med andre ord opererer scenarier innenfor et kunnskapsregime som avviker fra utredningene. Scenariene deler til dels deltakerperspektivet med NOUene ved at utvalget skal bestå av en bestemt kombinasjon av kompetanser og interesser. Forskjellen ligger i hvem man anser som

representanter for interesser og hvem som har kompetanse. Mens utredningene i vesentlig grad prioriterer sakkyndighet, verdsettes bredde mer i scenarier. Aktørgruppen «stakeholdere», altså et vagere begrep enn for eksempel interessenter, er den dominerende i scenarier (NFR 2010b:18). Metodebruken peker i samme retning. Fagkunnskap er mindre viktig enn intuisjon og kreativitet i scenariobygging. En bekreftelse på dette finner man i NFRs brukerundersøkelse hvor de slår fast at «flerfaglighet og oversiktskunnskap – snarere enn å kunne gå i dybden innenfor ett fag – synes å være et kjernepoeng i foresight» (NFR 2010b:18). Når det ikke argumenteres særlig for hvorfor et slikt deltakerutvalg og slike metoder bør aksepteres, kan dette tolkes som at man anser ordningen som allerede legitim, at kontrasten til utredningenes form er uproblematisk. Dette gjør det mulig, tror jeg, å lese scenariobygging opp mot et bestemt samfunnssyn og kunnskapssyn som følger fenomenet nettverkssamfunnet. Hierarkiske relasjoner erstattes med horisontale relasjoner, tilknytninger er ad hoc og kunnskap eller heller utnyttelse av kunnskap er en nøkkелverdi (Castells 2000, 2004). En sterkere formulering som samtidig kanskje treffer spikeren bedre er den følgende: Framstillingen av scenariearbeidet representerer en kooptering av det utopiske. For å forklare hva jeg mener med denne formuleringen, vil jeg foreta en ekskursjon til Luc Boltanski og Eve Chiapellos undersøkelse av endringer i ledelsesregimer i Frankrike i *The New Spirit of Capitalism* (2007).

Boltanski og Laurent Thévenot har argumentert for at man i moderne samfunn opererer med seks primære begrunnelsesregimer («justificatory regimes») hvor atferd kan begrunnes og evalueres ut i fra regimespesifikke kriterier (Boltanski og Thévenot 2006).⁷³ Disse regimene er fortolkningsposisjoner og, kanskje mer vesentlig for Boltanski og Thévenot, standarder man kan knytte seg til og som danner en felles plattform for å danne enighet eller å kritisere. Rammene for hvor enighet nås er altså et kjernepunkt (Boltanski og Thévenot 2006:25). Denne teorien om begrunnelsesregimer har noen likheter med topikken som gjør at jeg vil beskrive og tolke teorien nærmest mulig topikken. Forbindelsen til topikken er for øvrig noe forfatterne selv vedgår (Boltanski og Thévenot 2006:67).⁷⁴

Grunntanken bak Boltanski og Thévenots teori er at man har et sett med kriterier for hva som er bra og dårlig innenfor hvert regime, noe a la Aristoteles spesifikke topoi. Å plassere en sak innenfor én diskursramme framfor en annen tilbyr et bestemt register av

⁷³ Disse regimene, omtalt som *Cité*, byer, eller verdener av Boltanski og Thévenot, er «the Inspirational World», «the Domestic World», «the World of Renown», «the Civic World», «the Market World» og «the Industrial World» (Boltanski og Thévenot 2006:159–211). I Boltanski og Chiapello benyttes ordet by heller enn verden.

⁷⁴ I Boltanskis undersøkelse av mediering av smerte benyttes begrepet «topic» som kategoriseringsbetegnelse og han knytter selv begrepet eksplisitt til klassisk retorisk toppikk (Boltanski 1999:xv).

evalueringsmuligheter som former fortolkningen av saken. I en politisk kamp om plasseringer innad i et parti vil man kanskje vurdere kandidater og i prosessen appellere til ulike regimer etter om man mener at personen er kvalifisert eller ikke. Kanskje har personen høy anseelse, noe som gjør det mulig å vurdere personen som kvalifisert gjennom «the World of Renown», altså omdømmeregimet, men kanskje kan personen vurderes som ukvalifisert gjennom «the Industrial World» – «jo, men han/hun hadde en bedrift som gikk konkurs og han/hun er ikke spesielt effektiv i det store og hele.» Disse byene er altså som mentale steder man knytter til begrunnelse og evaluering av personer, gjenstander og fenomener. I likhet med topoi er man bundet til ulike regimer etter hva som aksepteres som troverdig og som kan gi grunnlag for enighet. Det finnes altså en doxisk basis for hva man kan artikulere innenfor regimene og hvorvidt regimer framtrer som relevante til ulike saker.

For Boltanski og Chiapello har kapitalismen endret «ånd» fra 60-tallet til 90-tallet. Med «ånd» mener de den ideologiske basisen som legitimerer personers overbevisning om kapitalismens verdi og som gjør overbevisningen attraktiv (Boltanski og Chiapello 2007:16). Boken bygger videre på systemet Boltanski og Thévenot utviklet, men beskriver et sjuende regime, nemlig «the projective city» (Boltanski og Chiapello 2007:105). Denne siste byen tar for seg nettverkstenkningen og verdisystemer knyttet til evaluering av mobilitet, fleksibilitet, innovasjon og kommunikasjonsferdigheter. Disse egenskapene har positiv valør og betegner hvilke egenskaper som kjennetegner det å lykkes i «the projective city». Boltanski og Chiapellos har gjennom en undersøkelse av ledelseslitteratur i Frankrike kommet fram til at synet på lederskap har endret seg fra 1960-tallet og 1990-tallet. Endringen er knyttet til en nedgang i argumentasjon fra «the Industrial World» til en oppgang i argumentasjon fra «the projective city» (Boltanski og Chiapello 2007:136). For forfatterne har denne endring en sammenheng med den politiske situasjonen på 60-tallet, hovedsakelig i 1968.

Mens kapitalismekritikk ikke var nytt på den tiden, var kombinasjonen av kritikktyper særegen. Kapitalismen hadde da og tidligere mottatt kritikk av en sosial art, om ulikhet, utbytting og styrking av individualisme på bekostning av solidaritet – en kritikk gjerne forbundet med arbeiderbevegelsen, og av en kunstnerisk art («artistic criticism»), om fremmedgjøring, tingliggjøring, standardisering og en undertrykkelse av det singulære og personlig autonomi – forbundet med bohemer og borgerskapets kritikere. Forskjellen mellom kritikkformene var kravet om trygghet (sosial kritikk) og autonomi (artistisk kritikk) (Boltanski og Chiapello 2007:171). Mens den sosiale kritikken hadde vært målbært av flere enn den artistiske tidligere, var disse to kritikkformene i årene før og etter 1968 nært bundet sammen ved at både arbeidere og studenter deltok sammen (Boltanski og Chiapello

2007:169–170). Det som skjedde i perioden mellom midten 60-tallet og midten 70-tallet var, i følge Boltanski og Chiapello, at arbeidsgiverorganisasjonene i Frankrike først tolket motstanden mot kapitalismen gjennom rammene for den sosiale kritikken og forsøkte å komme kritikken i møte ved å bedre kårerne for lavtlønnede. Siden kapitalismekritikken ikke ble dempet av disse endringene, ble den artistiske kritikken omtrent samtidig med oljekrisen i 1973 imøtekommet i form av endringer i arbeidsmiljøet (Boltanski og Chiapello 2007:177–195). Bakgrunnen til at arbeidsgiverorganisasjonene endret forståelsen av hvor kritikken kom fra var at de i større grad tok til seg råd fra konsulenter, human relations-spesialister og sosiologer om at kritikken angikk en motstand mot Fordisme og Taylorisme. Parallelt med endringen i hvordan kritikk ble fortolket, gikk mange av de politisk aktive studentene fra å være studenter til å bli ansatte i statlige og private instanser. Med seg tok de med den artistiske kritikken og utgjør i dag deler av makteliten. Denne bevegelsen fra studentopprør, fra opposisjon, til posisjon kjenner vi også i Norge gjennom kritikk av 68er-generasjonen. Felles er her på den ene siden en bestemt selvforståelse:

68-ernes kjæreste fortelling handler om dem selv, om hvorledes de kullkastet stivnede hierarkier, frigjorde den intellektuelle dialog og sto imot allehånde koloniseringsforsøk mot frihet, likhet og broderskap. (Neumann 2001:70)

Og på den andre siden hvordan denne selvforståelsen består på tross av endrede maktrammer: «Det som kjennetegner 68-ernes forhold til makt, er at de på en og samme tid har glidd inn i maktposisjoner, og opprettholdt sin egenforståelse som opposisjonelle» (Neumann 2001:70). Tankegodset endrer karakter når det flyttes fra opposisjon til posisjon, eller med Mannheims begrepspar når utopi blir ideologi, når det utopiske koopteres og realiseres (Mannheim 1991:173). Boltanski og Chiapellos hovedpoeng er nettopp det at den økte tilslutningen til «the projective city» kommer på bakgrunn av 68er-generasjonens inntog i maktposisjoner. Og videre at denne byen kjennetegnes av et syn på arbeid som kjennetegnes av honnørordene som lanseres i NOU 2000:14, intuisjon og kreativitet (jf. Boltanski og Chiapello 2007:113).

Det finnes et metodisk og fortolkningsmessig gap mellom Boltanski og Chiapellos «the projective city» og Castells nettverkssamfunn. Begge parter finner en økning i nettverksorientering, men begge begrunner det ulikt. For Boltanski og Chiapello foregår endringene i fortolkningen av verden, for Castells følger nettverkssamfunnet informasjonsteknologiens utbredelse. Mens Boltanski og Chiapellos analyse, som de selv påpeker, har en potensielt begrenset generaliserbarhet i det at de knytter sin analyse til franske forhold, er Castells' analyse internasjonal (Jagd 2005:63).

Boltanski og Chiapellos analyse har i et retorisk perspektiv likevel den fordel at den angår begrunnelsen av fenomener, ikke fenomenene selv.⁷⁵ Det er derfor de i denne sammenhengen er relevante. Når intuisjon og kreativitet framheves som arbeidsredskaper i utredninger og lite retorisk gjøres for å legitimere disse redskapene som relevante, nyttige og i det hele tatt berettigede, er det mulig å lese dette som et resultat av en endring i synet på kunnskapsproduksjon. Men denne endringen er på ingen måte total. I utredningssammenheng er scenariene som et supplement å anse. De gir «et grunnlag for mer robuste beslutninger» om framtiden, men erstatter ikke andre metoder (NOU 1998:11:445). Det utopiske tankegodset som kreativitets- og intuisjonsfokus har bak seg er i alle tilfeller som tekst underlagt det planleggingsregimet NOUer representerer. Legitimeringen av scenarier i NOUer kan derfor ses på som underartikulering av et ideologisk ståsted som gjennom sin underartikulasjon tilkjennegir tilstedeværelsen av et begrunnelsesregime som avviker fra det ideologiske ståstedet rammeteksten representerer. I det ligger det også scenarienes mulige posisjonering vis-à-vis utredningene.

Scenariene legitimeres nemlig også gjennom trusselen om å miste forsprang eller bli glemt av framtiden. Som det står i NOU 2000:14 har mange «erfart [...] at fravær av scenarietenkning kan medføre tapte muligheter» (NOU 2000:14:849). Mens en slik måte å framstille saken på kan, som vist tidligere, danne bildet av scenarier som tvers igjen nødvendige for å kunne være forberedt på framtid og at fraværet er fryktelig, kan det også leses som en posisjonering og forhandling med utredningene. I NOU 1998:11 kontrasteres planlegging og scenarier eksplisitt:

Ved tradisjonell planlegging og framskrivninger [sic] forsøker man å avgrense usikkerheten om framtiden. Istedenfor å avgrense usikkerheten ved hjelp av makroøkonomiske framskrivninger, prøver scenario-tilnærmingen i større grad å frigjøre seg fra økonomiske modeller og å bevare fokus på den strukturelle usikkerheten. (NOU 1998:11:444)

I den grad NOUer forstås som en type dokumenter som inngår i tradisjonell planlegging, er dette en markering av avstand. Gjennom fokuset på alternative metoder, som intuisjon og kreativitet, dannes det et bilde av at NOUer i seg selv er mindre gode redskaper for å planlegge for framtiden. Hvorvidt en slik posisjonering finner sted er vanskelig å avgjøre,

⁷⁵ Når Boltanski og Chiapello beskriver «the new spirit of capitalism» omtaler de den ideologien, det settet med ideer som gjør kapitalisme attraktiv. Castells åndsvariant, «the spirit of informationalism» (Castells 2000:210–215), beskrives som en form for kultur, men ser mest ut til å være en teknologideterministisk overføring av det mange vil mene kjennetegner IKT til menneskene som bruker IKT. Denne siden ved Castells teori er også noe han har blitt kritisert for (jf. Garnham 2004:175–176).

men det kommer klart fram i scenarioinnledningene at noen egenskaper og tilnærminger er mer produktive enn andre:

Ferdigheter i innovasjon, forestillingsevne og prosjektsamarbeid er mangelvare i samfunn og næringsliv. Svaret heter i stadig flere sammenhenger PBL, - p-basert læring der 'p'-en kan stå for problem, prosjekt eller produkt og læringsformer med et stort innslag av samarbeid, fleksibilitet og metalæring ('lære å lære'). (NOU 2000:14:848)

Scenarieproduksjonen markeres som en kunnskapskilde som beveger seg forbi de tradisjonelle redskapene gjennom honnørordene Boltanski og Chiapello knytter til «the projective city». Litt av problemet med å avgjøre om dette utgjør en posisjonering overfor utredningene eller om det kun representerer en generell selvanbefaling gjennom toposet «nytt er bedre enn gammelt» er uvisst. I NFRs rapporter om foresight kritiseres flere ganger eldre planleggings- og policyregimer for å være for ekspertdominerte, for å mangle fleksibilitet og være for lite handlingsorientert (NFR 2010a:9). Selv om dette ikke er en direkte kritikk av NOUer, antydes det likevel at utredninger mangler legitimitet blant stakeholdere (NFR 2010a:33). En slik kritikk ville neppe ha gjort seg innenfor rammene av en NOU. Mens det finnes et ønske om å differensiere mellom gammelt og nytt, dårlig og godt, må en slik kritikk være subtil for å hindre at man skyter seg selv i foten. Skulle dette ikke representere en posisjonering innad mot utredningsformen, men heller mot det som implisitt konstrueres som en eldre og utdatert form for arbeidspraksis er dette likevel interessant. Argumentasjonen fungerer som en oppbygging av motsetninger mellom det gamle og det nye, det sneversynte (framskrivinger) og det som frigjør fra vanetenkning (scenarier som tankeredskap), det statiske (planlegging) og det dynamiske (scenarier som prosess).

Konstruksjonen av nødvendighet er en komponent i dette motsetningsbildet. På samme måte som scenarier presenteres som et redskap med nye midler, knyttes scenarier også opp mot et framtidsbilde hvor nettopp slike midler er nødvendige. I NOU 2000:14 opprettes det en forbindelse fra scenarier til nåtidig handlekraft:

Utviklingen er ikke forutbestemt, den vil i stor grad avhenge av de valg aktører, institusjoner og myndigheter tar i møtet med de utviklingstrekk som er beskrevet i denne rapporten. Derfor har vi valgt å utarbeide scenarier som beskriver ulike tilpassinger for UH-sektoren i en globale [sic] kunnskapsøkonomi. (NOU 2000:14:844)

Fordi utviklingen ikke er forutbestemt, velger utvalget å utarbeide scenarier. Det er som et nåtidens redskap i møte med den ukjente framtiden at scenarier blir det eminente redskapet. Denne forbindelsen mellom scenarier og nødvendighet er ikke enestående for scenariene i utredningene. Kanskje kan det omtales som et standardtopos innenfor feltet. På nettstedet forskning.no intervjues Jan Dietz, spesialrådgiver i NFR, om framveksten av foresight, og uttaler at «finanskrisen har gitt mange en kraftig påminnelse om behovet for framtidsberedskap». ⁷⁶ Denne måten å legitimere scenarier og andre former for framtidsstudier peker på det bakenforliggende doxa at framtiden kan og må gripes. Interessant nok kan man finne en lignende argumentasjon for behovet for forskning på framtidsstudier. Som Nik Brown med flere skriver i innledningen til antologien *Contested Futures* (2008):

The analysis of articulated futures is crucial because it is in the shared times of the new millennium that contested futures in science and technology are most apparent and where the future agendas of distinct constituencies have to take account of one another. (Brown, Rappert og Wester 2008:8)

Kanskje er det noe med framtiden som tema som innbyr til slike argumenter, men poenget her består. Framtiden konstrueres i scenarieinnledningene som noe som kun kan møtes på et forsvarlig vis gjennom å bruke scenarier. I sin studie av forskning på HDTV har Harro Van Lente vist hvordan argumentasjon for teknologisk innovasjon gjerne innebærer en endring i synet på den nye teknologien hvor håp og noe vagt løftefullt raskt erstattes av en argumentasjon for nødvendigheten av pengebruk og en forpliktelse til å frambringe teknologien (Van Lente 2008). Dette er en endring i synet på framtidsobjektet som går parallelt til legitimeringen av scenarier. Først presenteres de som nyttige redskaper for framtidsberedskap og senere anbefales de som det eneste redskapet som faktisk kan gi beredskap. Når beredskapen kun kan vinnes gjennom en metode, kan man bare tape uten.

Trusselen og scenarioideologien i kombinasjon er dermed en interessant retorisk cocktail. Man opererer både med en form for nødvendighet gjennom fravær av alternativer og en appell til mental frihet. Denne dobbelheten er konsistent med Boltanski og Chiapellos forståelse av endringer i den kapitalistiske ånden. I deres oversikt over egenskapene til «the projective city», byens grammatikk, peker de ut det de kaller storhetstilstand, et begrep som betegner hvilke egenskaper som verdsettes innenfor en by og som gir grunnlag for å begrunne hvorfor noe er godt. I «the projective city» er denne tilstand kjennetegnet av blant annet tilpasningsdyktighet, fleksibilitet, evne til å involvere seg, å være motiverende, ikke-

⁷⁶ <http://www.forskning.no/artikler/2010/februar/242474>

preskriptiv og tolerant, etc. (Boltanski og Chiapello 2007:112). Disse egenskapene, spesielt de to første, bærer i seg den ovenfor nevnte dobbeltheten: «Those without a project who no longer explore networks are threatened with *exclusion* – that is to say, in effect, with death in a reticular universe» (Boltanski og Chiapello 2007:111). Fordi man må være åpensinnet, tilpasningsdyktig og på annet vis i stand til å bevege seg fritt i en nettverks- og prosjektbasert verden, er stillstand døden. Mental fleksibilitet, å ha en dynamisk framtidsberedskap, er i seg selv et krav om å engasjere seg uten stopp. Mental frihet og tvang gjennom nødvendighet representerer dermed ikke motsetninger i legitimeringen av scenarier, men uttrykker en egenskap ved begrunnelsesregimet scenariene opererer under.

6.6 Oppsummering

Som vi har sett må scenarioskapere foreta et retorisk arbeid både i det å få scenariene til å virke troverdige som mulige framtider og legitimere bruken av scenarier i utgangspunktet. Det interessante med disse aspektene ved scenariene er at førstnevnte må i større grad foregå i teksten, mens sistenevnte springer i større grad ut i fra utenomtekstlige faktorer. Scenariene kan bygge opp troverdighet gjennom å først fremme et bilde av nåtiden og på bakgrunn av denne illustrere hvordan dette bildet kan utvikle seg. Dramatisering av hendelsene bidrar også til å levendegjøre tekstene. Legitimeringen av scenarier som tekster i utredninger foregår gjennom en minimal kommunikasjon av det begrunnelsesregimet som ble kalt «the projective city». Vi ser altså her en forbindelse mellom scenarienes legitimeringsgrunn og den tredje makttekstvarianten Berge presenterer: «Teksten iscenesetter en viss diskursiv orden, ideologi, doxa eller mentalitet idet teksten ytres i en situasjonskontekst» (Berge 2003:32). På det tydeligste er denne diskursive eller ideologiske ordenen synlig gjennom den kombinerte vektleggingen av mental åpenhet om framtiden og nødvendigheten ved å være forberedt på framtiden.

7 Drøfting

7.1 Hva vet vi nå om scenarier?

Formålet med denne avsluttende drøftingen er å samle noen tråder fra analysen, vise enkelte sammenhenger som ikke har vært eksplisitt tematisert og deretter diskutere scenarier og deres politiske makt. Konkret handler disse sammenhengene og trådene om scenarienes funksjon, om forholdet mellom legitimering og genre og scenarienes betydning i utredningene. Før jeg

kommer inn på disse temaene vil jeg kort oppsummere de vesentligste funnene fra de foregående kapitlene.

Det første spørsmålet jeg stilte var «Hva kjennetegner scenarier som genre?» Svaret ble at scenariogenren var kjennetegnet av noen få tekstlige kjennetegn og et kontekstuell kjennetegn. Scenariene ble i første omgang forstått som narrativer om framtiden. Disse narrative var uensartede ved at de ble formulert gjennom forskjellige typer genrefartøy, noe som blir foreskrevet gjennom håndbøker i scenarioarbeid. Vi så også at bruken av ulike genrefartøy ble premiert på bakgrunn av ideen om at scenarier, for å være virksomme, må fange oppmerksomheten. Vi så videre at dette virksomme idealet hadde sin begrunnelse i at scenarier er tekster som skal overtale – de er argumenter forkledd som historier. I tillegg så vi at scenariene som foreskrevne tekster hadde i seg et ideal om å løsne opp i gamle fordommer og å utfordre tenkingen om framtiden, det som ble kalt scenarioideologien.

Det neste spørsmålet var «Hvilken argumentativ funksjon har scenarier i NOUer?» Vi så at scenariene i NOU 2006:18 fungerte som en pathosappell fra Lavutslippsutvalget for å øke tilslutningen til utvalgets tilrådinger. Vi så også at ulikheten i den stilistiske formuleringen av scenariene kunne forklares med henvisning til topikkbegrepet og tosidigheten i retorikken. Funksjonen til scenariene som pathosappell i NOU 2006:18 var forståelig både gjennom en lesning av scenariene som strategiske ytringer og som ytringer formulert ut i fra normal språkkompetanse. I analysen som fulgte i kapittel 6 så vi for øvrig også et annet eksempel på hvordan scenarier kan fungere i NOUer, nemlig som en indirekte hierarkisering og konsolidering av bestemte framtidsbilder. IKT og markedsstyring ble lagt som premiss for spørsmålet om hvilke framtider man kunne seg for seg. Dermed ble begge faktorene uunngåelige i scenariene, det vil si garanterte i framtiden, og en variant ble formulert som overlegen alternativene gjennom en «gylne middelvei»-logikk. Det er med andre ord grunn til å skille scenarioideologien som et ideal i genresammenheng og de faktiske funksjonene scenarier kan ha.

Det tredje og siste spørsmålet var «Hvordan legitimeres bruken av scenarier i NOUer?» Her skilte jeg mellom scenarienes oppbygging av troverdighet intern og legitimitet eksternt. Som vi så ble troverdigheten bygd opp blant annet gjennom en vekselvirkende og lagbyggende logikk hvor de ulike elementene i framtidsbildene og de omliggende tekstene, innledning og trendbeskrivelser, bekreftet og styrket hverandre. Vi så også at scenarier godt lot seg forklare som det argumentative virkemiddelet illustrasjon.

I analysen av legitimitet så vi at scenarier i NOUer stilistisk sett skiller lag etter tema og hvorvidt de er etterlyst i mandat eller ei. Legitimiteten ble forklart med henvisning til

Boltanski og Chiapellos begrep «the projective city», og bruken av scenarier ble forstått som en forlengelse av 68-generasjonens inntog i maktposisjoner. Vi så også at scenarier legitimeres gjennom en bestemt nødvendighetskonstruksjon hvor paradoksalt nok framtiden er ukjent, men framtidskunnskap nødvendig og scenarier botemiddelet.

7.2 Scenariers funksjon og legitimitet i offentlige utredninger

Funksjonsaspektet ved scenariene ble tidlig knyttet opp mot det som ble kalt scenario-ideologien, «scenarier skal også kunne utfordre veletablerte virkelighetsforståelser og problematisere utviklingstrekk som ellers gjerne tas for gitt», som det står i NOU 1998:11, eller å anskueliggjøre uten fordom, slik det også har blitt formulert. Denne forståelsen av funksjonen er ønsket og foreskrevet. Det er opphavspersonenes overleverte intensjon at scenariene skal forstås på denne måten og det er utgangspunktet for scenarioarbeid slik det formidles i lærebøker om scenariobygging (for eksempel van der Heijden 2005). Det er også den mest relevante tolkningen alle scenariene sett under ett. En presentasjon av tre-fire disjunktive framtidsbilder er forståelig først og fremst når man legger til grunn at ingen av bildene definerer framtiden, men alle foreslår, og at framtiden kan befinne seg mellom eller utenfor disse. Som en genre er den sosiale handlingen scenariene utfører nettopp denne funksjonen. På oppdrag fra ulike instanser skapes scenarier med det formålet å åpne opp framtider. I NFRs rapport om brukere av framtidsstudier rapporteres det om andre begrunnelser for bruk av scenarier og andre framtidsstudieteknikker, men det at framtidsstudier kan utfordre virkelighetsoppfatninger rager høyest (NFR 2010b:20).

Når det gjelder de enkelte scenariearbeidene, utfører scenariene også andre funksjoner enn å åpne opp framtider. Mens scenariene i NOU 2006:18 fungerte som en oppmyking av leseren for å få økt støtte til Lavutslippsutvalgets tilrådinger, ser det ut som at scenariene i NOU 2000:14 benyttes for å argumentere for fordelene med en bestemt kombinasjon av IKT- og markedsinnflytelse i UH-sektoren. Dermed ser det ut til at det er et avvik mellom scenario-ideologien og hvordan scenariene faktisk virker. Er det så grunn til å knytte scenario-ideologien til scenarienes sosiale handling? Er det ikke heller grunnlag for å se på scenarier som tekster som bærer enkelte likheter, blant annet navn, men som benyttes til vidt forskjellige formål? Svaret er her at den sosiale handlingen som utføres kommer før de ulike formålene. Miller vektlegger i hennes definisjon av genre at genrer formes i retoriske situasjoner som gjentar seg. Et sett med formelle og substansielle trekk blir i større eller mindre grad formalisert. En situasjon som repeteres innbyr likevel ikke bare til

standardisering, men inkluderer også det unike øyeblikkets kairos. Om grensene for ens aktivitet er fastsatt, er det man gjør innenfor disse grensene mer åpent.

Et naturlig neste spørsmål blir da om grensene for scenarier egentlig er fastsatt. Mens en skulle tro at mangfoldet i bruken av genrefartøy pekte i motsatt retning, er dette, som jeg har vist, i større grad norm enn avvik. Faktisk er ikke bare mangfoldet en vilkårlig beslutning hos de som har skrevet scenariene, men i stor grad foreskrevet i håndbøker. Som van der Heijden skrev bør originalitet ha frie tøyler. Samtidig som dette tyder på at det finnes noen bestemmelser på hvordan et scenario bør se ut, er det at normen er foreskrevet et tegn også i motsatt retning. Tekstnormer er jo ikke nedskrevet, men konvensjonaliserte i det stilltiende. Behovet for å bestemme en norm er heller et tegn på at normen ikke er etablert.⁷⁷ Et lignende indisium er innledningene til scenariene i NOU 2000:14 og NOU 1998:11. Her blir leseren forklart hvordan man skal lese scenarier, det vil si det er ikke gitt at leseren vet hvordan scenariene skal leses. Det er derfor egentlig større grunn til å anse normene som styrer scenariogenren som lite utbredte og i liten grad konvensjonaliserte.

Samtidig som det ser ut til at genren i liten grad er etablert som en genre, så vi i analysen av hvordan bruken av scenariene legitimeres i utredninger at legitimiteten springer lite ut i fra mengden retorisk forarbeid i innledningene til scenariene, men heller oppnår man legitimitet gjennom å knytte seg til bestemte honnørord eller med Boltanski og Chiapellos begrep et bestemt begrunnelsesregime, «the projective city». Er det hold i at dette begrunnelsesregimet har bredt seg ut slik at man lettfattelig kan knytte scenarienes kortfattede eksistensbegrunnelse til et større kulturelt topos, betyr det at en del kulturelle forutsetninger som kommer forut for tekstnormene er etablerte, og i forlengelsen at man kan forvente at tekstnormer vil bli mer etablerte senere. Dette betyr også at scenarier kan betegnes som makttekster gjennom Berges tredje betydning: At de kan kun forstås relevant gjennom å inkorporere en bestemt ideologisk posisjon, nemlig det jeg tidligere har omtalt som scenarioideologien.

Et nytt spørsmål åpnes det opp for i forlengelsen av disse betraktningene: Hvis det i liten grad er klart hva et scenario er og hvordan det skal brukes, hvilken effekt har scenariene i utredninger? Eller formulert annerledes: Som makttekster, hvor mektige eller virksomme er de? Dette spørsmålet faller utenfor denne oppgavens rekkevidde, men jeg vil nevne et moment i den forbindelse.

⁷⁷ En parallell til dette resonnementet finner man i Norbert Elias' undersøkelse av *civilité* (Elias 1994). I en gjennomgang av etikettehåndbøker finner han en økende grad av indrestyring og at de tidligere tiders grovkornede råd senere kun impliseres gjennom å allerede være uuttalt forbudte. En norm er neppe ordentlig etablert som en norm før den har blitt doxa, blitt forutsatt.

Hvis man ser på de politiske konsekvensene av de fire utredningene ser man at de deler seg i to grupper: Tilrådingene i NOU 2000:14 og NOU 1994:17 er i relativt stor grad omgjort til virkelighet. Mange av Mjøsutvalgets forslag for UH-sektoren har blitt implementert, fra endring i utbetaling av studielån og finansiering av utdanningsinstitusjoner (markedsinnflytelse i form av incentivtenkning) til endring av gradssystemet. Prisingsutvalget fikk gjennomslag for å fjerne prising på offentlig informasjon. Tilrådingene i NOU 1998:11 og NOU 2006:18 har derimot i liten grad blitt gjennomført. Tatt i betraktning at scenariene kun utgjør en liten del av utredningene kan man spørre seg hvor stor innflytelse de har. Antallet sider i utredningene gir ingen indikator på virkning ettersom scenariene i NOU 2000:14 og NOU 1994:17 verken er de som tar størst eller minst plass prosentvis. Samtidig er scenariene i NOU 2000:14 og NOU 1994:17 plassert i vedlegg og er ikke etablert i mandatene som en nødvendig del av utredningene – i motsetning til NOU 1998:11 og NOU 2006:18. Tema er i så fall en bedre kandidat. Gruppeinndelingen følger et tematisk mønster. Utredninger med scenariene som omhandler IKT får gjennomslag, utredninger med scenarier som omhandler klimaproblematikken får det ikke. Hvis man antar at scenariene har en politisk virkning i utredningene burde de scenariene, ut i fra en tanke om at velformethet er en indikator på suksess, som var de beste og mest innbydende (i betydningen velformulert) være de med størst virkning. Hvor vidt dette er tilfelle er vanskelig å avgjøre uten en empirisk studie av leseres syn på scenariene, men som jeg har forsøkt å vise er klima et tema som det er vanskelig å hankses med. Mens man har et utbredt og kjent topisk register for ny teknologiske muligheter for framtiden, er et slikt register for konsekvenser for miljøet ikke like velutfyllt.⁷⁸ Dette er en kandidat til å forklare variasjon i politiske konsekvenser.

En annen har å gjøre med det jeg påsto tidligere om plassering og status, at utredninger med mandat til å lage scenarier med kvantitativ basis legger seg språkmessig nærmere opp mot utredningenes tone, noe NOU 1998:11 og NOU 2006:18 gjorde. Kanskje er det gunstigere å skrive scenarier som er kreative, originale, og som skiller seg ut fra utredningen?

En tredje er at scenariene har liten eller ingen betydning, at oppfølgingen av uvalgenes tilrådinger ikke beror alene på utredningenes retoriske muskler, og at politiske konsekvenser handler alene om politisk vilje. Endringer i retning av mer bruk av IKT, det vil si stimulere næring, er kanskje mer innbydende (i betydningen fristende) enn å måtte tilpasse seg klimaendringene, altså å kutte framfor å bygge ut.

⁷⁸ I den grad det finnes et slikt register for klima er nok dette knyttet til pathoshjørnet i Killingsworth og Palmers miljødiskurstriangel (Killingsworth og Palmer 1992) og dermed tilknyttet tekstnormer som neppe lar seg forene med utredningenes tekstnormer. Vi ser likevel tendenser når det tredje scenariet i NOU 2006:18 knytter problematikken opp mot et bibelsk språk, det vil si en språkdrakt brukt til å om ånd.

I NFRs undersøkelse av foresight kartla de omfanget av framtidsstudier. I 2003 fantes det 70 registrerte prosjekter i Norge, i 2009 cirka 400 (NFR 2010b:8). Hvorfor finnes det da så få eksempler på scenarier i NOUer? Jeg har forsøkt å antyde noen grunner i slutten av forrige analyse. Scenarier og utredninger kanskje grunnleggende er (men i alle tilfeller konstrueres som) ulike måter å møte den tilbakevendende situasjonen «hvilke valg bør vi ta? Hva er gagnelig for oss?» En del av fra situasjonen er å avgjøre om noe skal løses gjennom en kjapp, prosjektbasert prosess eller en flerårig, utredende prosess. Kanskje har ikke prosjektbegrunnelsesregimet den troverdigheten innenfor visse forvaltningstema som gjør det naturlig å kombinere disse to. Patricia Dunmire argumenterer for at genreteori bør inkludere et syn på temporalitet i teksters kontekst, at hvordan tid konseptualiseres ulikt innenfor ulike sosiale, historiske og institusjonelle rammer bidrar til å forme genren (Dunmire 2000). Dette kan kanskje være en faktor som bidrar til å forklare hvorfor de to typene tekst så sjeldent møtes.

Det at klimaproblematikken og IKT er de temaene som er representert når NOUer inkluderer scenarier kan være en indikator på at relativt nye tema, som klimapolitikken og IKT til en viss grad kan sies å være, er lettere å samassosiere med nyere tekstlige tanke-redskaper. Denne eventuelle samassosieringen kvalifiserer likevel til et aber. NFR foreslår at foresight og forskning kan kombineres. Om bruken ikke er helt klart, antydes det at foresight kan «være en måte å sammenfatte, forklare og dramatisere komplisert forskningsbasert kunnskap på» (NFR 2010a:23). Om en slik forklarende evne skal materialisere seg, må det finnes et språk som målbærer det. Klimaproblematikken har det så langt ikke.

7.3 Scenarier og politisk makt

Jeg har ikke tenkt å forlate temaet «scenarier og politisk makt» ennå. Virkningen av scenariene er som nevnt vanskelig å fastslå. Det som derimot lar seg diskutere er den politiske betydningen av scenarier. Kort og slagordmessig formulert er spørsmålet om scenarier er uttrykk for en demokratisk eller demagogisk kultur. I denne diskusjonen beveger jeg meg litt vekk fra scenarier i NOU og litt mot scenarier i sin alminnelighet, det vil si som tekster i også andre typer dokumenter. Dette kommer av at scenarier i NOUer er, som jeg har nevnt, sjeldne. Jeg går ut i fra at den politiske makten til scenarier i NOUer kan skille lag fra scenarier i andre dokumenter ut i fra vertstekstens autoritet, men at scenariene i de to kategoriene likevel ikke er artsfremmede. Jeg antar altså at det finnes et metodisk eller prosessuelt felles grunnlag, en noenlunde felles ideologi og at tekstene tilhører samme genre.

For den siste Maktutredningen var det på den ene siden positivt at det finnes ulike former for «tilleggsdemokrati», ulike kanaler for politisk makt for borgere utover folkestyret,

men på den andre siden et problem at «politisk ledelse mister makt» og at «fristilte etater og markedsrettede selskaper får tilført makt» og at disse «frasier seg ansvar» (NOU 2003:19:13, 20). Hvorvidt framtidsstudier bør forstås innenfor kategorien «tilleggsdemokrati» eller «fristilte etater og markedsrettede selskaper» er altså spørsmålet.

Tolkningen av hvor scenarier bør plasseres varierer etter ståsted og problemstilling. I NFRs rapport om foresight i Norge plasseres framtidsstudier tydelig innenfor «tilleggsdemokratiet»:

Spørsmålet om deltagelse har en interessant *demokratisk dimensjon*: Et bredere engasjement i viktige fremtidsdiskusjoner kan ses som et gode i seg selv, og kan gi beslutninger et mer legitimt grunnlag, enten de fattes i folkevalgte organer eller internt i en bedrift. (NFR 2010a:12)

Scenarier kan i følge NFR ha et demokratisk potensial gjennom valg av deltakere. Mens en utredning begrenser utvalget av deltakere til en kombinasjon av sakkyndige og interessenter, men med vekt på ekspertise, velges det, som jeg har nevnt tidligere, til scenarier deltakere fra en bredere bakgrunn: Ekspertter, lekfolk, stakeholdere, borgere (brukere), etc. NFR skriver (om samfunnsforesight⁷⁹) at bredde må ikke «nødvendigvis forstås som høyt antall deltagere; det er allsidighet og legitimitet som er avgjørende» (NFR 2010a:29). Legitimitet er nok neppe forstått som troverdighet generelt, ethos – legitimitet i den forstand vil nok de fleste ønske seg – men derimot legitimitet som troverdighet overfor «berørte krefter i samfunnslivet» (NFR 2010a:29). Kombinasjonen allsidighet og legitimitet peker altså på at utvalget av personer som deltar i scenarioarbeidet er bredt og at scenariene skal ha legitimitet hos et potensielt bredt lag. En NOU kan i verste fall være skrevet fra forvaltningen til stortinget uten å inkludere andre relevante aktører og slikt sett i stor grad mangle legitimitet i de brede lag. Et eksempel på samfunnsforesight skal i teorien favne bredere.

Som en intensjon er dette et godt utgangspunkt for å fungere demokratiserende. Problemet oppstår i første omgang når man ser på et scenario som en tekst i en verden full av tekster. Scenarier som tekster kan plasseres blant de mange rapporter, utredninger og strategidokumenter som beveger seg fra og til konsulentselskaper, forskningsinstitutter, universiteter og høyskoler, stats- og kommuneforvaltning. Disse typene tekster har ikke samme

⁷⁹ NFR skiller mellom tre typer foresight: Samfunns-, regional- og organisasjonsforesight. Disse skille seg fra hverandre ved å ha ulike formål, ulike tilnærminger og bruksområder. For eksempel vil formålet med samfunnsforesight være å «sette søkelys på viktige samfunnsspørsmål», for regionalforesight å «utvikle nettverk og regional samhandling» og for organisasjonsforesight å «posisjonere organisasjonen for en global konkurransearena» (NFR 2010a:52). Jeg vil her knytte diskusjonen mest opp mot samfunnsforesight ettersom det er det som utføres i NOUene jeg har undersøkt.

gjennomslagsfeltet i det offentlige rom som NOUer og inngår svært sjeldent i NOUer (mine fire eksempler representerer stort sett det som finnes av scenarier i NOUer). Om de nevnes i for eksempel aviser vil de neppe ha samme status som utredningene. Dette betyr likevel ikke at tekstene ikke har betydning. Forskjellen er heller den at de i større grad beveger seg utenfor offentlighetens oppmerksomhet og kommenteres kun hvis de skiller seg tydelig ut eller er skrevet av personer eller grupper som allerede er tydelige i det offentlige rom (*Scenarier 2000* (1987) og *Horisont 21* (2000) er slike eksempler). Dermed kan man stille spørsmålet om hvorvidt legitimiteten hos de «berørte krefter i samfunnslivet» har noen reell betydning. Eller, spørsmålet er hvem de «berørte krefter» er. Tilgang til og interesse for scenariene er en forutsetning for at de skal leses. Leses ikke tekstene av de «berørte krefter» er legitimiteten, det tilleggsdemokratiske, teoretisk. Her kan det innvendes at også NOUer heller ikke sirkulerer i et åpent nettverk⁸⁰ og at manglende oppmerksomhet rundt scenarioarbeid kan like gjerne attribueres til for eksempel pressens manglende vilje til å videreformidle budskapet. Men innvendingen gjør ikke scenariearbeidet mer demokratisk.

Et annet moment som angår både scenarienes lesere og produsenter er den språklige utformingen. Å premiere fantasi og det å dramatisere kan være inkluderende. Scenarier er ikke knyttneveprosa, for å bruke Børdahls formulering (Børdahl 2003:46), men er mer lekende og med en skrivestil som er lettere å lese enn den jevne forvaltningssakprosaen. Slik sett er scenariearbeidet også et godt korrektiv til et økonomiserende politisk tankesett. Det er ikke den kvantitative bunnlinjen som definerer det som er attraktivt (selv om lønnsomhet og idealbilder på ingen måte er antitetiske til hverandre), men summen av historiene, alle de ulike elementene som trekker i gunstig retning. Det ligger altså et inkluderende, deliberativt potensial i scenarier. Gjennom dramatisering blir ulike framtider synliggjort og det blir lettere å se konsekvenser av samtidens ulike trender og endringer.

Det demagogiske potensialet følger dessverre som en ond tvilling. Scenarier kan like gjerne som et korrektiv til en sneversynt nyttetenkning være et supplement eller en måte å tilsløre ideologiske ståsteder. Som jeg har vært inne på i analysen av legitimitet er det grunn til å stille spørsmål ved hvor redelige scenariene i NOU 2000:14 er. Markedsstyring og utbredt bruk av IKT får fordelaktige kår gjennom bli presentert som suksesshistorier. Her er vi altså tilbake i den arketypiske retoriske problematikken: Det finnes ikke noe iboende godt

⁸⁰ Med Dryzek og Tuckers ord: «...devices such as public hearings or provisions for comment on proposed regulations attract only the 'usual suspects,' organized interests who generally react in predictable ways» (Dryzek og Tucker 2008:864).

eller ondt i tekstene, i språkbruk generelt. Mulighetene for scenarier til å være demokratiserende eller demagogiske er potensialer, og i tillegg avhengig av ståsted.

Mens scenariene i for eksempel NOU 2000:14 har blitt kritisert for å skjule det politiske på bekostning av det markedsøkonomiske og teknologiske, finnes det et mulig forsonlig trekk ved dette, nemlig at man ikke foregriper den demokratiske prosessen ved å foreskrive en politisk utvikling. Når man likevel bunner sitt syn i teknologideterminisme blir det uklart hvorvidt dette egentlig er forsonlig eller ikke. Her ser vi i alle tilfeller en parallell til Laginders undersøkelse av framtidsbilder i «offentligt utredande». Teknologideterminisme ser ut til å ha en doxisk basis som muligens er til hinder for å faktisk kunne leve opp til scenarioideologien. Laginder finner i Dataeffektutredningen fra 1978 en beskrivelse av framtidssamfunnet, «informationssamhället», som bærer i seg en del av samme forventningene til framtiden som de man finner i NOU 2000:14 (se Laginder 1989:174–176). Teknologideterminismen som angår IKT kan se ut til å ha både en konserverende og en skapende effekt. Mens forberedelsen på informasjonssamfunnet bidrar til å skape informasjonssamfunnet, er informasjonssamfunnet som topos relativt statisk. Man venter på mye av det samme i 2000 som i 1978. Dermed bidrar ikke scenariene bare til å tenke nytt og å løse opp i gamle fordommer, men bidrar til å konsolidere fordommene. I følge Vincent Mosco har det teknologioptimistiske toposet om IKT båret og bærer med seg ideen om «the end of politics»: At ny kommunikasjonsteknologi ikke bare transcenderer fysisk rom, men også fjerner ulikhet i maktfordeling og gir makt til borgeren (Mosco 2004:58–59). Et slikt syn på teknologi ble, som tidligere nevnt, forfektet i NOU 1994:17 og NOU 2000:14, og bidrar i praksis heller til å sette parentes rundt politikken enn å bidra til den.

Det demokratiske og demagogiske er altså ikke kun noe som angår leseren av scenariene, men det angår også produsenten. I fraværet av (ekte) kunnskap om framtiden, er vi ofre for fantasien. Mens fri fantasi og intuisjon gjerne forstås av scenarioskapere som egenskaper som frigjør menneskesinnet, bindes de til en viss grad til jorden i retorikken. Fantasien og intuisjonen har sine grenser gjennom doxa og topoi. Alt kan i teorien tenkes, men om ideer er som mentale steder må man enten vite hvor man går eller være heldig når man går i blinde. Spesielt i forbindelse med IKT ser det ut til at man går i sirkler, man finner det samme om og om igjen (alternativt, for å holde på metaforen, at man har bosatt seg et bestemt mentalt sted). I scenarioarbeidet kan det med andre ord være et problem at man for lett lytter til sitt onde geni (Perelman og Olbrechts-Tyteca 2006:14).

Men om språket i seg selv ikke angir noen tilhørighet for scenariene i de to kategoriene, har aktørene og de institusjonelle rammene betydning. Selv om det er usikkert

hvorvidt mottakersiden opplever en demokratiserende effekt av scenariene, gjenstår avsender-siden. At flere aktører og aktører fra flere ulike bakgrunner involveres i slike arbeidsprosesser er utvilsomt positivt i et demokratisk perspektiv. At man kan opptre som interessent eller stakeholder, med lekfolkstatus eller som borger/bruker, generelt at det ikke kun er teknokratisk kompetanse som gir legitimitet er positivt. Spesielt de to sistnevnte gruppene gir et godt demokratisk grunnlag hvis scenariets tema er av generell samfunnsinteresse. Det gir scenariet en tilleggsdemokratisk funksjon: Individer og grupper kan delta i påvirkning av politikken gjennom en annen kanal enn folkestyre. Det problematiske med deltakervalget i scenarier har ingenting med disse gruppene å gjøre. Derimot har det med de som har ekspertise og hva denne ekspertisen innebærer.

NFR beskriver hvorfor foresight oppstår på bakgrunn av tre grunnleggende trender: «(i) et voksende krav om å myke opp ekspertdominansen i planlegging og policyutvikling, (ii) en svekket tro på formell langtidsplanlegging og (iii) en generell misnøye med upålitelige fremskrivninger og uforpliktende studier av fremtiden» (NFR 2010a:9). Det er spesielt den første trenden som er interessant her. NFR skriver i samme rapport at «foresight er kanskje spesielt interessant som en mulig kilde til å fornye *den strategiske dialogen med departementene*» (NFR 2010a:6).⁸¹ Vi ser altså at foresight og dermed scenarier har oppstått på bakgrunn av at man ønsker flere og/eller andre aktører inn i det politiske og forvaltningsmessige maktrommet. Hvis disse flere og/eller andre tilhører kategoriene lekmann eller borger/bruker er dette, som nevnt positivt. Men hvilket handlingsrom har egentlig disse aktørene? Som Jenssen har vist foregår det en sosial koordinering av arbeidet med å skape scenarier hvor ulike interesser møtes. Enkeltes perspektiver veier tyngre enn andre, enkelte må innta ansvarsroller i å gjennomføre prosjektene. Makten eller ansvarsrollene plasseres primært hos arbeidsgiveren, det vil si instansen som bestilte scenarioarbeidet, og fasilitatoren (Jenssen forestående).

Som jeg har vært inne på tidligere har scenarier en varestatus gjennom å være et produkt konsulentselskaper produserer selv og selger til ulike institusjoner og bedrifter, eller tar betalt for å lære institusjonene og bedriftene i å produsere selv. Konsulentselskaper har med andre ord en betydningsfull rolle å spille i scenariosammenheng. Hvis man mener at disse er de som skal myke opp ekspertdominansen i planlegging og policyutvikling kan man spørre seg hva oppmykingen egentlig innebærer. Heller ville det vært aktuelt å snakke om erstatte byråkrater med «konsulentfirmaer som har endring som hovedoppgave eller

⁸¹ Begrepet strategisk dialog er hentet fra van der Heijden 2005.

forretning» (NOU 2003:19:20). Oppmykingen kan dermed ses som nedvurdering av ekspertkunnskap, men uten å erstatte med noe kvalitetssikret. Her ser vi også det demokratiske problemet. I tråd med Maktutredningens forståelse av saken kan dette like gjerne bli sett på som en forlengelse av folkestyrets forvitring. Makt beveger seg fra tradisjonelle politiske aktører via forvaltningen og ut til aktører med «kunnskapsmakt uten faglige ambisjoner» (Nilsen 2002). Konsulentselskaper blir premissleverandører, men, som Maktutredningen skriver, «får tilført makt, men frasier seg ansvar (NOU 2003:19:20). Ottar Brox formulerte det følgende i 1966: «Ekspertise er ikke noe en får ved å lese og skrive bøker, observere og analysere, og heller ikke ved å ta eksamener. Ekspertise er noe en tildeles av dem som kjøper det som fagmennene har å selge» (Brox sitert i Nilsen 2002:212). Selv om ekspertdominans ikke er særlig demokratisk, spør det hvor demokratisk det lanserte alternativet er.

7.4 U-topiske drømmer

Når jeg nå nærmer meg avslutningen på oppgaven vil jeg kort diskutere retorikkens betydning for scenarioarbeid. Jeg har allerede avskrevet retorisk instrumentalisme som et redskap for å øke demokratiske potensialet. Det er ingenting iboende i språkbruk som kan demme opp for det demagogiske. Dette er neppe et problem for scenarioarbeid så lenge det strategiske elementet er det bærende, men blir derimot problematisk om man tar scenarioideologien på alvor. Anskueliggjøring uten fordom kan bidra til å øke spekteret av mulige framtider man kan se for seg, og ikke bare konsolidere synene som bygger opp under mektige gruppers ønsker. Scenarienes demokratiske potensial ligger i så fall i å kunne skape bilder av framtiden som utfordrer etablerte syn, gir troverdighet til det som ikke til enhver tid er populært, generelt svarer i mot Margaret Thatchers «there is no alternative». Et problem i scenarioarbeid er forholdet mellom scenarioideologien og de topiske begrensningene man har, slik jeg har vært inne på tidligere. Man kan lett tenke utopisk, men ikke u-topisk. IKT, som jeg har beveget meg inn på fra tid til annen i oppgaven, er det paradigmatisk eksemplet. Hvis formålet virkelig er å tenke nytt (noe det ikke alltid er, jf. Jenssen forestående:129) er man avhengig av å foreta en ekspedisjon i ens mentale landskap heller enn å følge de vante stiene. Matt Staton har formulert følgende kritikk:

I propose that dialogue in foresight is, fundamentally, based so squarely on rules of exchange we already know and don't question, on protocols of communication we are comfortable with and with routines for understanding, categorizing and prioritising events as they are and realistically might be that all futures are subsumed by it and the

future proper, the future unconnected to the present, is never allowed to arrive, can't break its way in. (Staton 2008:55–56)

Framtidstenkningens konvensjoner står i veien for å faktisk oppfylle scenarioideologiens løfte. En lignende kritikk av politisk tenkning stammer fra Chantal Mouffe. I følge Mouffe (2005) bidrar i dagens samfunn en nyliberal politisk logikk, hvor konsensus gjennom dialog er idealet, å utraderes det politiske.⁸² Meningsbrytning er, i følge Mouffe, en bedre rute til et levende demokrati som ivaretar det politiske:

I contend that the belief in the possibility of a universal rational consensus has put democratic thinking on the wrong track. Instead of trying to design the institutions which, through supposedly 'impartial' procedures, would reconcile all conflicting interests and values, the task for democratic theorists and politicians should be to envisage the creation of a vibrant 'agonistic' public sphere of contestation where different hegemonic political projects can be confronted. (Mouffe 2005:3)

Synet til Staton og Mouffe kan nok også være relevant for scenarioskaping. For å ivareta scenarioideologien for igjen å holde ved scenarioskapingens demokratiske potensial bør man i større grad erkjenne betydningen av ens topiske register og de begrensningene det medfører, og i den grad fremtiden kan gripes er man avhengig av meningsbrytning, en reell uenighet om hvordan ting vil bli og hvordan ting bør være. Et lignende poeng har blitt fremmet i framtidsstudietidsskriftet *Futures* av Rasmus Karlsson: «to articulate the futures we do not want may paradoxically be just as important as articulating those we want» (Karlsson 2005:1101). Repeterer man som Cato den eldre det samme om og om igjen – «Ceterum censeo Carthaginem esse delendam» («For øvrig mener jeg Kartago bør ødelegges») – kan det gå troll i ord. Resultatet er ikke nødvendigvis det beste.

⁸² Selv om man kan spekulere på om det kanskje finnes andre årsaker til utraderingen av meningsmotstand enn nyliberal politisk logikk, er poenget om farene med å overvurdere verdien av konsensus gjennom dialog er vesentlig. En slik tilnærming til politikk bidrar til å tilsløre makt og maktbruk mellom de som debatterer og de som lytter, og nedvurderer betydningen av sosial konflikt og genuin meningsbrytning, demokratiets adelsmerke (Flyvbjerg 1998:228–229).

8 Litteraturliste

- Amossy, Ruth (2002). «How to Do Things with Doxa: Toward an Analysis of Argumentation in Discourse» i *Poetics Today*, 23(3), s. 465–487.
- Andersen, Per T. (2002). «Fagfortelling» i Kjell Lars Berge (red.) *Teksthistorie*. Oslo: Norsk sakprosa i samarbeid med Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.
- Andersen, Øivind (1997). «Rette ord til rett tid» i *Rhetorica Scandinavica*, 4/1997, s. 21–27.
- Andersen, Øyvind (2002). *I retorikkens hage*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersson, Simon og Lars Ingelstam (1979). *Planeringens grundproblem. En delrapport från projektet «Prognoser och politisk framtidsplanering»*. Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier.
- Aristoteles (2006). *Retorikk*, oversatt av Tormod Eide. Oslo: Vidarforlaget.
- Asdal, Kristin (2008). «Saken» i Kristin Asdal, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Riiser Gundersen, Helge Jordheim, Tore Rem og Johan L. Tønnesson (red.) *Tekst og historie: Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Asplund, Johan (1979). *Teorier om framtiden*. Stockholm: LiberFörlag.
- Arnold, Erik, Stefan Kuhlman og Barend van der Meulen (2001). A Singular Council: Evaluation of the RCN. *Technopolis*.
- Bakken, Jonas (2006). *Litteraturvitenskapens retorikk: En studie av tekstnormene for gode norske empiriske litteraturvitenskapelige artikler i perioden 1937–57*. Ph.D-avhandling. Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Universitetet i Oslo.
- Barthes, Roland (1998). *Retorikken: En moderne innføring i den gamle retoriske kunst*, oversatt av Knut Stene-Johansen. Oslo: Spartacus Forlag.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bell, Wendell (2007). *Foundations of Futures Studies: History, Purposes, and Knowledge*, Vol. 1. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Bell, Wendell og Jeffrey K. Olick (1989). «An Epistemology for the Futures Field: Problems and Possibilities of Prediction» i *Futures*, 21(3), s. 115–135.
- Berge, Kjell Lars (2003). «Hvor er makten i teksten?» i Kjell Lars Berge, Siri Meyer og Tom Are Trippestad (red.) *Maktens tekster*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Berge, Kjell Lars (2002). «Å skape mening med tekst – et etterord om sakprosa og tekstvitenskap» i Johan L. Tønnesson (red.) *Den flerstemmige sakprosaen: Nye tekstanalyser*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berge, Kjell Lars (1990). *Tekstnormers diakroni: Noen idéer til en sosioteknologisk teori om tekstnormendring*, i serien *Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet*, MINS 33. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Berge, Kjell Lars (1988). «Er språket egentlig retorisk?» i Kjell Lars Berge, Jørgen Fafner, Margaretha Rossholm Lagerlöf og Bengt Nerman (red.) *Vad är retorikk? Fyra föredrag från en seminarserie*. Stockholm: Meddelanden från Institutionen för nordiska språk.
- Bitzer, Lloyd F. (1997). «Den retoriske situation» i *Rhetorica Scandinavica*, 3/1997, s. 9–17.
- Bjørge, Tore (2000). «Retorisk analyse som kritisk virksomhet» i *Rhetorica Scandinavica*, 15/2000, s. 49–60.
- Bluedorn, Allen C. (2002). *The Human Organization of Time: Temporal Realities and Experience*. Stanford: Stanford University Press.
- Boltanski, Luc (1999). *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*, oversatt av Graham Burchell. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boltanski, Luc og Eve Chiapello (2007). *The New Spirit of Capitalism*, oversatt av Gregory Elliot. London: Verso.
- Boltanski, Luc og Laurent Thévenot (2006). *On Justification: Economics of Worth*, oversatt

- av Catherine Porter. Princeton: Princeton University Press.
- Brautaset, Tarald Osnes og Tor-Inge Dovland (1974). «Organisasjonenes formelle representasjon: Litt om omfang og forutsetninger» i Jorolv Moren (red.) *Den kollegiale forvaltning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Breivega, Kjersti Rongen (2003). «Vitskaplege argumentasjonsstrategiar» i *Sakprosa: Skrifter fra prosjektmiljøet Norsk sakprosa*. Nr. 8. Oslo: Norsk Sakprosa i samarbeid med NFF.
- Brown, Nik (2008). «Organising/Disorganising the Breakthrough Motif: Dolly the Cloned Ewe Meets Astrid the Hybrid Pig» i Nik Brown, Brian Rappert og Andrew Webster (red.) *Contested Futures: A Sociology of Prospective Techno-Science*. Aldershot: Ashgate.
- Brown, Nik, Brian Rappert og Andrew Webster (2008). «Introducing Contested Futures: From *Looking into* the Future to *Looking at* the Future» i Nik Brown, Brian Rappert og Andrew Webster (red.) *Contested Futures: A Sociology of Prospective Techno-Science*. Aldershot: Ashgate.
- Burke, Kenneth (1969). *A Rhetoric of Motives*. Berkeley: University of California Press.
- Bybee, Michael D. (1991). «Abduction and Rhetorical Theory» i *Philosophy and Rhetoric*, 24(4), s. 281–300.
- Bøgh, Peter (1978). *Bruken av Sverige i NOU*. Hovedoppgave i statsvitenskap. Institutt for statsvitenskap. Universitetet i Oslo.
- Børdahl, Amund (2003). «Maktprosa» i Kjell Lars Berge, Siri Meyer og Tom Are Trippestad (red.) *Maktens tekster*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Castells, Manuel (2000). *The Rise of the Network Society*, volum 1 i *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Castells, Manuel (2004). *The Power of Identity*, volum 2 i *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Christensen, Tom og Morten Egeberg (1997). «Noen trekk ved forholdet mellom organisasjonene og den offentlige forvaltningen» i Tom Christensen og Morten Egeberg (red.) *Forvaltningskunnskap*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Cicero (2001). *On the Ideal Orator (De Oratore)*, oversatt av James M. May og Jakob Wisse. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, John S. og Aviezer Tucker (2008). «Deliberative Innovation to Different Effect: Consensus Conferences in Denmark, France, and the United States» i *Public Administration Review*, 68(5), s. 864–876.
- Dublin, Max (1990). *Futurehype: The Tyranny of Prophecy*. New York: Penguin Books.
- Due, Beathe (2009). *Forventningers betydninger: IKT, lokalpolitisk deltagelse og engasjement*. Ph.D.-avhandling. Institutt for medier og kommunikasjon. Universitetet i Oslo.
- Dunmire, Patricia L. (2000). «Genre as Temporally Situated Social Action: A Study of Temporality and Genre Activity» i *Written Communication*, 17(1), s. 93–138.
- Ehliasson, Kent (2005). *Framtidsstudier i stora organisationers långsiktiga planering: Analysmodell och fallstudier*. Ph.D.-avhandling. TEMA Teknikk och social förändring. Linköpings universitet.
- Elias, Norbert (1994). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Flyvbjerg, Bent (1993a). *Rationalitet og magt. Bind 1: Det konkrete videnskab*. København: Akademisk forlag.
- Flyvbjerg, Bent (1993b). *Rationalitet og magt. Bind 2: Et case-baseret studie af planlægning, politik og modernitet*. København: Akademisk forlag.
- Flyvbjerg, Bent (1998). «Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?» i *The British*

- Journal of Sociology*, 49(2), s. 210–233.
- Gabrielsen, Jonas (1999). «Retorisk argumentationsteori i et topisk perspektiv» i *Rhetorica Scandinavica*, 9/1999, s. 30–39.
- Gabrielsen, Jonas (2008). *Topik: Ekskursjoner i retorikkens toposlære*. Skive: Retorikforlaget.
- Garnham, Nicholas (2004). «Information Society Theory as Ideology» i Frank Weber (red.) *The Information Society Reader*. London: Routledge.
- Geels, Frank W. og Wim A. Smit (2008). «Lessons from Failed Technology Futures: Potholes in the Road to the Future» i Nik Brown, Brian Rappert og Andrew Webster (red.) *Contested Futures: A Sociology of Prospective Techno-Science*. Aldershot: Ashgate.
- Giddens, Anthony (2002). *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our World*. 2. utgave. London: Profile Books.
- Grimsbo, Olav (1973). *Ekspertise og konflikter i utredningsutvalg: Bruken av og rekrutteringen til utredningsutvalgene i samferdselssektoren 1945–1970*. Hovedoppgave i statsvitenskap. Institutt for statsvitenskap. Universitetet i Oslo.
- Grimsbo, Olav (1974). «Om utredningsutvalg og konflikter» i Jorolv Moren (red.) *Den kollegiale forvaltning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gundersen, Trygve Riiser (2008). «Forfatteren» i Kristin Asdal, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Riiser Gundersen, Helge Jordheim, Tore Rem og Johan L. Tønnesson (red.) *Tekst og historie: Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hartwig, Eilif (2010). «Norge anno 2050» i *Klassekampen*, 03.05.2010, s. 16.
- Hellspong, Lennart (2000). «Berättelser i argumentation: Om en narrativ retorikk» i *Rhetorica Scandinavica*, 16/2000, s. 26–33.
- Herndl, Carl G. og Stuart C. Brown (1996). *Green Culture: Environmental Rhetoric in Contemporary America*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Hompland, Andreas (red.) (1987). *Scenarier 2000: Tre framtidsbilder av Norge*. Oslo: Universitetsforlaget i samarbeid med Scenarier for Norge mot år 2000.
- Hoven, Finn Holmer (1974). «Departementenes deltagelse i offentlige utvalg, styrer og råd» i Jorolv Moren (red.) *Den kollegiale forvaltning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hyland, Ken og Polly Tse (2004). «'I Would Like to Thank My Supervisor': Acknowledgements in graduate dissertations» i *International Journal of Applied Linguistics*, 14(2), s. 251–275.
- Innis, Judith E. (1998). «Information in Communicative Planning» i *Journal of American Planning Association*, 64(1), s. 52–63.
- Jagd, Søren (2005). «The 'Network Ethic' and the New Spirit of Capitalism in French Sociology of Capitalism» i Sokratis M. Koniordos (red.) *Network, Trust and Social Capital: Theoretical and Empirical Investigations from Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Jenssen, Stefanie (forestående). *Foresight between Uncertainty and Convention*. Ph.D.-avhandling. Senter for teknologi, innovasjon og kultur. Universitetet i Oslo.
- Johannesen, Georg (1992). *Retorikkens tre ansikter*. Gjøvik: Landslaget for norskundervisning/J. W. Cappelens Forlag.
- Jordheim, Helge (2008). «Sjangeren» i Kristin Asdal, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Riiser Gundersen, Helge Jordheim, Tore Rem og Johan L. Tønnesson (red.) *Tekst og historie: Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- de Jouvenel, Bertrand (1969). *The Art of Conjecture*, oversatt av Nikita Lary. New York: Basic Books Inc.
- Karlsson, Rasmus (2005). «Why the Far-Future Matters to Democracy Today» i *Futures*, 37(10), s. 1095–1103.
- Killingsworth, M. Jimmie og Jacqueline S. Palmer (1992). *Ecospeak: Rhetoric and*

- Environmental Politics in America*. Carbondale: South Illinois University Press.
- Kjeldsen, Jens E. (2004). *Retorikk i vår tid: En innføring i moderne retorisk teori*. Oslo: Spartacus.
- Kjørup, Søren (1999). *Menneskevidenskabernes Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Klinge, Alex og Müller, Henrik H. (red.) (2005). *Modality: Studies in Form and Function*. London: Equinox.
- Koch, Christian (2009). «Choice is Not True or False: The Domain of Rhetorical Argumentation» i *Argumentation*, 23, s. 61–80.
- Labov, William (2006). «The Transformation of Experience in Narrative» i Adam Jaworski og Nikolas Coupland (red.) *The Discourse Reader*. 2. utgave. London: Routledge.
- Laginder, Ann-Marie (1989). *Framtidsbilder i offentligt utredande: Teknik, utbildning och samhällsutveckling*. Fil. Dr.-avhandling. TEMA Teknik och social förändring. Universitetet i Linköping.
- Lakoff, George og Mark Johnson (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mannheim, Karl (1991). *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London: Routledge.
- Martin, J. R. (2003). «Making history: Grammar for Interpretation» i J.R. Martin og Ruth Wodak (red.) *Re/reading the Past: Critical and Functional Perspectives on Time and Value*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- McCloskey, Donald (1986). *The Rhetoric of Economics*. Brighton: Harvester Press.
- Meyer, Siri (2003). «Som det står skrevet... Tekst og makt: En introduksjon» i Kjell Lars Berge, Siri Meyer og Tom Are Trippstad (red.) *Maktens tekster*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Miller, Carolyn (1992). «Kairos in the Rhetoric of Science» i Stephen P. Witte, Neil Nakadate og Roger D. Cherry (red.) *A Rhetoric of Doing: Essays on Written Discourse in Honor of James L. Kinneavy*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Miller, Carolyn (1994a). «Rhetorical Community: The Cultural Basis of Genre» i Aviva Freedman og Peter Medway (red.) *Genre and the New Rhetoric*. London: Taylor & Francis.
- Miller, Carolyn (1994b). «Opportunity, Opportunism, and Progress: Kairos in the Rhetoric of Technology» i *Argumentation*, 8, s. 81–96.
- Miller, Carolyn (2001). «Genre som social handling» i *Rhetorica Scandinavica*, 18/2001, s. 19–35.
- Mintzberg, Henry (1994). *The Rise and Fall of Strategic Planning: Reconceiving Roles for Planning, Plans, Planners*. New York: Free Press, Macmillian inc.
- Moren, Jorolv (1974a). «Komitésystemets rasjonalitet, internt og eksternt» i Jorolv Moren (red.) *Den kollegiale forvaltning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moren, Jorolv (1974b). «Forvaltningen og omgivelsene» i Jorolv Moren (red.) *Den kollegiale forvaltning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Morlandstø, Lisbeth (1998). *Når estetikken former kritikken: En analyse av pressens dekning av HVPU-reformen*. HBO-rapport 5. Høgskolen i Bodø.
- Mosco, Vincent (2004). *The Digital Sublime: Myth, Power, and Cyberspace*. Cambridge: MIT Press.
- Mouffe, Chantal (2005). *On the Political*. Abingdon: Routledge.
- Myklebust, Sissel (2002). «Mot en kunnskapsbasert kapitalisme?» i Siri Meyer og Sissel Myklebust (red.) *Kunnskapsmakt*. Publikasjon fra Makt- og demokratiutredningen 1998–2003. Oslo: Gyldendal
- Neumann, Iver B. (2001). «68-ere og makt» i *Samtiden*, 2/2001, s. 67–71.

- Neumann, Iver B. og Erik F. Øverland (2001). «Perspektivistisk scenaribyggning: Faghistorie og metode» i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 03/2001, s. 373–408.
- Nilsen, Yngve (2002). «Kunnskapsmakt uten faglige ambisjoner: Econ og norsk klimapolitikk i 1990-årene» i Siri Meyer og Sissel Myklebust (red.) *Kunnskapsmakt*. Publikasjon fra Makt- og demokratiutredningen 1998–2003. Oslo: Gyldendal.
- Norsk forskningsråd (2010a). «Foresight i Norge 2009: Mot et nytt kunnskapsfelt». Rapport 1. Oslo: Norsk forskningsråd.
- Norsk forskningsråd (2010b). «Foresight i Norge 2009: Aktørenes erfaringer med foresight». Rapport 2. Oslo: Norsk forskningsråd.
- NOU 1985:34. «Levekår for psykisk utviklingshemmede». Lossius II-utvalget. Sosialdepartementet.
- NOU 1994:17. «Til informasjonens pris». Administrasjonsdepartementet.
- NOU 1995:9. «Identitet og dialog: Kristendoms-kunnskap, livssynskunnskap og religionsundervisning». Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- NOU 1998:11. «Energi- og kraftbalansen mot 2020». Olje- og energidepartementet.
- NOU 2000:14. «Frihet med ansvar: Om høgre utdanning og forskning i Norge». Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- NOU 2002:10. «Førsteklasses fra første klasse: Forslag til rammeverk for et nasjonalt kvalitetsvurderingssystem av norsk grunnopplæring». Kvalitetsutvalget. Utdannings- og forskningsdepartementet.
- NOU 2003:19. «Makt og demokrati: Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen». Arbeids- og administrasjonsdepartementet.
- NOU 2006:18. «Et klimavennlig Norge». Miljøverndepartementet.
- NOU 2007:8. «En vurdering av særavgiftene». Finansdepartementet.
- Otnes, Per (2006). «Dag Østerberg – Determination through Raptures: The Dialectics of Post-Positivism» i *Acta Sociologica*, 49(1), s. 19–28.
- Peirce, Charles S. (1955). «Abduction and Induction» i Justus Buchler (red.) *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover.
- Perelman, Chaïm (1979). «The New Rhetoric: A Theory of Practical Reasoning» i *The New Rhetoric and the Humanities: Essays on Rhetoric and its Applications*, oversatt av E. Griffin-Collart og O. Bird. London: D. Reidel Publishing Company.
- Perelman, Chaïm og Lucie Olbrechts-Tyteca (2006). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, oversatt av John Wilkinson og Purcell Weaver. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Peters, B. Guy (2001). *The Politics of Bureaucracy*. London: Routledge.
- Platon (1989). *Gorgias*, oversatt av Anfinn Stigen. Oslo: Samlaget.
- Polak, Fred (1973). *The Image of the Future*, oversatt av Elise Boulding. Amsterdam: Elsevier Scientific Publishing Company.
- Richards, I. A. (1936). *The Philosophy of Rhetoric*. Oxford: Oxford University Press.
- Roland, Kjell (red.) (2000). *Horisont 21: Scenarier ved et nytt årtusen*. Oslo: ECON Aschehoug.
- Rosengren, Mats (2003). *Doxologi: En essä om kunskap*. Skive: Rhetor förlag.
- Sagdahl, Bjørn (1974). «Utredningskomitéer i norsk trålpolitikk: Middel til problemløsning og strategi» i Jorolv Moren (red.) *Den kollegiale forvaltning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandvin, Johans Tveit (1996). *Velferdsstatens vendepunkt: En analyse av reformen for personer med utviklingshemming som uttrykk for brytning i velferdsstaten*. Dr. Polit. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Schwartz, Peter (1996). *The Art of the Long View: Planning for the Future in an Uncertain World*. New York: John Wiley & Sons.

- Solheim, Erik (1987). «Scenarier med fremtid i pastell» i *Aftenposten*, 10.12.87, s. 2.
- Solvang, Bernt Krohn og Jorolv Moren (1974). «Partsrepresentasjon i komitéer: Litt om utviklingen over tid» i Jorolv Moren (red.) *Den kollegiale forvaltning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SOU 1972:59. «Att välja framtid: ett underlag för diskussion och överväganden om framtidsstudier i Sverige». Arbetsgruppen för framtidsforskning. Justitiedepartementet.
- Staton, Matt (2008). «Monstrous Foresight» i Christiano Cagnin et al. (red.), *Future-Oriented Technology Analysis: Strategic Intelligence for an Innovative Economy*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Storsul, Tanja, Trine Syvertsen, Anders Fagerjord, Faltin Karlsen og Arnt Maasø (2005). «Vennlige visjoner for digital-tv – NTVs framtidsbeskrivelse som retorikk» i *Norsk medietidsskrift*, 2, s. 94–103.
- Strandbakken, Pål (1991). «Vitenskapsteoretisk andunge eller demokratisk svane?» i Kjell Dahle og Pål Strandbakken (red.) *Om fremtidsstudier. I spillerommet mellom vitenskap og politikk*. Oslo: Prosjekt Alternativ Framtid.
- Summa, Hilka (1990). «Ethos, Pathos and Logos in Central Government Planning Texts: Rhetoric as an Approach to Studying a Policy-making Process» i Sakari Hänninen og Kari Palonen (red.) *Texts, Contexts, Concepts: Studies on Politics and Power in Language*. Jyväskylä: The Finnish Political Science Association.
- Svarstad, Hanne, Erik Framstad, Nigel G. Yoccoz og Bjørn Åge Tømmerås (2004). «Tverrfaglig scenariebygging om natur og miljø». Oppdragsmelding 811. Trondheim: NINA.
- Svennevig, Jan, Margareth Sandvik og Wenche Vagle (1994). *Tilnærminger til tekst: modeller for språklig tekstanalyse*. Oslo: Cappelen Akademiske forlag.
- Swales, John M. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Setting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swart, R. J., P. Raskin og J. Robinson (2004). «The Problem of the Future: Sustainability Science and Scenario Analysis» i *Global Environmental Change*, 14, s. 137–146.
- Throgmorton, James A. (1992). «Planning as Persuasive Storytelling about the Future: Negotiating an Electric Power Rate Settlement in Illinois» i *Journal of Planning Education and Research*, 12(1), s. 17–31.
- Toffler, Alvin (1970). *Future Shock*. New York: Random House.
- Toffler, Alvin (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow.
- Trippestad, Tom Are (2003). «Mistillitens sosiologi – retorikk og reform i Hernes' utdanningspolitikk» i Rune Slagstad, Ove Korsgaard og Lars Løvlie (red.) *Dannelsens forvandlinger*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Tønnesson, Johan L. (2008). *Hva er sakprosa?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Utredninger 1970:58. «Offentlige utredninger». Arbeidsgruppen for vurdering av spørsmålet om publikasjon og registrering av kongelige og parlamentariske kommisjoner mm. «Utredningsinstruksen med veileder i utredningsarbeid» (2007). Fornyings- og administrasjonsdepartementet.
- Vagle, Wenche, Margareth Sandvik og Jan Svennevig (1993). *Tekst og kontekst: En innføring i tekstlingvistik og pragmatikk*. Oslo: Landslaget for norskundervisning/J. W. Cappelens forlag.
- van der Heijden, Kees (1996). *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*. New York: John Wiley & Sons.
- Van Lente, Harro (2008). «Forceful Futures: From Promise to Requirement» i Nik Brown, Brian Rappert og Andrew Webster (red.) *Contested Futures: A Sociology of Prospective Techno-Science*. Aldershot: Ashgate.

- «Veileder for utvalgsarbeid i staten» (2007). Fornyings- og administrasjonsdepartementet.
- Vatz, Richard E. (2000). «Myten om den retoriske situationen» i *Rhetorica Scandinavica*, 15/2000, s. 7–13.
- Wiek, Arnim, Claudia Binder og Roland W. Scholz (2006). «Functions of Scenarios in Transition Processes» i *Futures*, 38(7), s. 740–766.
- Winner, Langdon (2004). «WhoWill We Be in Cyberspace?» i Frank Webster (red.) *The Information Society Reader*. London: Routledge.
- Winner, Langdon (1977). *Autonomous Technology: Technics-out-of-Control as a Theme in Political Thought*. Cambridge: MIT Press.
- Wright, Alex (2004). «A social constructionist's deconstruction of Royal Dutch Shell's scenario planning process». Working paper series 2004. University of Wolverhampton.
- Wulf, Torsten, Philip Meissner og Stephan Stubner (2010). «A Scenario-Based Approach to Strategic Planning – Integrating Planning and Process Perspective of Strategy». Working paper 1/2010. HHL Center for Scenario Planning.
- Yack, Bernard (2006). «Rhetoric and Public Reasoning: An Aristotelian Understanding of Political Deliberation» i *Political Theory*, 34(4), s. 417–438.
- Østerberg, Dag (1967). «Framtidsforskning: En kritikk» i *Kontrast*, 8, s. 34–43.
- Øverland, Erik F. (2007). «Sociological imagination and premises in Norwegian foresight studies». Senter for teknologi, innovasjon og kultur, Universitetet i Oslo: Paper presentert på *Negotiating the Future* 7. juni 2007.
- Øverland, , Erik F. (red.) (2000). *Norge 2030: Fem scenarier om offentlig sektors framtid*. Oslo: Cappelen.
- Øvsthus Tønder, Helga (2009). *Mediebilder av en kjønnnet skole: En analyse av tre avisartiklers fremstilling av kjønnsrelatert karaktervariasjon, med vekt på stemmer, orkestrering og topikk*. Masteroppgave. Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Universitetet i Oslo.

Internett

Grafisk designprogram for departementene (01.05.10):

http://www.design.dep.no/templates/designPage_899.aspx

Foresight på fremmarsj (30.04.10)

<http://www.forskning.no/artikler/2010/februar/242474>

Institutets historia (30.04.10)

<http://www.framtidsstudier.se/sv/redirect.asp?p=1777>

LOV 2006-05-19 nr 16: Lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleglova) (01.05.10):

<http://www.lovdata.no/cgi-wift/ldles?ltdoc=/all/nl-20060519-016.html>

MSG (30.04.10)

<http://www.ssb.no/forskning/modeller/msg/>

NOU-er (01.05.10):

<http://www.regjeringen.no/nb/dok/NOUer.html?id=1767>

Praktisk rettskildelære: Forarbeider: Stortingsforhandlinger og forarbeider til lovene (01.05.10):

<http://juridisk.net/prjus/rettskildene/forarbeider/>

Scenarier2010.edu: Scenarier for IKT i høyere utdanning (30.04.10)

<http://www.uio.no/adl/scenarier2010/>

Silva Rhetoricæ: The Forest of Rhetoric (29.05.10)

<http://humanities.byu.edu/rhetoric/silva.htm>

E-postkorrespondanser

Arild Thorbjørnsen, tidligere ansatt i Kunnskapsdepartementet, 19. november 2008.

Hans Robert Zuna i Statsforvaltningsavdelingen i Fornyings- og
administrasjonsdepartementet 14. november 2008.

Hans-Ingar Ødegaard, rådgiver i Departementenes servicesenter, 31. oktober 2008.